

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE – FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV PRO PRAVĚK A RANOU DOBU DĚJINNOU
Ředitel prof. PhDr. Jiří Sláma

*Svazek byl vydán s podporou a v rámci výzkumného záměru č. 206004
Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR.*

STUDIA MEDIÆVALIA PRAGENSIA

IV.

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
1999

Recenzovali: prof. PhDr. Radomír Pleiner
doc. PhDr. Jan Klápště

Vědečtí redaktoři: prof. PhDr. Miroslav Buchvaldek
prof. PhDr. Jiří Sláma

*K počtě 70. narozenin
PhDr. Jiřího Zemana, CSc.
věnují autoři*

Milý Jiří,

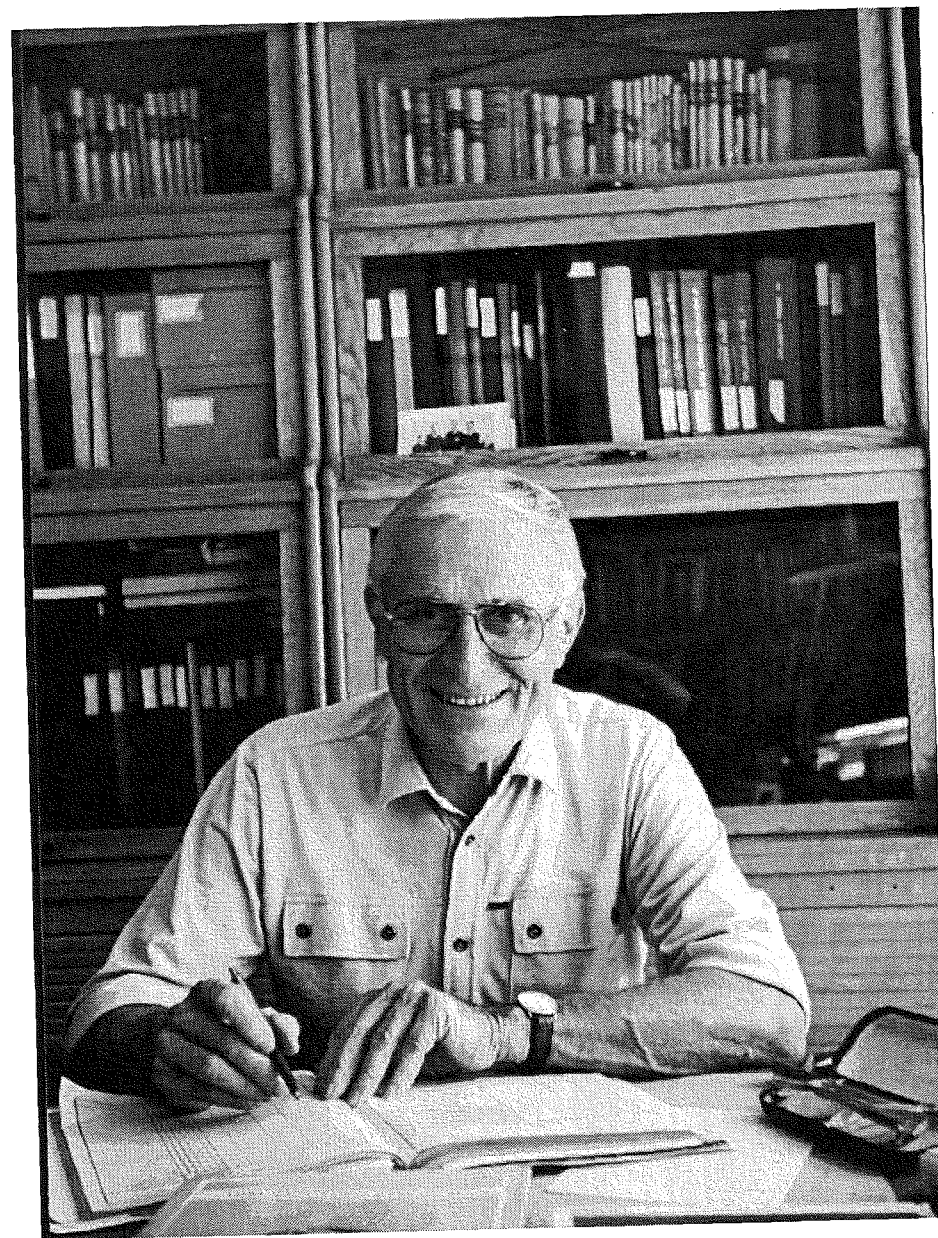
oslavil jsi 28. listopadu 1999 skromně své druhé kulaté jubileum (padesátiny nepočítáme) tam, kde jsi začínal před 50 lety, na prehistorii Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Ještě před skončením studia jsi se stal asistentem vynikajících profesorů Jana Filipa a Jana Eisnera, takže vlastně patříš do „učitelského sboru“ našeho oboru. Odešel jsi sice záhy do pražského Archeologického ústavu (tehdy ČSAV; nelze nevzpomenout Tvé redakce Památek archeologických v l. 1970–1971 a vedení protohistorického oddělení v l. 1970–1972 a 1991–1992), ale brzy jsi byl téměř stálým externím učitelem, působícím jako vedoucí terénních výzkumů s převážně studentským osazenstvím. Spolupráce s naším ústavem byla velmi plodná, všechny takové výzkumy byly publikovány, což bychom rádi zdůraznili (Vřesník, Kozárovice – Hradeň, Řesanice, Tuchlovice a zvláště osm sezón v Lochenicích; bibliografie: Archeologické rozhledy 1989).

V tomto krátkém blahopřání bychom chtěli připomenout jen Tvou práci pro poznání prvotního slovanského osídlení u nás. Tvé závěry z roku 1976 (Pam. Arch.) nebyly dosud překonány, a to svědčí o Tvé vynikající metodě a přístupu k problému.

Osud se k Tobě nezachoval právě ohleduplně, ale po jisté odmlce přišel jsi nám pomoci jako senior. Za to Ti my všichni, učitelé i studenti, upřímně děkujeme.

Ještě více Ti však chceme poděkovat za Tvé vlastnosti, kterými jsi působil na své okolí a které dnes poněkud postrádáme (nebo je to jen rozumování starší generace?): slušnost, čestnost, kulturní rozhled, v oboru pečlivost, objektivní kritičnost, trpělivé hledání nových cest a interpretačních možností, zdrženlivost v posuzování prací kolegů, ale i jejich podpora.

M. B. – J. S.

OBSAH

Předmluva – Vorwort	11
Lubomír Košnar – Pavel Břicháček, Terra sigillata ve sbírkách muzea ve Stříbře	13
<i>Terra sigillata aus der Sammlung des Stadtmuseums in Stříbře</i> <i>(Zusammenfassung)</i>	23
Vít Vokolek, Sídliště z pozdní doby římské v Jaroměři-Dolních Dolcích	29
<i>Eine Siedlung der späten römischen Kaiserzeit in Jaroměř-Dolní Dolce</i> <i>(Kr. Náchod, Ostböhmen) (Zusammenfassung)</i>	32
Ivana Pleinerová, Hliněná závaží ve slovanských objektech	37
<i>Tongewichte in den slawischen Objekten (Zusammenfassung)</i>	41
Darina Bialeková, K otázce výskytu tzv. „chlebcov“ u Slovanů	43
<i>Zur Frage des Vorkommens der sog. „chlebc“ bei den Slawen</i> <i>(Zusammenfassung)</i>	65
Martina Beková, Slovanské pohřebiště ve Vraclavi, okr. Ústí nad Orlicí	67
<i>Slawisches Gräberfeld in Vrclav, Kr. Ústí n. Orlicí (Zusammenfassung)</i>	70
Petra Stránská, Raně středověké hroby z Vraclavi, okr. Ústí nad Orlicí (Antropologický rozbor)	75
<i>Die frühmittelalterlichen Gräber von Vrclav, Kr. Ústí nad Orlicí –</i> <i>Anthropologische Analyse (Zusammenfassung)</i>	79
Miroslav Buchvaldek, Slovanské pohřebiště v Sulejovicích, okr. Litoměřice	81
<i>Slawisches Gräberfeld in Sulejovice, Kr. Litoměřice (Zusammenfassung)</i>	90
Jiří Sláma, Hrob K1 na Pražském hradě	117
<i>Das Grab K1 auf der Prager Burg (Zusammenfassung)</i>	121
Zdeněk Smetánka, Dekorace arabského poháru z Pražského hradu (Problémy deskripce a rekonstrukce)	123
<i>The ornament of an Arab glass goblet from Prague Castle</i> <i>(Problems of description and reconstruction) (Summary)</i>	129
Jan Klápště, Románská čelenka z Českých Budějovic a hledání jejího výkladu	133
<i>Der romanische Stirnreif aus České Budějovice (Budweis)</i> <i>und die Suche nach seiner Bedeutung (Zusammenfassung)</i>	137

PŘEDMLUVA

Po určité odmlce (naposled svazek III v r. 1992) předkládáme další svazek *Studia Mediaevalia Pragensia*, věnovaný tentokrát k 70. narozeninám PhDr. Jiřího Zemana, CSc., který se významnou měrou zasloužil o poznání nejstaršího slovanského osídlení Čech (viz *Památky archeologické* LXVII, 1976, 115–235).

Redakce doufá, že bude moci *Studia Mediaevalia Pragensia*, které přecházejí do péče Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF Univerzity Karlovy v Praze, vydávat častěji. Náplň by měla v budoucnosti sledovat především co nejširší problematiku z raného až vrcholného středověku.

Za velkou pomoc při technické redakci děkujeme Bc. Kateřině Bromové a Mgr. Zuzaně Sklenářové.

Miroslav Buchvaldek – Jiří Sláma

VORWORT

Nach einer Pause (zuletzt erschienen Band III im Jahre 1992) legen wir einen weiteren Band der *Studia Mediaevalia Pragensia* vor. Er ist PhDr. Jiří Zeman, CSc. zum 70. Geburtstag gewidmet, einem Forscher, der sich um die Kenntnis der ältesten slawischen Besiedlung Böhmens hervorragend verdient gemacht hat (s. *Památky Archeologické* LXVII, 1976, 115–235).

Die Schriftenreihe *Studia Mediaevalia Pragensia* wird jetzt vom Institut für Ur- und Frühgeschichte der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität voll übernommen und die Redaktion hofft auf eine häufigere Herausgabe. Inhaltlich sollte künftig die breite Problematik der früh- und hochmittelalterlichen Forschung dargelegt werden.

M. B. – J. S.

LUBOMÍR KOŠNAR – PAVEL BŘICHÁČEK

**TERRA SIGILLATA
VE SBÍRKÁCH MUZEA VE STŘÍBŘE**

Při studiu a určování středověkého a novověkého archeologického materiálu ze sbírek Městského muzea ve Stříbře byl ve fondu nalezen menší soubor terra sigillaty (dále TS), zapsaný pod č. přír. 169/99. Byl získán za blíže neznámých okolností po 2. světové válce, v období, kdy muzeum vedl p. A. Samek. Dnes již také nelze určit, zda byl soubor předtím chován v městě Stříbře, nebo byl-li přivezen odjinud. V této souvislosti je možno připomenout nález drobného zlomku TS, učiněný při letošním archeologickém výzkumu vně východního křídla minoritského kláštera ve Stříbře. Byl získán ze zásypu barokní odpadové jámy (v hl. 80 cm), umístěné na okraji skalního suku vysoko nad údolím řeky Mže na východním okraji města. Ani u tohoto zlomku není ovšem jistota, zda jeho původní naleziště bylo v městském areálu nebo vůbec v Čechách.

Původ dále zkoumaného souboru TS je tedy neznámý, jeho skladba nicméně naznačuje, že pochází z mimočeských nalezišť. Vzhledem k ojedinělosti souboru u nás a ke stále potřebě revize muzejních sbírek jsme považovali jeho publikaci za vhodnou.

Popis nálezů (v závěru je uvedeno pravděpodobné určení dílny a datování).

Reliéfny TS:

Obr. 1: 1. Zlomek mísy *Drag. 29*, materiál světle cihlově červený, povrchová vrstvička tmavě hnědočervená, vysokého lesku. V horní části fragmentu mírně vyklenutý užší pás se šikmým žebrováním a úzkou lištou vespod. Uprostřed široký výzdobný pás, tvořený vlnovkovou úponkou, z níž se v zesílených místech ve střední části oblouků vlnovky odděluje výhonek s květem a spirála s rozetkou (viz *Knorr 1919, 24:D* nahoře). Spodní lem tvoří řada kruhových výčnělků a pod ní další úzká lišta. – La Graufesenque, kolem pol. 1. stol.

Obr. 1: 2. Okrajový zlomek mísy *Drag. 37* (prům. 240 mm), materiál cihlově červený, povrchová vrstvička tmavě cihlově červená, vysokého lesku. Vejcovce špatně zachovalý, snad typu *Knorr 1919, 52:30*, pod ním úzká vodorovná lišta, nad svislým metopovým sloupkem zesílená, nad postavou v podobě jemné klikatky. Svislý metopový sloupek hladký, vodorovný s neobvyklým členěním. Trs trávy bez nám známého přesného protějšku, blízké obdoby viz *Knorr 1919, např. 52:19. Satyr s hroznem (Osw. 597 = Hermet 19/80–81).* – La Graufesenque, nejspíše okruh dílen Mascus (Masclus) nebo Mercato, 2. půle 1. stol.

Obr. 1: 3. Zlomek mísy *Drag. 37*, materiál místy se zrnky písku, šedočervený až hnědočervený. Povrchová vrstvička tmavě hnědočervená, vysokého lesku, na vnější straně přepálením rozpraskaná. Vejcovce (*Knorr 1919, 57:19*, viz též *Hermet 1934, II, 35:18*), feston z jednoduchého hladkého oblouku, uvnitř trojlaločný květ (viz *Knorr 1952, 66:B*) s obloukovitým stonkem. Rozetky (viz *Knorr 1919, 13:13*), pětilaločný list (*Hermet 1934, II, 8:9*), kopinatý list (*Hermet 1934, II, 9:44; Karnitsch 1959, 8:2*); oba listy spolu viz *Mees 1995, 11:2*. – Jihogalská TS, přelom 1. – 2. stol.

Obr. 1: 5. Okrajový zlomek mísy *Drag. 37* (prům. 250 mm), materiál cihlově červený s lehkým žlutým nádechem; povrchová vrstvička tmavě cihlově červená, matného až vysokého lesku. Vejcovce (*Rogers B 223*), pod ním perlovec (*Rogers A 2*), svislý perlovec dělicí metopy (*Rogers A 3*), kroužek (*CGP, obr. 47:11*), dvojitý hladký kruh, Pan (*Osw. 711*). – Lezoux, Cinnamus. Ca 135–180 n.l.

Obr. 2: 6. Okrajový zlomek misky *Drag. 37*. Materiál tmavě šedočervený, povrchová vrstvička tmavě hnědočervená s hnědočernými skvrnami, matně lesklá. Vejcovce typu *Rogers B 24*, zčásti zachovalé tělo zvířete představuje patrně kance (viz *CGP, tab.4:44; 93:18*). – Patrně středogalská TS, 1. půle 2. stol.

Obr. 1: 4. Zlomek misky *Drag. 37*, materiál jemně plavený, cihlově červený, nepatrně nažloutlý; povrchová vrstvička tmavě žlutočervená, matně lesklá. Vejcovce (*Ri-Fi E 1*), astragal (*Ri-Fi O 204*), girlanda (*Ri-Fi KB 123*), mořský koník (*Ri-Fi T 190 c*). – Rheinzabern, Cerialis IV, poslední čtvrtina 2. – počátek 3. stol.

Obr. 2: 8. Zlomek mísy *Drag. 37*, materiál světle cihlově červený se žlutým nádechem, povrchová vrstvička cihlově červená, matně lesklá. Vejcovce (*Ri-Fi E 3*), velký pětilaločný list (*Ri-Fi P 62*), dělený dvojlist (*Ri-Fi P 145*). – Rheinzabern, Cerialis VI, poslední čtvrtina 2. – 1. čtvrtina 3. stol.

Obr. 2: 7. Zlomek mísy *Drag. 37*, materiál tmavě cihlově červený, povrchová vrstvička tmavě hnědočervená, matný lesk. Vejcovce (asi *Ri-Fi E 44*), vázy (*Ri-Fi O 21*), listovitý kalich (*Ri-Fi P 112*), část lidské postavy (asi *Ri-Fi M 232*). – Rheinzabern, patrně okruh dílny sign. Pupus, poslední čtvrtina 2. – 1. půle 3. stol.

Obr. 2: 10. Zlomek misky *Drag. 37*, materiál světle cihlově červený se žlutým nádechem, povrchová vrstvička tmavě hnědočervená, vyššího lesku. Dvojlístky *Ri-Fi P 138*, listovitý kříž *Ri-Fi O 32*, sloupky *Ri-Fi O 188*, nad sloupky hladké dvojlisté půloblouky *Ri-Fi KB 74*. – Rheinzabern, prvky stylu dílen Reginus I – Januarius II. Poslední třetina 2. – 1. půle 3. stol.

Obr. 2: 9. Zlomek misky *Drag. 37*, materiál jemně plavený, světle cihlově červený; povrchová vrstvička jasně cihlově červená, matně lesklá. Vejcovce (patrně *Ri-Fi E 39*), medailon (*Ri-Fi K 48*), svrchní fragment obrazového typu amora s košem plodů (*Ri-Fi M 115*). – Rheinzabern, snad Cerialis III. Poslední čtvrtina 2. – počátek 3. stol.

Obr. 3: 17. Okrajový zlomek misky *Drag. 37* (prům. 215 mm), materiál světle cihlově červený se žlutým nádechem, povrchová vrstvička jasně cihlově červená, vysokého lesku. Vejcovce typu (*Ri-Fi E 44*). – Rheinzabern (?); uvedený typ vejcovce aplikován téměř po celou dobu trvání těchto dílen.

Obr. 3: 11. Zlomek misky *Drag. 37*, materiál pomerančově hnědočervený. Povrchová vrstvička hnědočervená se žlutým nádechem, matně lesklá. Vejcovce (*Ri-Fi*

E 44), váza (*Ri-Fi O 21*), medailony (*Ri-Fi K 35*), šesticípá listová rozeta (*Ri-Fi O 34*), trojlístý květ (*Ri-Fi P 130*). – Rheinzabern, styl dílny Cerialis II. Poslední čtvrtina 2. – 1. čtvrtina 3. stol.

Obr. 3: 12. Zlomek misky *Drag. 37*, materiál tmavě cihlově červený, povrchová vrstvička cihlově červená až tmavě hnědočervená, matná. Dělený dvojlist (*Ri-Fi P 145*), vpravo jediný list (jako velmi neobvyklý prvek). Nad dvojlistem nezřetelný dekor. prvek. – Rheinzabern, určení jen v rámci četných dílen, aplikujících typ *P 145 (Ri-Fi, 213–214)*.

Obr. 3: 14. Zlomek misky *Drag. 37*, materiál cihlově červený, povrchová vrstvička hnědočervená s cihlově červenými skvrnami, na ploše s výzdobou matně lesklá, níže vysokého lesku; na vnějším povrchu stopy vápenitého sintru. Medailon ze dvou hladkých kruhů (*Ri-Fi K 19a*), šestilístá rozeta (*Ri-Fi O 34*), kohout (viz *Karnitsch 1959, 175:5*). – Rheinzabern, okruh dílen Primitivus I a III, 1. půle 3. stol.

Obr. 3: 13. Zlomek misky *Drag. 37*. Materiál světle žlutohnědý, povrch včetně dekoru značně ořelý s nepatrnými stopami cihlově červené povrchové vrstvičky, slabý výpal. Vejcovce snad *E 70*, ostatní obrazové prvky neurčené, resp. nezřetelné. – Rheinzabern (?), stylově nejspíše pozdní období (*Lu-Ri, tab. 204–251; Bernhard 1981, příl. 5, skupina III včetně Janu II*).

Obr. 4: 24. Patrně část hladkého okraje misky *Drag. 37* (prům. 205 mm). Materiál světle žlutohnědý, povrchová vrstvička tmavě hnědočervená, místy ořelá; špatný výpal, zlomek na lomu otíratelný. Na střepu pod okrajem reparační otvor s částí oloveného drátku.

Hladká a jinak zdobená TS:

Obr. 3: 15. Okrajový zlomek mísy *Drag. 18 (?)*, (prům. 140 mm). Materiál světle cihlově červený, povrchová vrstvička tmavě hnědočervená se žlutým nádechem, vyššího lesku. – Jihogalské dílny (?), kolem pol. 1. stol. (?).

Obr. 3: 18. Okrajový fragment nádoby typu mortaria (typ *Curle 11*). Materiál tmavě cihlově červený, povrchová vrstvička tmavě hnědočervená, vysokého lesku. – Jihogalské nebo středogalské dílny; nejspíše 2. půle 1. stol.

Obr. 3: 16. Okrajový zlomek misky *Drag. 22* (prům. 205 mm). Materiál tmavě cihlově červený, povrchová vrstvička tmavě hnědočervená, vysokého lesku. – Jihogalské nebo středogalské dílny, 2. půle 1. stol.

Obr. 4: 19. Okrajový zlomek pohárku *Drag. 33* (prům. 135 mm). Materiál tmavě cihlově červený, povrchová vrstvička tmavě hnědočervená, vysokého lesku. – Lezoux nebo Rheinzabern (?), nejspíše kolem poloviny 2. stol.

Obr. 4: 20. Okrajový zlomek velké mísy typu *Drag. 31*, resp. 18/31 (prům. 340 mm). Materiál tmavě cihlově červený, povrchová vrstvička téhož odstínu, vyššího lesku. – Patrně středogalské nebo východogalské dílny; 2. stol.

Obr. 4: 21. Okrajový zlomek misky *Drag. 37* (prům. 215 mm). Materiál tmavě cihlově červený, povrchová vrstvička tmavě hnědočervená, vysokého lesku. V horní části zesíleného okraje dvě jemné horizontální rýhy, hladký pás vespod vymezen širokým hlubším a mělkým užším žlábkem; na tento navazuje nepatrně zachovaná

výzdoba vertikálních vrypů, snad zhotovená radýlkem. – Patrně východogalské dílny, 2. stol. až 1. půle 3. stol.

Obr. 4: 22. Fragment talíře (viz *Oswald – Pryce*, tab. 66:3–4, prům. 200 mm). Materiál světle hnědý, povrchová vrstvička tmavě hnědá, matná. Špatný výpal, střep na lomu otíratelný. – Rheinzabern (?), 2.–3. stol.

Obr. 4: 23. Fragment širšího poháru či vyšší mísy typu *Lu* SMb – SMc (V, 281) s barbotinovou výzdobou nad spodní lištou. Materiál světle žlutočervený, povrchová vrstvička tmavě cihlově červená, matného lesku. Slabší výpal, materiál na lomech otíratelný. – Rheinzabern – Trèves, 2. půle 2. – počátek 3. stol.

Obr. 4: 25. Okrajový zlomek tenkostěnné baňaté nádoby s vertikálními zářezy pod hrdlem (prům. 90 mm), typ *Lu* VSe (V, 282). Materiál světle hnědý, povrchová vrstvička tmavě hnědá, matně lesklá. – Rheinzabern (?), konec 2. – 1. půle 3. stol.

Obr. 4: 26. Velký fragment mísy *Drag*. 32. Materiál světle cihlově červený s nádechem do žluta, povrchová vrstvička tmavě cihlově červená, vysokého lesku; na lomech stopy vápenitého sintru. Na dně zachována část kolků. – Východogalské dílny, Rheinzabern (?); 2. půle 2. – 1. půle 3. stol.

K souboru patří ještě dva nevyobrazené atypické zlomky TS, jejichž materiál je světle cihlově červený, povrchová vrstvička tmavě hnědočervená a vysokého lesku.

Komentář k nálezům. Fragment s vlnovkovou úponkou (*obr. 1: 1*), náležející do okruhu jihogalské TS, pochází z horního výzdobného pásu neobvyklejšího tvaru TS staršího období, mísy *Drag*. 29. Základní schéma rostlinného ornamentu se na mnohých mísách *Drag*. 29 opakuje v četných drobných obměnách. Téměř totožný pás vlnicové úponky zdobí části mísy *Drag*. 29 z kastelu Rheingönheim u Ludwigshafenu, které *Ulbert* (1969, 24, tab. 5:1,2) datuje do klaudivsko-neronovského období. Blíže analogy našeho fragmentu jsou podle novější analýzy nálezů z Novaesia-Neussu v Porýní datovány do období 40.–60. let 1. stol. a pocházejí převážně z dílen v La Graufesenque, což je nejpravděpodobnější místo provenience též našeho fragmentu (*Mary* 1967, 47, 80–101, tab. 8:13; 9:25; 10:8,9,19; 11:11,12,20; 12:14; 13:10,22). Velmi blízké jsou též horní výzdobné pásy na mísách z Nijmegenu a Freinsheimu (*Knorr* 1952, tab.8:2; 47:A) se značkami OF COELI a OF NIGRI, jejichž produkci datuje *Mary* (1967, 40,43) do let 45–65 a 45–70 n. l. Mezi typovými variantami mísy *Drag*. 29, které uvádějí *Oswald* a *Pryce*, odpovídá náš fragment nejspíše míse z Vindonissy, signované OF AQUITANI a určené jako forma klaudivského období, nebo též míse z Hofheimu, signované OF PRIMI. Značky patří dílnám, pracujícím kolem poloviny 1. stol.n.l. v La Graufesenque (*Oswald – Pryce* 1966, 121, 176, tab.III:9; IV:5). Samotná vlnicová úponka se může objevit i na mísách *Drag*. 37 (*tamtéž*, tab. XXXI:35, zde v téměř totožné variantě jako na našem zlomku).

Na zlomku *obr. 1: 2* je nejvýraznější obrazový typ satyra s hroznem (*Osw.* 597), rozšířený v jihogalské TS (*Hermet* 1934, II, 86:6; 87:1,6; 89:7; 97:7; 119:10), zvláště na výrobcích z La Graufesenque, a objevující se též ve východogalské TS. Fragment s postavou, který uvádí *Fölzer* (1913, tab. VII:33) z Lavoye, je však našemu zlomku kompozičně vzdálen a ani celkově neshledáváme v okruhu východogalské TS jeho

jiné zřetelnější analogie. Výraznější souvislosti nalézáme v jihogalské TS, kde se častěji objevují trsy trávy v menších metopách, často v sousedství lidské postavy (někdy právě satyra s hroznem – *Knorr* 1905, tab. XI:5), umístěné ve větší metopě (*Karnitsch* 1959, tab. 21:9; *týž* 1971, tab. 20:12; 22:3; *Mees* 1995, tab. 246:1; 247:2). Někdy je motiv satyra s hroznem umístěn nad trsem trávy v téže rámci (*Mees* 1995, tab. 8:4). Za výrobek dílny z La Graufesenque, signující Mascuus, považuje *Simon* (1962, 11, obr. 1:14) malý zlomek s uvedeným obrazovým typem ze sídliště u kastelu Köngen, stejně jako *Schönberger* (1975, 90, obr. 22:3) další takové fragmenty z kastelu Künzing, nebo též *Müller* (1968, 31, tab. 5:90) nález z kastelu Butzbach (zde určení Mercato nebo Mascuus). Velký fragment z Rottweilu se sledovaným motivem připisuje *Knorr* (1905, 24, tab. XI:7) dílně Mercatově, dva zlomky z Iuvava (Salcburku) řadí *Karnitsch* (1971, tab. 20:8; 25:13) ke stylu dílen, signujících Mercato a Germani Ser (z Banassacu). Tři fragmenty s typem *Osw.* 597, nalezené v Ovilavě (Welsu) určuje *Karnitsch* (1959, tab. 16:6; 20:2; 21:6) jako výrobky z La Graufesenque z 80. a 90. let 1. stol. a jednotlivě je připisuje okruhům dílen Mercato, Mascuus a Cornutus nebo Mascuus.

Pokud jde o fragment na *obr. 1: 3*, přesnější analogie kompozice jeho výzdoby i některých jejích prvků neznáme, na mísách *Drag*. 37 jihogalského okruhu se však častěji objevuje obdobné výzdobné schema, s tím rozdílem, že pod pásy vejcovce a girland nenalézáme listy, ale zoomorfní (lovecké) motivy (*Knorr* 1952, tab. 67:C; *Ulbert* 1959, tab. 40:3; *Mees* 1995, tab. 40:4; 59:1; 137:2,3). Zvláště v ornamentice dílny M. Crestio z La Graufesenque, z jejíž produkce pochází jedna z uvedených analogií (*Mees* 1995, tab. 40:4), se často objevují i srdcovité listy téhož typu jako na našem fragmentu (*tamtéž*, tab. 37:6; 45:1; 48:5). Stejně tak lalokovité listy nebyly na jihogalské TS nijak výjimečné (viz *tamtéž*, tab. 87:1,4). Srovnatelné dekorační schéma pak pokračovalo i ve středogalské TS (*CGP*, tab. 13:167, 168; zde ve spodním pásu namísto zoomorfních motivů vlnovková úponka), jde však již o vzdálenější a v daném prostředí méně obvyklé analogie. Hrubší provedení zvláště girlandového pásu na našem zlomku snad naznačuje, že by jeho původ bylo možno hledat v okruhu pozdní jihogalské TS, kde se vyskytnou i oba typy listů (*Karnitsch* 1959, tab. 24–30).

Obrazový motiv Pana (*Osw.* 711), vyskytnuvší se na jednom z našich fragmentů (*obr. 1: 5*) a doložený pouze na mísách *Drag*. 37, se v Rheinzabern objevuje na „zboží s vejcovcem typu E 25, 26“ (*Ri-Fi* M 96). Tento vejcovec se vyznačuje tím, že dělicí tyčinka přiléhá k levé, tedy opačné straně jeho segmentů, než u našeho zlomku (*Lu-Ri*, tab. 115:1,2; 116:6). Uvedený figurální typ je však nejhojnější ve středogalské TS, v produkci Cinnamovy dílny v Lezoux (*Osw.*, str. 60). Pro srovnání zkoumaného fragmentu je zvláště zajímavý nález z Londýna s kolkem CINNAMU u postavy Pana, s týmiž typy vejcovce, menšího perlovce, kroužku a s velkým medailonem ze dvou hladkých kruhů v sousední metopě (*CGP*, tab. 160:35; viz *tamtéž* na tab. 15:19 nález z Wroxeteru se signaturou Mercator, jednoho z hrnčírů, dokončujících nádoby pro Cinnamovu dílnu). Podobnými prvky se vyznačuje Cinnamova mísa z Welsu (*Karnitsch* 1959, tab. 66:1 ji klade do období Antonia Pia až Commoda). Také mísu z Rottweilu, představující další vhodnou analogii, datoval *D. Planck* (1975, II, 42,

tab. 108:8) do 2. půle 2. stol., ve shodě s do nedávna přijímaným vymezením činnosti Cinnamovy dílny do let 150–195 podle Stanfielda a Simpsonové (CGP, 271). Malý fragment s tímto figurálním typem z kastelu Ellingen ve středních Francích datuje W. Zanier (1992, 120, 201, tab. 41:E I 35) v poněkud ranějším rozpětí let 135–180, na základě nových poznatků o chronologii Cinnamovy dílny. Pro určení doby, kdy výrobky středogalské TS přicházely do blízkosti Čech, jsou důležitá zjištění o konci jejího importu do Raetie a Panonie. Na základě výzkumů v Řezně datuje T. H. Fischer (1981, 68) konec přílivu středogalské TS do východní Raetie kolem r. 180. Podobně tomu bylo v ostatních podunajských provinciích, kde se středogalská TS naposled významně vyskytuje v destrukčních vrstvách markomanských válek (Gabler 1981, 151).

K určení zlomku (obr. 2: 6) se zčásti zachovalým tělem zvířete (kance?) je třeba uvést, že by připadal v úvahu i jeho původ v některých dílnách východogalských (nikoli však v Rheinzabern), kde se podobně jako ve středogalské TS vyskytují postranní tyčinky u vejcovců, ukončené hvězdovitým kotoučkem, a mimoto četné zoomorfní motivy (Knorr – Sprater 1927, tab. 78–79; 82:26–28, 31).

U zlomku s motivem mořského koníka z produkce Rheinzabern (obr. 1:4) lze uvést, že téměř shodnou kompozici výzdoby (spolu s vejcovcem, astragalem a girlandou) shledáváme na nálezů z Wimpfenu (Czys et al. 1981, 213, tab. 70:291), určeném rovněž do okruhu dílny Cerialis IV, výrazné analogie poskytují i další fragmenty z téže produkce (Lu-Ri 60:4; 62:16).

Připsání fragmentu s velkým pětídílným listem (obr. 2: 8) dílně Cerialis IV (Bernhard 1981, příloha 5, ji řadí do skupiny II a) vychází z poznatku, že se na jejích výrobcích setkávají jak listy typu *Ri-Fi* 62, tak vejcovce *Ri-Fi* E 3 (Lu-Ri 68:8, 9, 13). Oba výzdobné prvky shledáváme i na jednom fragmentu z dílny B. F. Attoni (tamtéž, tab. 40:8). Zvláště důležitý pro určení našeho exempláře je však jeden z výše uvedených fragmentů (tamtéž, tab. 68:9), na němž navíc nalézáme členěné dvojlisty P 145, z nich jeden ve stejné poloze vůči listu jako zachovaná horní část dvojlistu na našem zlomku. Reliéf v jeho pravé části, snad zadní nohy zvířete, se nepodařilo určit.

Fragment s vázami a listovitým kalichem (obr. 2:7) by svými výzdobnými prvky a jejich uspořádáním (zvl. poloha listovitého kalicha a vázy těsně pod vejcovcem) nejspíše náležel k výrobkům ve stylu dílny signující Pupus, které Bernhard (1981, 84 sq., příloha 5) řadí do skupiny IIa rheinzabernských hrnčírů. Zvláštním prvkem jsou tu nohy lidské postavy, pravděpodobně část typu *Ri-Fi* M 232, zobrazujícího spoutaného muže, většinou jako oběť dravé zvěře. Tento obrazový typ není na výrobcích dílny Pupus a jejího okruhu uváděn, ve srovnatelné variantě se však objevuje na nádobách dílen Augustinus I, II, III a dílny Peregrinovy, které jsou v rámci Bernhardových skupin IIa a IIb dílně a okruhu hrnčíře signujícího Pupus dosti blízké. Neobvyklá je též poloha postavy (M 232) téměř hlavou dolů. Možnost takového umístění motivu právě na výrobcích navazujících na dílnu Pupovu snad naznačuje rovněž obrácená poloha listových kalichů (*Ri-Fi* P 112) či šikmá poloha vázy (*Ri-Fi* O 22) na některých nádobách ve stylu blízkém Pupově dílně (Lu-Ri 133:1, 11).

Určení fragmentu s listovým křížem (obr. 2:10) je problematické, protože afinita dílen Reginus I a Januarius II, kterou zřejmě předpokládal H. Ricken (Lu-Ri, tab. 18–19), se na základě statistické analýzy obrazových typů odmítá (Bernhard 1981, 83, příloha 5).

Fragment s motivem kohouta (obr. 3:14) pochází z mladší produkce dílen v Rheinzabern. Část misky *Drag*. 37 ze Straubingu se dvěma vyobrazeními kohoutů (v medailonech z dvojitého hladkého kruhu), z nichž jeden odpovídá našemu typu, je signována kolkem Primit (ivos F). Podle N. Walkeho (1965, 114, tab. 32:9) jde o dílnu Primitivus III, pracující v 1. půli 3. století. Souvislost našeho fragmentu se stylem pozdějšího horizontu TS z Rheinzabern dokládá i fragment z Lorchu (Karnitsch 1955, tab. 75:4) s prvky kohouta v kruhovém medailonu a stejných šestilistých rozetek, který je připisován hrnčírům Victor II – Januco.

Ve skupině hladké TS lze fragment mísy (obr. 3:15) nejspíše přiřadit určité variantě typu *Drag*. 18 s téměř rovnými, kónicky se rozvírajícími stěnami. Podobná mísa z Hofheimu je datována do klaudivského období (Oswald – Pryce 1966, tab. 45:3). Typ *Drag*. 18 patřil k raným formám mís, zhotovovaných v jihogalských dílnách, hojně zvláště v klaudivské době. Je ovšem možné, že náš zlomek pochází i z mísy typu Ludowici Ty (Lu V, 286), nebo talíře T 17 (Lu V, 268), vyráběných později v Rheinzabern.

Velký fragment na obr. 3:18 patří k nádobám TS typu mortarií, které jsou dokladem vzájemného ovlivňování, k němuž docházelo mezi TS a „hrubým zbožím“. Tento typ TS, zprvu bez barbotinové výzdoby, navazoval na mortaria s vodorovným okrajem, zhotovená z hrubé keramiky, která od augustovské doby přicházela z Itálie do Galie a Německa. Jeho nezdobené formy jsou hojně doloženy od klaudivského období, nepřetržitě však zřejmě 1. století. Mortaria se zdobeným obvodovým límcem, která se v jihogalských dílnách zhotovovala od neronovského období, doznala jako další vývojový stupeň určité morfologické změny – límec, zprvu téměř součást okraje, se posunul poněkud níže a namísto trojúhelníkového průřezu byl nyní spíše páskový, oble dolů zahnutý; vzrostla též tloušťka stěn nádob. Barbotinová výzdoba, často ve tvaru břečťanového listu, se aplikovala na hrubší keramice již od počátku 1. stol. a byla původně odvozena od dekoru na stříbrných nádobách. Barbotinově zdobené nádoby typu mortarií jsou zvláště typické pro flaviovské období a přetrvávaly ještě v počátcích 2. stol. (Oswald – Pryce 1966, 210–212, tab. 71:10–14).

Fragment na obr. 3:16 zřejmě náleží širší a nižší variantě misek *Drag*. 22 s dolů protaženým prstencem na spodku téměř válcovité stěny. Tyto nádoby se vyráběly zřejmě jen v 1. stol. n.l., většího rozšíření však doznaly asi až ve flaviovském období. Náš fragment by mohl odpovídat misce z Hofheimu, datované do klaudivského období (Oswald – Pryce 1966, 188–189, tab. 50:6), bližší analogie bychom našli i mezi nádobami z Rottweilu (Arae Flaviae), které lze datovat nejspíše poslední čtvrtinou 1. stol. (Planck 1975, I, 152–153, 215–219; II, tab. 83:4–15).

Fragment na obr. 4:19 pochází zřejmě z pohárku *Drag*. 33, tvaru majícího velmi dlouhé trvání od klaudivského období až do konce výroby klasické TS po polovině 3. století. V 1. stol. se tyto pohárky vyskytovaly dosud vzácněji, velmi se však

rozšířily ve 2. století. Zatímco rané formy mají někdy stěny lehce vyklenuté, od počátku 2. stol. se naopak uplatňovalo prohnutí stěn, jež je patrné i na našem zlomku (*Oswald – Pryce 1966*, 189–191). Jeho velikost však neumožňuje přesnější představu o celkovém tvaru. Pro srovnání se nabízí např. soubor pohárků z depotu TS v Gorsiu, u nichž je většinou prokázána produkce v Lezoux, a z nich především pohárek (*Gabler 1976*, 70–72, tab. 5:12), datovaný kolem poloviny 2. století. Mezi typologickými variantami *Oswalda* a *Pryce* lze poukázat na dva pohárky z anglických lokalit (produkce Lezoux – 1. třetina a kolem půle 2. stol.), nebo též na pohárky z Rheinzabern (kolem půle 2. stol.) a z kastelu Niederbieber (produkce Rheinzabern) ze sklonku 2. stol. (*Oswald – Pryce 1966*, 189–191, tab. 51:12, 16, 14, 17). Tvarově srovnatelné pohárky *Drag. 33* z Ennsu s kolky VERINUS a PUPUS určuje *Ruprechtsberger* (1980, 118, tab. 30:1,3) jako výrobky z Rheinzabern a datuje je do období 170–210, resp. do 1. půle 3. století.

Mísy typu *Drag. 31* (*obr. 4:20*) s jen slabým zakřivením stěn navazovaly na typ *Drag. 18*. *Oswald* a *Pryce* (1966, 182–184, tab. 45, 46) uvádějí s označením *Drag. 18/31* přechodné formy, které jsou hojně zastoupeny na lokalitách domitiánsko-trajánského období a vedle jihogalských dílen se vyráběly i v Lezoux a počátkem 2. stol. též v dílnách východogalských; našemu zlomku by mj. tvarem okraje odpovídala mísa z Gellygaer (*tamtéž*, tab. 46:1). Mísy typu *Drag. 31* se zhotovovaly zvláště v Lezoux a v Rheinzabern až do počátku 3. století. Z nich představují tvarové analogie k našemu zlomku např. mísa z depotu TS v Gorsiu (*Gabler 1976*, 69, tab. 4:1) a mísa ze Silchesteru (*Oswald – Pryce 1966*, tab. 46:6), obě z produkce Lezoux a datované do hadriánsko-antoninovského období, nebo též dvě mísy z Rheinzabern, pocházející z antoninovské doby (*tamtéž*, tab. 47:3,5).

Fragment mísy *Drag. 37* s malým zbytkem „vrubořezové“ výzdoby (*obr. 4:21*) patří zřejmě k nádobám, zdobeným v širokých pásích hustými zářezy, provedenými radýlkem nebo ručně. Tento druh TS, řazený, spolu s barbotinem zdobenými nádobami, ve zpracování nálezů zpravidla k „hladké“ TS, kladou *Oswald* a *Pryce* (1966, 221–223, tab. 75:1–4,9; 76:1) hlavně do 2. a 3. stol. (nejde tu ovšem o pozdní, tzv. argonnskou TS s radýlkovou výzdobou). Datování až po polovinu 3. stol. umožňují další srovnatelné nádoby z vicu při kastelu Wimpfen na Neckaru (*Czys et al. 1981*, 102, tab. 8:79–85), na nichž se rovněž, podobně jako na našem zlomku, objevují četnější a výraznější žlábků a rýhy, než na miskách *Drag. 37* s reliéfní výzdobou.

Fragment talíře (*obr. 4: 22*) pochází zřejmě z nádoby méně obvyklé formy, přibližně srovnatelné s takovými tvary, které *Oswald* a *Pryce* (1966) vyobrazují na tab. 66:3–4. Datování je možné zřejmě jen v širokém rámci 2. a 3. století.

Vyšší mísa s barbotinovou výzdobou (*obr. 4: 23*) patří k typům nádob, které se zhotovovaly hlavně ve východogalských dílnách v Rheinzabern a Trèves, zvláště ve 2. půli 2. a na počátku 3. stol. (*Oswald – Pryce 1966*, 204, tab. 62). Od příbuzného typu *Drag. 44* se zesíleným okrajem se odlišují tím, že namísto tohoto zesílení je pod okrajem vytvořena horní obvodová lišta, vymezující spolu se spodní lištou široký pás, pokrytý barbotinovou výzdobou zoomorfních nebo rostlinných motivů. Zbytek takové výzdoby na našem zlomku představuje nepochybně částí dvou zahrocených listů,

z nichž nejméně jeden byl velký, srdcovitého tvaru. Naproti jeho laloku je zachován hrot druhého listu, který mohl být menší, bobulovitý. Mimoto jsou patrné části stonků a drobné dekorativní články, vykřívající plochu (viz též *Lu II*, 249, *obr. 10*). Významný soubor analogické keramiky pochází z Ennsu (*Ruprechtsberger 1980*, tab. 12–15).

Fragment tenkostěnné baňaté nádoby s výzdobou vertikálních zářezů, začínající na vyklenuté stěně pod hladkým pásem hrdla (*obr. 4:25*), patřil zřejmě podobné vázičce s vyřezávaným dekorem, jaká byla mezi nálezy z Rheinzabern (*Lu II*, 258, *obr. 52*; *Lu V*, 282, typ VSe); *Oswald – Pryce* (1966, tab. 77:4) ji datují do 2. půle 2. století. H. Dragendorff, jenž uvádí podobný typ *Drag. 54*, obecně odvozoval tvary i výzdobu TS s vyřezávanými vzory od skleněných nádob a zdůrazňoval její poměrně pozdní ráz, v rozmezí 2.–4. stol. (*Drag.*, 122–124). Podobná váza či baňatý pohár z Ptuj byla podle *D. Gablera* (1986, 136, *obr. 11:3*) snad výrobkem manufaktury ve Westerndorfu z konce 2. či počátku 3. století.

Stejně jako u našeho exempláře široké mísy typu *Drag. 32* (*obr. 4:26*), též u četných jiných variant těchto nádob se stěny velmi zvolna zvedají a teprve v posledním úseku oble zahýbají ke svislému prostému okraji. Byla to forma vyráběná v Lezoux, ale hlavně ve východogalských dílnách a to především v Rheinzabern. Velmi hojně se tyto mísy vyskytují v pevnostech na germánském limitu. Počátek jejich výroby patří době kolem půle 2. stol., nejvíce jich však pochází z 1. půle 3. stol. (*Oswald – Pryce 1966*, 205, tab. 63). Velmi často se na nich objevují kolky výrobců, část kolku je zachována i na vnitřní straně dna našeho fragmentu. Určení kolku se však zdá být nemožné. Mohlo by se snad jednat o první písmena takových obráceně psaných značek jako MARTIALIS, MARTIN F, MARCELLUS F (*Lu IV*, 40, 88), MAGINUS (*Lu II*, 276), případně poslední písmena jmen končících na -IUS, -UUS, -NUS (*Lu II*, 276). Mísy *Drag. 32* z Ennsu určuje *Ruprechtsberger* (1980, tab. 31–37:1) v naprosté většině jako výrobky z Rheinzabern, včetně tvarů nejspíše srovnatelných (*tamtéž*, tab. 32:2,3), které datuje od sklonku 2. do sklonku 3. století. Podobně *Karnitsch* (1960, 48, tab. 15:1–4) datuje tento typ nádob z nálezů ve Wiltenu-Innsbrucku v rozpětí 2. půle 2. a 3. století.

Závěr. Hodnotu a možnosti vyhodnocení pozoruhodného souboru TS z muzea ve Stříbře ovšem velmi omezuje absence údajů o jeho původu. Ve srovnání s ostatními nálezy TS z Čech vcelku (*V. Sakař, 1956*, shromáždil 31 exemplářů, počet později podstatně, nikoli však zásadně rozmnožený) a zvláště podle jednotlivých nalezišť tento soubor zřetelně vybočuje svým rozsahem (28 exemplářů) i velikostí některých fragmentů, jež by např. u nálezů z germánských sídlišť byla velmi neobvyklá. Provenience v jihogalských dílnách byla zjištěna u 3 zlomků (u 3 dalších jako možnost, někdy alternativně s jiným výrobním okruhem), ve středogalských dílnách u 1 zlomku (jako možnost u 5 dalších), ve východogalských dílnách u 9 zlomků (jako možnost u dalších 8). Převaha východogalské TS (zvláště z Rheinzabern) by odpovídala nálezům z Čech (*Sakař 1956*, 69), ale i z Moravy (*Droberjar 1991*, 29) a ze Slovenska (*Kuzmová – Roth 1988*, 132), značný podíl jihogalských dílen se naopak od struktury českých nálezů liší. Je však obvyklý v rakouském Podunají (viz např. *Karnitsch 1959*, 23–28) a byl zjištěn též v bližší limitní oblasti na Slovensku (*Kuzmová – Roth 1988*, 143–144).

S jistou pravděpodobností by předložený soubor TS bylo možno považovat za původně snad soukromou sbírku, získanou hlavně z rakouského nebo bavorského Podunají, přičemž ovšem nelze vyloučit nálezy některých fragmentů v Čechách.

Literatura

- Bernhard, H. 1981: Zur Diskussion um die Chronologie Rheinzaberner Relieftöpfer, *Germania* 59, 79–83.
CGP: Stanfield, J.A. – Simpson, G. 1958: *Central Gaulish Pottery*. London.
Curle, J. 1911: A Roman Frontier Post and its People. The Fort of Newstead in the Parish of Melrose. Glasgow.
Czys, W. et al. 1981: Die römische Keramik aus dem Vicus Wimpfen im Tal. Stuttgart.
Drag.: Dragendorff, H. 1895–96: *Terra Sigillata*, *Bonner Jahrb.* 96, 18–155; 97, 54–163.
Droberjar, E. 1991: *Terra Sigillata in Mähren. Funde aus germanischen Lokalitäten*. Brno.
Fischer, H. T. 1981: Zur Chronologie der römischen Fundstellen um Regensburg, *Bayer. Vorgeschbl.* 46, 63–104.
Fölzer, E. 1913: *Die Bilderschüsseln der ostgallischen Sigillata-Manufakturen*. Bonn.
Gabler, D. 1976: *Terra sigillata Depotfund aus Gorsium, Alba Regia XV*, 65–88.
Gabler, D. 1981: recenze Siegmara von Schnurbein, *Das römische Gräberfeld von Regensburg, Germania* 59/1, 150–156.
Gabler, D. 1986: *Terra sigillata im Töpferviertel von Poetovio*, *Arh. Vestnik* 37, 129–168.
Hermet, F. 1934: *La Graufesenque*. I, II. Paris.
Karnitsch, P. 1955: *Die verzierte Sigillata von Lauriacum (Lorch-Enns)*. Linz.
Karnitsch, P. 1959: *Die Reliefsigillata von Ovilava (Wels, Oberösterreich)*. Linz.
Karnitsch, P. 1960: *Die Sigillata von Veldidena (Wiltens – Innsbruck)*. Innsbruck.
Karnitsch, P. 1971: *Sigillata von Iuvavum (Salzburg)*. Salzburg.
Karnitsch, P. 1972: *Die Kastelle von Lentia (Linz)*. Textband, Tafelband. Linz.
Knorr, R. 1905: *Die verzierten Terra sigillata – Gefäße von Cannstatt und Köngen-Grinario*. Stuttgart.
Knorr, R. 1919: *Töpfer und Fabriken verzierter Terra-sigillata des ersten Jahrhunderts*. Stuttgart.
Knorr, R. – Sprater, F. 1927: *Die westpfälzischen Sigillata – Töpfereien von Blickweiler und Eschweiler Hof. Speier am Rhein*.
Knorr, R. 1952: *Terra sigillata Gefäße des ersten Jahrhunderts mit Töpfernamen*. Stuttgart.
Kuzmová, K. – Roth, P. 1988: *Terra sigillata v barbariku. Nálezy z germánských sídlisk a pohřebísk na území Slovenska*. Nitra.
Lu: Ludowici, W. 1901–1914: *Katalog meiner Ausgrabungen in Rheinzabern*. I – V.
Lu-Ri: Ludowici, W. – Ricken, H. 1942: *Katalog VI. Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern*. Tafelband. Darmstadt.
Mary, G. T. 1967: *Die südgallische Terra sigillata aus Neuss. Novaesium I*. Berlin.
Mees, A. W. 1995: *Modellsignierte Dekorationen auf südgallischer Terra sigillata*. Stuttgart.
Müller, G. 1968: *Das Lagerdorf des Kastells Butzbach*. Berlin.
Osw.: Oswald, F. 1937: *Index of figure-types on terra sigillata („Samian ware“)*. Liverpool. Republished 1964 London.
Oswald, F. – Pryce, T. D. 1966: *An Introduction to the Study of Terra Sigillata*. London (nové vyd., doplněné G. Simpsonovou).
Planck, D. 1975: *Aræ Flavie I. Neue Untersuchungen zur Geschichte des römischen Rottweil*. Teil I – Text. Teil II – Tafelverzeichnis, Tafeln und Beilagen. Stuttgart.
Ri-Fi: Ricken, H. – Fischer, Ch. 1963: *Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern*. Textband mit Typenbildern zu Katalog VI. Bonn.
Rogers: Rogers, G. B. 1974: *Poteries sigillées de la Gaule centrale. I. – Les motifs non figurés*. Paris. XXVIIIe supplément à Gallia.
Ruprechtsberger, E. M. 1980: *Terra sigillata aus dem Ennser Museum II*. Linz.
Sakař, V. 1956: *Terra sigillata v českých nálezech*, *Pam. Arch.* XLVII, 52–69.

- Schönberger, H. 1975: *Kastell Künzig – Quintana*. Berlin.
Simon, H.-G. 1962: *Terra sigillata aus Köngen, Saalburg-Jahrb.* XX, 8–44.
Ulbert, G. 1959: *Die römischen Donau-Kastelle Aislingen und Burghöfe*. Berlin.
Ulbert, G. 1969: *Das frühromische Kastell Rheingönheim*. Berlin.
Walke, N. 1965: *Das römische Donaukastell Straubing-Sorviodorum*. Berlin.
Zanier, W. 1992: *Das römische Kastell Ellingen. Mainz am Rhein*.

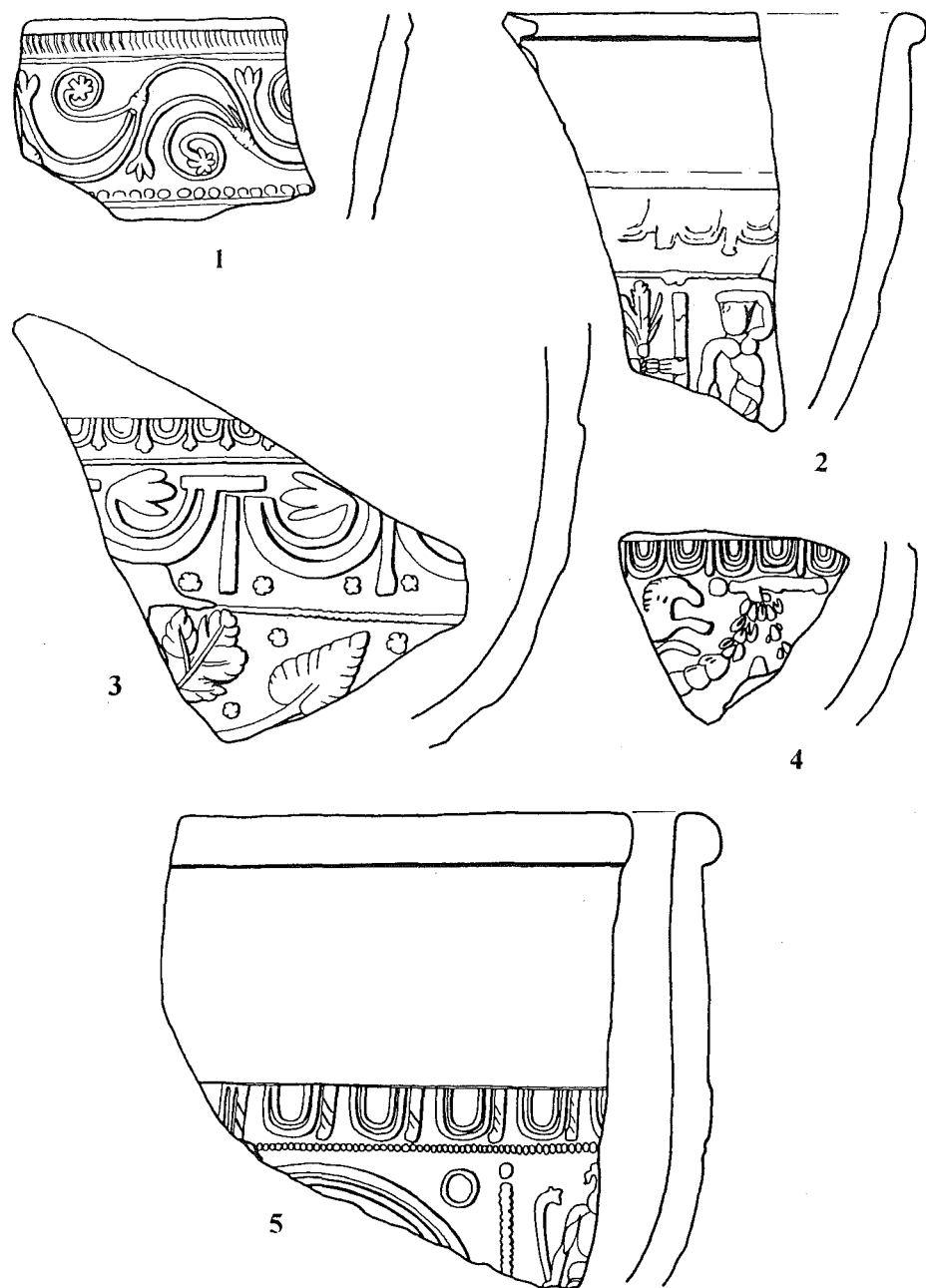
TERRA SIGILLATA AUS DER SAMMLUNG DES STADTMUSEUMS IN STŘÍBRŮ

Zusammenfassung

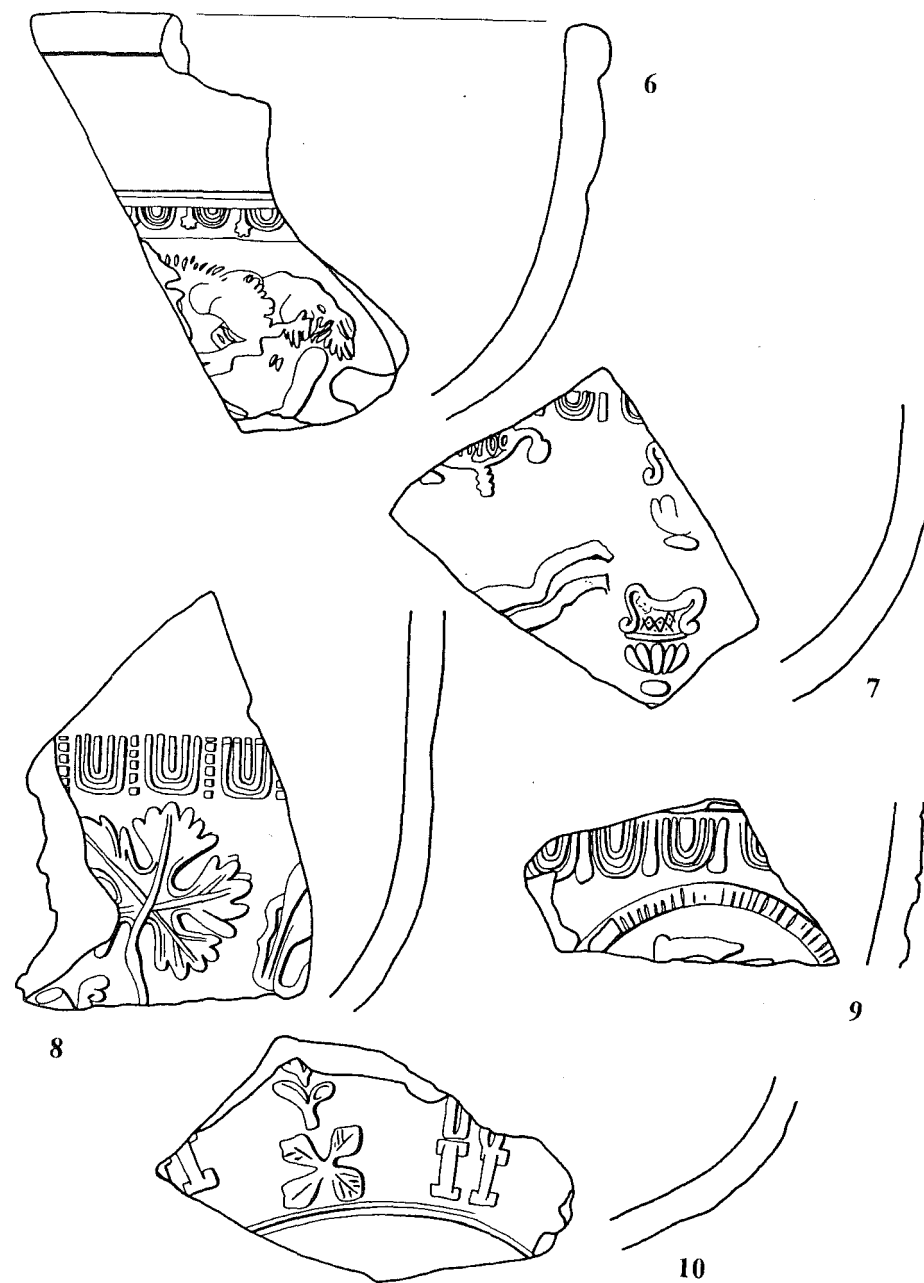
Bei einer Überprüfung und Bestimmung der im Stadtmuseum in Stříbrno aufbewahrten mittelalterlichen und neuzeitlichen archäologischen Bestände ist in Fonds auch ein Komplex von Terra sigillata (weiter TS) – Fragmenten (Zuwachs-Nr. 169/99) gefunden worden. Er wurde für das Museum in der Zeit nach dem 2. Weltkrieg unter unbekannten Umständen gewonnen, über die Herkunft der Fragmente liegen keine Angaben vor. Weil dieser museale Komplex bei uns vereinzelt ist und weil eine Revision mancher Museumsbestände als eine aktuelle Erfordernis erscheint, hielten wir seine Veröffentlichung für angebracht. Es geht um 16 Fragmente der Reliefsigillata und weitere 12 Fragmente der glatten, oder mit Barbotine und Rollrädchen bzw. Kerbung verzierten TS-Gefäße.

Verglichen mit den anderen (lokalisierten) TS-Funden aus Böhmen, sowohl mit ihrer Gesamtheit, als auch besonders mit der gewöhnlich sehr kleinen Anzahl der Fundstücke aus den einzelnen Fundorten, nimmt dieser TS-Komplex schon durch seinen Umfang eine Sonderstellung ein. V. Sakař (1956) konnte aus dem ganzen Gebiet Böhmens 31 TS-Fundstücke aufnehmen, eine Anzahl, die später nicht unbedeutend, aber auch nicht grundsätzlich vermehrt wurde. Auffallend ist ebenfalls die Größe einiger Fragmente in unserem TS-Komplex, die z.B. bei den Funden aus den germanischen Siedlungen sehr ungewöhnlich wäre. Ein abweichendes Gesamtbild bietet aber auch die Provenienz der Bestandteile unseres TS-Komplexes. Die Herstellung in den südgallischen Werkstätten konnte bei 3 Fragmenten (bei weiteren 3 als eine Möglichkeit) festgestellt werden, in den mittellgalischen Töpfereien bei 1 Fragment (als Möglichkeit bei 5 weiteren), in Rheinzabern bei 9 Fragmenten (als Möglichkeit bei 8 weiteren). Das Übergewicht der TS-Ware aus Rheinzabern würde der Fundstruktur aus Böhmen (Sakař 1956, 69), aber auch aus Mähren (Droberjar 1991, 29) und aus der Slowakei (Kuzmová – Roth 1988, 132) entsprechen, der ansehnliche Anteil südgallischer Ware weicht dagegen von den böhmischen Funden ab. Er ist allerdings im österreichischen Donaugebiet geläufig (z.B. Karnitsch 1959, 23–28) und er wurde auch in dem Limes nahen Gebiet der Slowakei festgestellt (Kuzmová – Roth 1988, 143–144). Den vorgelegten TS-Komplex könnte man mit einer gewissen Wahrscheinlichkeit für eine ehemalige Privatsammlung halten, die hauptsächlich aus dem österreichischen oder bayerischen Donaugebiet gewonnen wurde, wobei allerdings bei einigen Fragmenten die Fundstelle in Böhmen nicht auszuschließen ist.

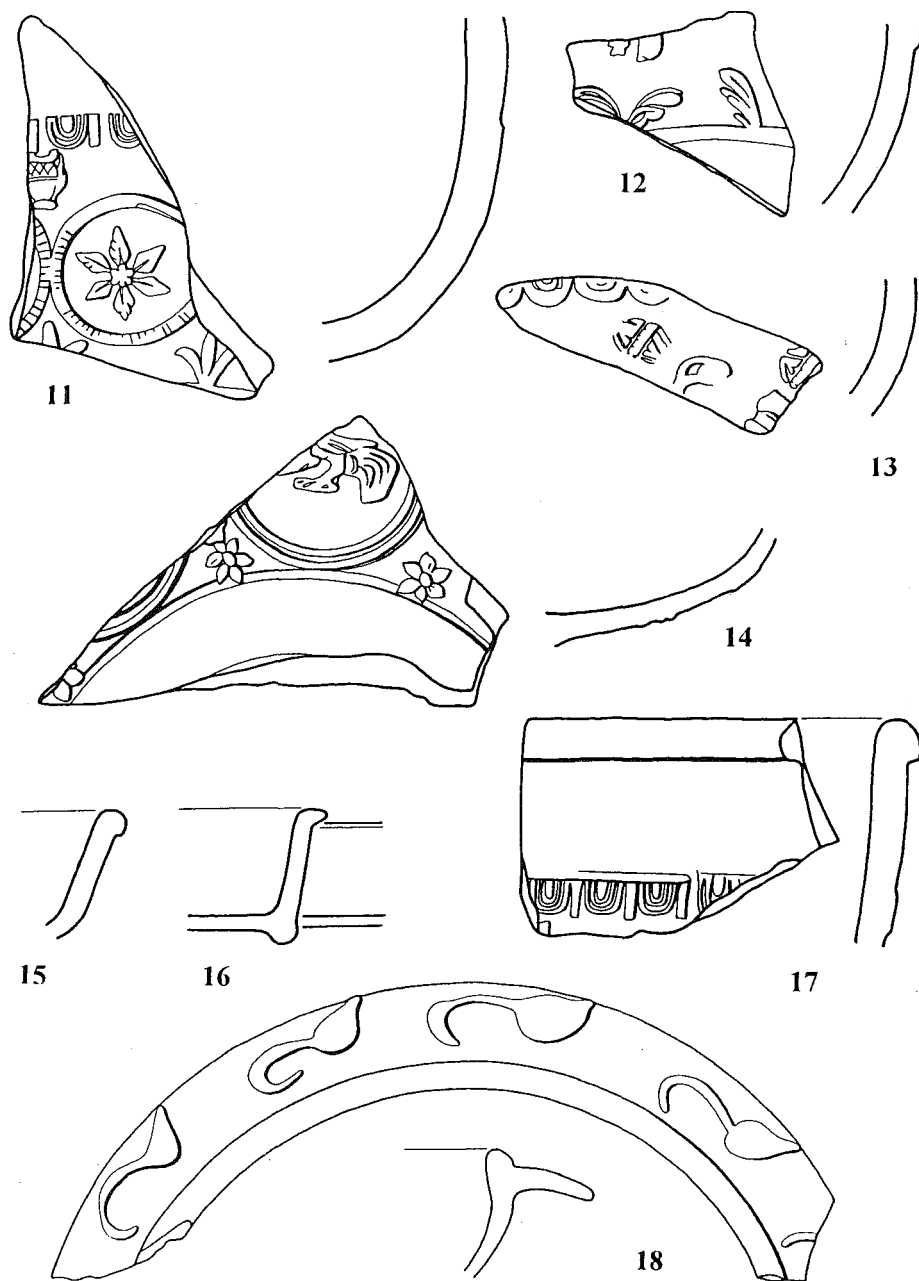
(Deutsch von L. Košnar)

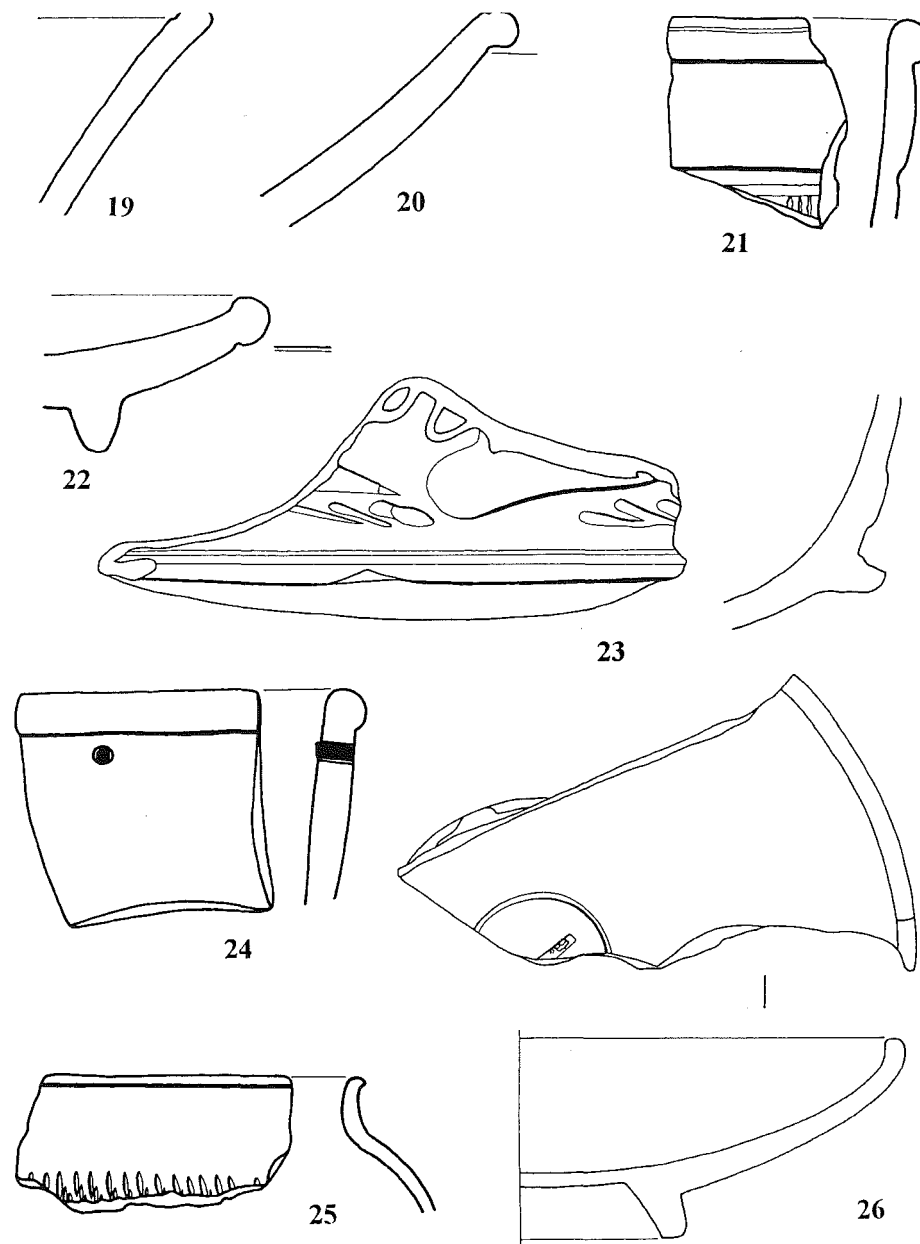
Obr. 1. Terra sigillata ze stříbrského muzea. M. 2:3.

Obr. 2. Terra sigillata ze stříbrského muzea. M. 2:3.

Obr. 3. Terra sigillata ze stříbrského muzea. M. 2:3 (č. 18 M. 1:2).

Obr. 4. Terra sigillata ze stříbrského muzea. M. 2:3 (č. 23 M. 1:2, č. 26 M. 2:5).

VÍT VOKOLEK

**SÍDLIŠTĚ Z POZDNÍ DOBY ŘÍMSKÉ
V JAROMĚŘI-DOLNÍCH DOLCÍCH**

Sídlištní objekty a nálezy z pozdní doby římské a stěhování národů jsou nejen ve východních Čechách dosud spíše výjimečným nálezem při záchranných akcích. Proto si zaslouží pozornost několik objektů, zachycených při záchranném výzkumu přeložky silnice č. 33 v Jaroměři-Dolních Dolcích (okr. Náchod), uskutečněný v r. 1981 (*Sigl – Vokolek 1982, 10*).

Naleziště se rozkládá na sprašové návěži, na parc. č. 2247, v nadmořské výšce 258 m. Terén se mírně sklání sz. směrem, kde protéká Dolecký potok (*obr. 1*). Ve zkoumaném prostoru byly zachyceny objekty kultury s lineární keramikou (*Pavlu – Vokolek 1992, 47*), kultury lužické (*Vokolek 1994, 12–15*), hradištní a středověké. Před záchranným výzkumem byla ornice a podbrázdí mechanicky skryta, takže bylo možno prozkoumat pouze spodky objektů. Nálezy jsou uloženy v Muzeu východních Čech v Hradci Králové (i. č. = inventární číslo).

Objekt 2B (obr. 2). Objekt po začišťení tvořila protáhlá skvrna ve směru Z-V, dl. 296 cm a max. 115 cm široká, s tmavě hnědou písčitou výplní s uhlíky, která ve střední části byla šedohnědá, písčitohlinitá. Především zde byly začišťeny shluky drobnějších kamenů, zvířecích kostí a střepů. Po vybrání se ukázalo, že jde o spodek oválného objektu s členěným dnem, zahloubeným jen 8 cm do spraše. Z výplně pocházejí především nálezy hradištní a pouze jeden střep z pozdní doby římské, z nádoby s dovnitř vklopeným okrajem, hrubého okrového povrchu, v jehož hmotě je příměs písku, i. č. 52 611 (*obr. 3:1*). Je pravděpodobné, že starší objekt byl překryt mladším hradištním (viz jamky ve dně).

Objekt 3 (obr. 2). Objekt představovala jáma zásobního charakteru kruhovitého ústí, o pr. 106 cm, se stěnami slabě se při dně rozšiřujícími do stran, hl. 105 cm od skryté plochy. Její výplň byla v horní části tmavě hnědá s uhlíky (1) s mezivrstvičkou žluté hlíny, promíšenou hnědou (2). Ve spodní části byla černohnědá hlína s uhlíky, střepey a mazanicí (6) se slabou vrstvičkou krémově žluté hlíny, promíšené s červenohnědou a hnědou (3). Po stranách, ve střední partii byla znatelná červenohnědá vrstva (4) nebo červenohnědá s proplástkami krémově žluté (5). Z horní poloviny pochází 11 střepů ze stěn nádob, náležející pravděpodobně době římské, ale i dva střepey hradištní. Ze spodní poloviny pak jen střepey pozdně římské. Střep z horní části nádoby s úzkým, kolmo zvednutým okrajem, které přechází v oblé tělo, nerovně hlazeného

hnědého povrchu, vnitřek okrový, ve hmotě příměs písku, kamének a slídy, i. č. 52 634 (obr. 3:2). Dále střípek ze dna nádoby, poškozeného červenohnědého povrchu, i. č. 52 635, 6 kousků mazanice a 3 ks valounu křemene.

Objekt 4 (obr. 2). Nepravidelně kruhovitá jáma, prozkoumaná pouze z poloviny. Její rozměry po začištění byly 198 cm S-J a 180 cm Z-V. Střed byl vyplněn černohnědou tuhou hlínou se střepy a uhlíky, okrajové části potom tmavě hnědou hlínou s uhlíky. Po vybrání jv. poloviny se ukázalo, že jde opět pouze o spodek objektu, zahloubený jen 18–20 cm do sprašového podloží, s nepravidelně členěným dnem. Z výplně pochází většinou atypický materiál: střep ze spodku masivní nádoby, hrubého černohnědého povrchu, vnitřek černý, ve hmotě příměs písku, i. č. 52 640. 5 střepů ze stěny nádoby hrubě hlazeného špinavě okrového povrchu se stopami rýh vzniklých při úpravě, vnitřek tmavohnědý, ve hmotě příměs písku, i. č. 52 641. 3 střepy ze stěny nádoby, hrubě hlazeného špinavě okrového povrchu, vnitřek černý, ve hmotě příměs písku a slídy, i. č. 52 642. 5 střepů ze stěn různých nádob, i. č. 52 643–647. 3 střepy ze stěny nádoby, hrubého špinavě okrového povrchu, vnitřek černý, ve hmotě příměs písku, i. č. 52 648. Střep ze stěny nádoby, i. č. 52 649, a střep ze stěny, hlazeného špinavě okrového povrchu, i. č. 52 650. 6 drobných střípků ze stěn, i. č. 52 651–656. Střípek z oblé stěny nádoby, hlazeného hnědého povrchu, vnitřek černý, i. č. 52 617. 11 střepů z nádoby s okrajem dovnitř vklopeným, povrch hrubě hlazen, šedivě okrové barvy, vnitřek černavý, na některých střepech černá krusta, i. č. 52 661 (obr. 3:3). Střípek z misky s okrajem kolmo zvednutým, hlazeného, šedivě okrového povrchu, vnitřek černý, i. č. 52 661A (obr. 3:4). Dále nalezeny 3 drobné zlomky červenohnědé mazanice, 3 ks hlíny přepálené do struskovitěho stavu a úlomky kamenů.

Objekt 5. Dvě menší skvrny, které byly pouze začištěny, vyplněné tmavě hnědou hlínou s uhlíky. Většina nálezů náleží středověku (14. stol.), jako příměs se našlo 9 střepů ze stěn nádob, náležející pozdní době římské. Je také možné, že jedna ze zachycených částí tomuto období náleží.

Objekt 8. Nepravidelně kruhovitá jáma s pecí v boku, náležející středověkému období. Jako příměs nalezen střep z výdutě nádoby, hraněné vodorovnými žlábkami, pečlivě vyhlazeného černého povrchu, i. č. 52 687 (obr. 3:5), dále 5 střepů ze stěn nádob.

Objekt 9 (obr. 3). Nepravidelně oválná jáma s delší osou ve směru S-J, dl. 318 cm, široká v sev. části 226 cm, v J 215 cm. Stěny byly pravidelně sešikmeny, dno ploché, v hl. 14 cm od skryté plochy (střed objektu). Výplň černohnědá, tuhá. Z jv. části výplně pochází: 2 střepy z horní části miskovité nádoby s okrajem dovnitř vklopeným, nerovně hlazeného tmavě šedého povrchu, ve hmotě příměs písku, i. č. 52 695 (obr. 4:1). Střep z horní části soudkovité nádoby s okrajem dovnitř vklopeným, povrch nerovně hlazen vodorovnými tahy, hnědočerné barvy, vnitřek špinavě okrový, ve hmotě příměs písku a slídy, i. č. 52 696 (obr. 4:6). Střep z horní části soudkovité nádoby s okrajem vklopeným dovnitř, nerovného černohnědého povrchu, ve hmotě příměs písku, i. č. 52 697 (obr. 4:2). Střep ze slabě dovnitř vklopeného okraje, povrch hlazen, hnědé barvy, vnitřek červenohnědý, ve hmotě příměs písku, i. č. 52 698

(obr. 4:3). Střep ze stěny větší nádoby, zdobený oválným nehtovitým dolíčkem, hrubšího, špinavě okrového povrchu, ve hmotě příměs písku, i. č. 52 699 (obr. 4:11). Střep ze stěny nádoby, pečlivě vyhlazeného černého povrchu, s příměsí písku, i. č. 52 700. Střep ze stěny nádoby, hlazeného tmavohnědého povrchu, vnitřek hnědočerný, ve hmotě příměs písku a slídy, i. č. 52 701. Střep ze stěny, hlazeného, bíle okrového povrchu se slabou příměsí písku, i. č. 52 702. Střep ze stěny, setřelého okrového povrchu, i. č. 52 703. Dva střepy ze stěn, pečlivě vyhlazeného černého povrchu s příměsí písku, i. č. 52 704–705. 5 střepů ze stěn nádob, hruběji hlazeného šedohnědého povrchu s příměsí písku, i. č. 52 706–710. 3 střepy ze stěn nádob, hruběji hlazeného hnědého povrchu, vnitřek okrový, ve hmotě příměs písku, i. č. 52 711–713. 11 střepů ze stěn nádob, hrubého, okrově hnědého povrchu s příměsí písku, i. č. 52 714–724. 9 střepů ze stěn nádob, hnědého drsného povrchu, s příměsí písku, i. č. 52 725–733. 3 drobné střípky, drsného hnědého povrchu s příměsí písku, i. č. 52 734–736. Železný předmět, patrně část nože s rukojeťovým trnem, silně korodovaný, d. 46 mm, i. č. 52 737 (obr. 4:12). Železná tyčinka, patrně obdélníkovitého profilu, vybíhající do hrotu, šídlo ?, d. 56 mm, i. č. 52 738 (obr. 4:7). 11 zlomků špinavě okrové až okrově bílé mazanice, někdy tvrdě vypálené, i. č. 52 739. Ústěp achátu, bíle patinovaný, i. č. 52 740. 2 úlomky kamene, jeden z šedobílého oblázku, i. č. 52 741. 14 drobných zlomků do struskovitěho stavu přepálené mazanice, některé sklovitého lesku, jeden patrně z Fe strusky, i. č. 52 742. Sz. část výplně: střep z horní části vysoké mísovité nádoby s okrajem dovnitř vklopeným, hrubě hlazeným tmavohnědým povrchem, ve hmotě příměs písku, i. č. 52 743 (obr. 4:5). Střep z horní části nádoby s okrajem silně vklopeným dovnitř, povrch původně vyhlazen, tmavohnědé barvy, ve hmotě příměs písku, i. č. 52 744 (obr. 4:9). Dva střepy ze stěny nádoby drsného černého povrchu, se stopami smolné krusty, ve hmotě příměs písku, i. č. 52 745. 4 střepy ze stěn nádob, hlazeného hnědočerného povrchu, i. č. 52 746–749. 2 střepy ze stěn nádob, okrového povrchu, i. č. 52 750–751. 2 střepy ze silných stěn nádob, hrubého hnědého povrchu s příměsí písku, i. č. 52 752–753. Střep ze stěny nádoby drsného tmavohnědého povrchu s příměsí písku, i. č. 52 754. Střep ze stěny nádoby, hrubého šedohnědého povrchu s příměsí slídy, i. č. 52 755. Střep ze stěny nádoby, na povrchu přepálený do struskovitěho stavu, s příměsí písku, i. č. 52 756. Přeslen dvojkonického tvaru, spodní základna širší a vtažena dovnitř, hlazeného tmavohnědého povrchu, pr. 36 mm, i. č. 52 757 (obr. 4:8). Podlouhlý brousek z jemnozrnného pískovce, světle hnědé až rezavě hnědé barvy, d. 135 mm, i. č. 52 758 (obr. 4:13). 3 úlomky valounu, i. č. 52 758. Povrch: střep ze zaoblené stěny nádoby, pečlivě vyhlazeného černého povrchu, na vnitřní straně neidentifikovatelné rýhy, ve hmotě slabá příměs písku, i. č. 52 760 (obr. 4:4). Střep z plochého dna, setřelého okrového povrchu, vnitřek černý, ve hmotě příměs písku, i. č. 52 761 (obr. 4:10).

Do pozdní doby římské můžeme zařadit pouze tři objekty (3, 4, 9), v dalších třech, které náleží mladším obdobím (době hradištní a středověku), se nálezy z tohoto období vyskytly jen jako příměs (obj. 2B, 5, 8). Horní partie objektů byly sneseny při skrývce, nejlépe se dochovala jáma zásobního charakteru (obj. 3), objekt 9 je snad zbytkem polozemnice. V objektech bylo nalezeno jen velmi málo nálezů, a i ty převážně

pocházejí pouze ze stěn hrubších nezdobených nádob. Tento stav je celkem charakteristický pro období pozdní doby římské a doby stěhování národů (viz např. Břešťany, *Ernée 1995*), a proto objekty z tohoto časového úseku zůstávají nepublikovány. Nálezy z Jaroměře-Dolních Dolců pocházejí hlavně ze soudkovitých nebo mísovitých nádob s okrajem oble dovnitř vklopeným, které nacházíme v nejmladších hrobech na blízkém pohřebišti v Plotištích n. L. (*Rybová 1980*) nebo na sídlišti z období stěhování národů v Březně (*Pleinerová 1965*, obr. 153). Z hrncovitě nádob se zvednutým okrajem nalezen pouze zlomek v obj. 3. Tyto tvary jsou běžné v celém období stěhování národů a samy o sobě se špatně odlišují od nádob pražského typu (*Vokolek 1997*). Výčet keramických tvarů pak doplňuje zlomek misky se zvednutým okrajem (obj. 4). Výzdobené prvky se objevily pouze jako žlábký (obj. 8) nebo nehtovitý dolíček (obj. 9). Nálezy z Jaroměře-Dolních Dolců neposkytují mnoho znaků pro přesnější datování, které v rámci dnešních znalostí se pohybuje od konce 4. do průběhu 5. stol. Objekty představují patrně část jedné usedlosti nebo dvorce. Ve východních Čechách v posledních letech zjišťujeme stopy osídlení z tohoto dosud ne příliš poznaného časového úseku, které se projevují jen jako ojedinělé objekty (Černožice, obj. 47 – *Vokolek 1989*) nebo jako shluk několika málo objektů (Stěžery, výzkum 1999), naznačující, že i toto území bylo v období, které je spjato s jubilantovou největší pozorností, osídleno.

Literatura

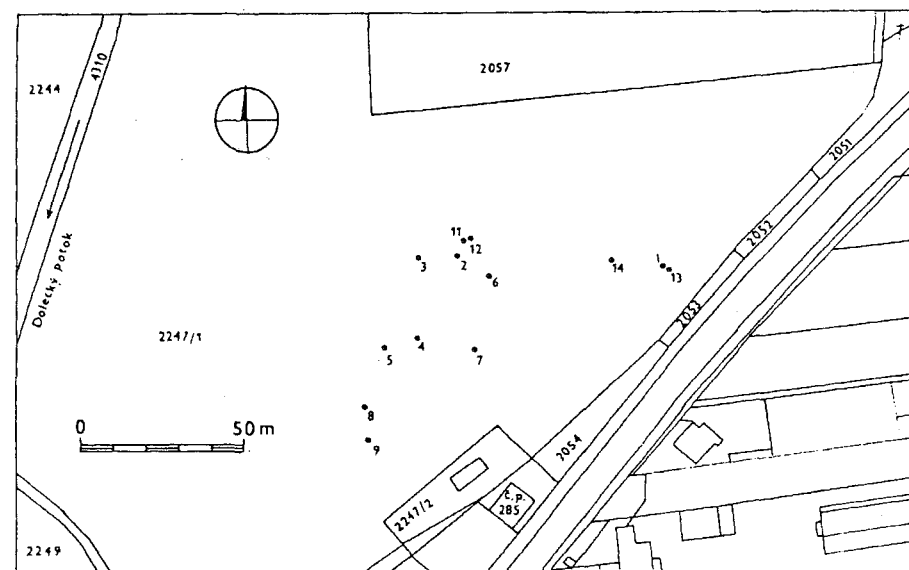
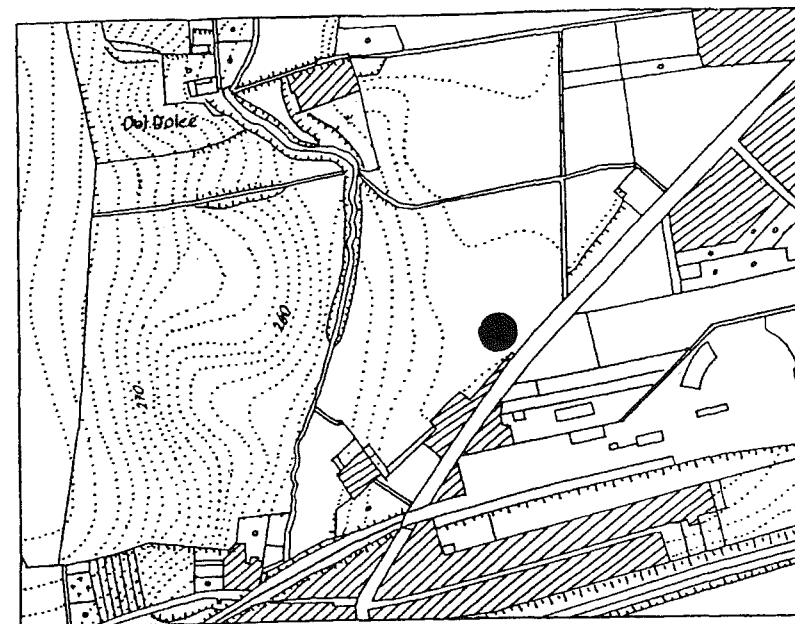
- Ernée, M. 1995*: Sídlištní objekt z doby stěhování národů v Břešťanech. In: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1983–1992, Most, 187–190.
- Pavlu, I. – Vokolek, V. 1992*: Early Linear pottery culture in the East Bohemian region, Pam. Arch. LXXXIII, 41–87.
- Pleinerová, I. 1965*: Výzkum osady z doby stěhování národů a z doby slovanské v Březně u Loun, Arch. Rozhledy XVII, 495–529.
- Rybová, A. 1980*: Plotiště nad Labem. Eine Nekropole aus dem 2.–5. Jahrhundert u. Z. II. Teil, Pam. Arch. LXXI, 93–224.
- Sigl, J. – Vokolek, V. 1982*: Archeologické nálezy v letech 1980–1981, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech IX (1), 5–14.
- Vokolek, V. 1989*: Záchraný výzkum na trase silnice v Semonicích a Černožicích, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech XVI (1), 20–25.
- Vokolek, V. 1994*: Osady lužické kultury ve východních Čechách. Část II. Hradec Králové.

EINE SIEDLUNG DER SPÄTEN RÖMISCHEN KAISERZEIT IN JAROMĚŘ-DOLNÍ DOLCE (Kr. Náchod, Ostböhmen)

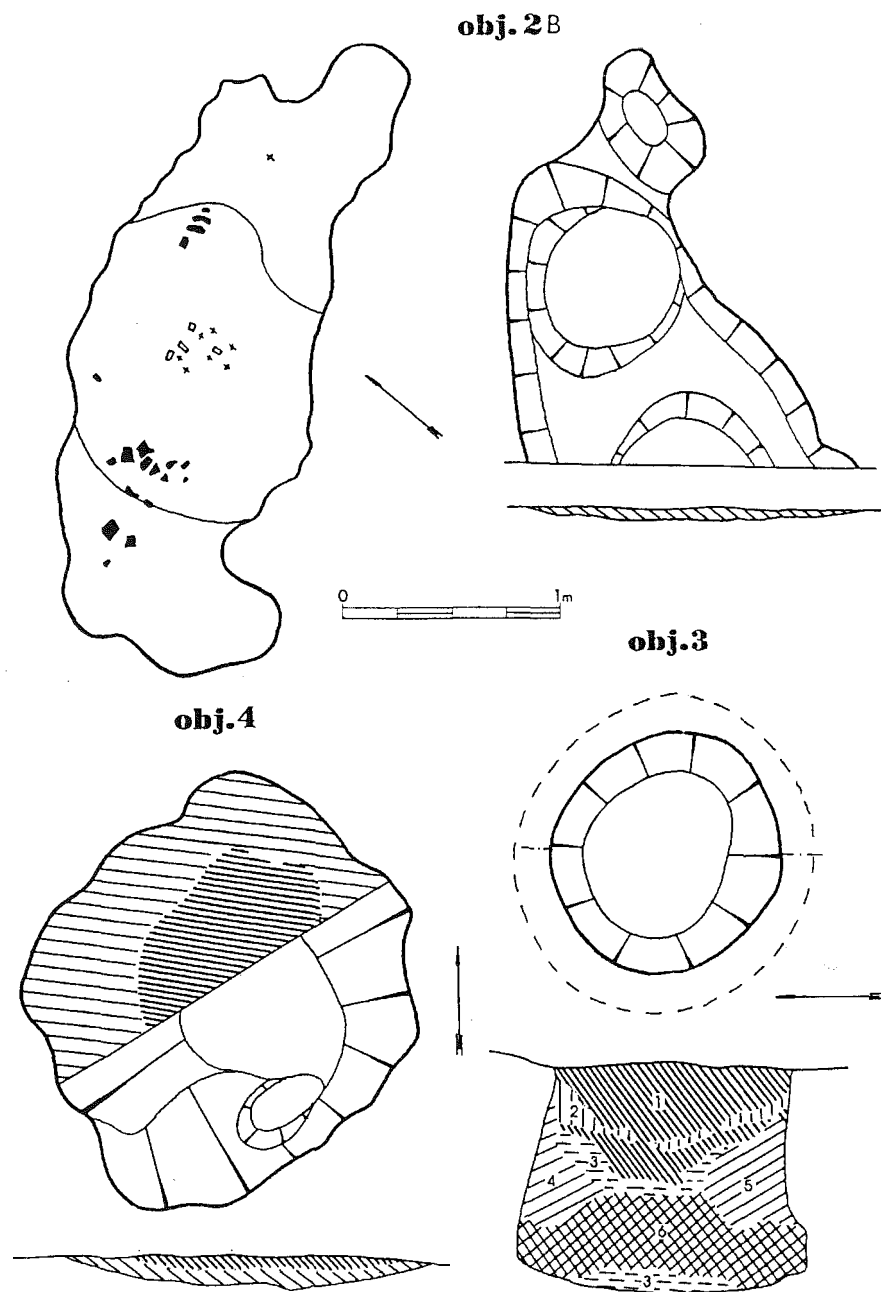
Zusammenfassung

Bei einer Rettungsgrabung anlässlich der neuen Strassenführung wurden im J. 1981 einige Objekte (Nr. 3, 4, 9) der spätrömischen Kaiserzeit erforscht. Weitere drei Objekte (28, 5, 8), die den jüngeren Perioden angehören, haben die spätrömische Keramik als ein Beimischung beinhaltet. Die wenig zahlreichen keramischen Funde erlauben es, diesen Teil der Siedlungseinheit in das Ende des 4. und in den Verlauf des 5. Jh. zu datieren.

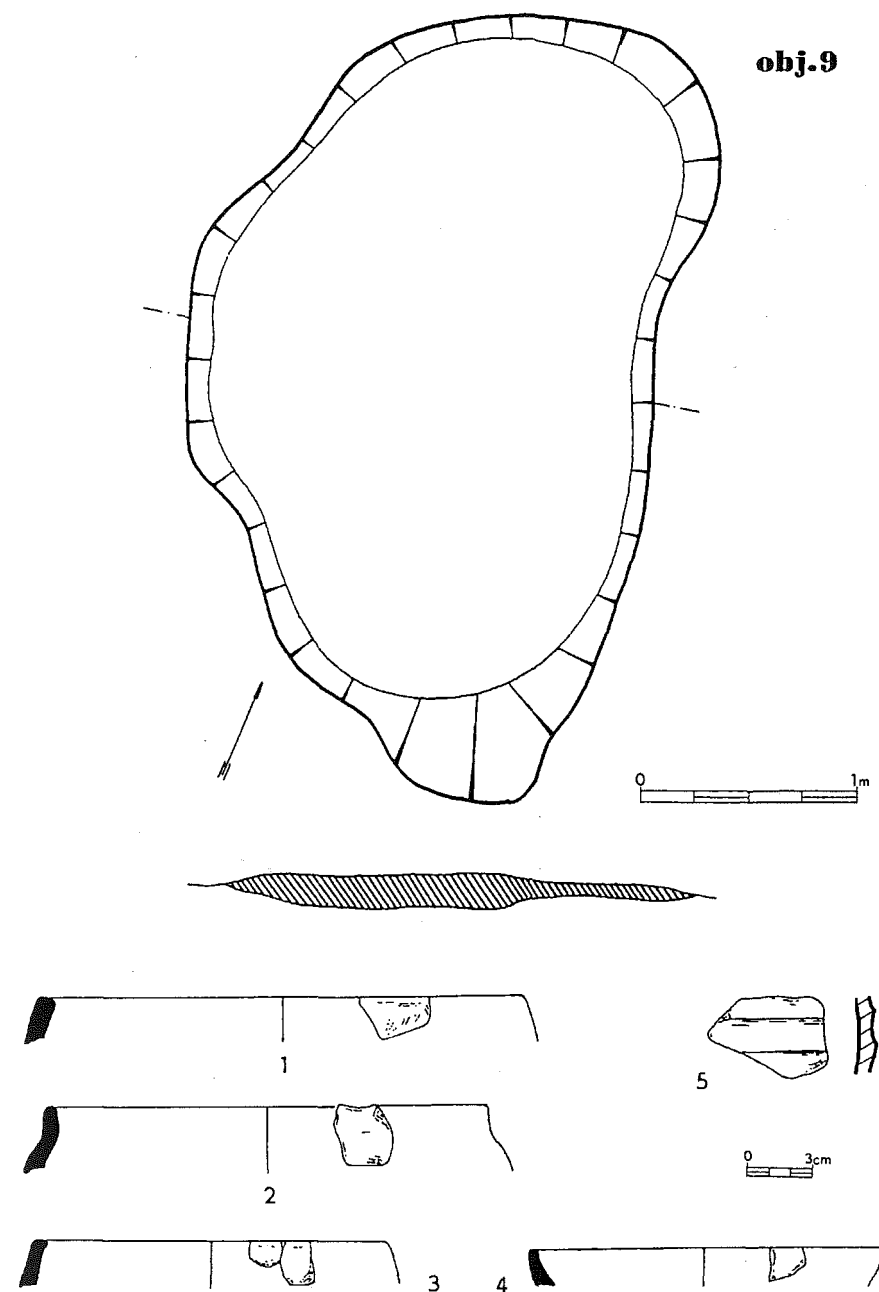
(Deutsch von L. Košnar)

Obr. 1. Jaroměř-Dolní Dolce (okr. Náchod). Poloha naleziště a rozmístění objektů.

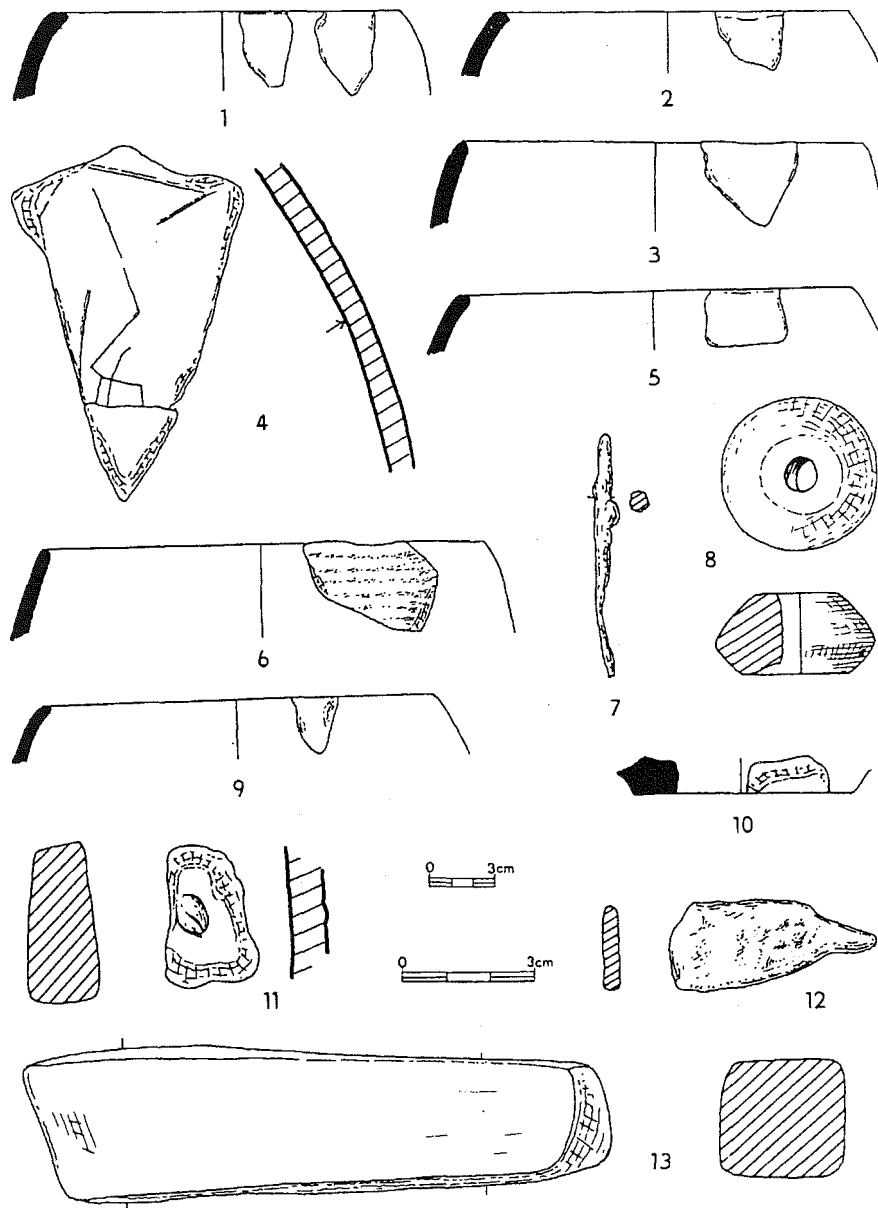
Obr. 2. Jaroměř-Dolní Dolce (okr. Náchod). Plány objektů 2B, 3 a 4.

Obr. 3. Jaroměř-Dolní Dolce (okr. Náchod). Plán objektu 9. Nálezy z objektů 3 (1-2), 4 (3-4), 8 (5).

IVANA PLEINEROVÁ

HLINĚNÁ ZÁVAŽÍ VE SLOVANSKÝCH OBJEKTECH

Obr. 4. Jaroměř-Dolní Dolce (okr. Náchod). Nálezy z objektů 9 (1–13).

V období od konce 6. stol. do začátku 10. stol. n. l., kterým se v příspěvku zabývám, se hliněná závaží ve slovanských objektech vyskytují jen sporadicky ve srovnání se soudobým germánským prostředím, kde je lze nalézt poměrně často a ve větších souborech. Z území Čech a Moravy můžeme zatím uvést šest slovanských lokalit s nálezy hliněných závaží.

1. V jámě časně slovanského období z Liptic (okr. Teplice) byla nalezena část hliněného závaží ve tvaru stlačené koule o rekonstruovatelném průměru 13 cm a výšce 4,6 cm (Bubeník 1979, 158, obr. 4:1). – Obr. 1:1.

2. V objektu 1 s keramikou pražského typu v Praze-Řepích se našla tři diskovitá závaží o průměru 10–11 cm a výšce zhruba 5 cm (Konopa 1983, 178, obr. 3:4–6). – Obr. 1:2–4.

3. Ze starohradištní jámy v Praze-Michli pochází masivní závaží ve tvaru komolého jehlanu, na horní straně s pěti mělkými důlky, s otvorem v horní části, výška 13 cm, šířka základny 8,2 cm (Šmolíková 1999). – Obr. 1:9.

4. Mezi nálezy z výplně slovanské polozemnice 31 z 9. stol. z Března u Loun bylo poškozené, slabě přepálené závaží oble hranolovitého tvaru, s otvorem v horní části, zachované do výšky 6,6 cm, šířka základny 4,1 cm. – Obr. 1:8.

5. Z Břeclavi-Pohanska uvádí B. Dostál (1975, Taf. 52:12, 57:13) hliněná závaží ve tvaru stlačené koule ze tří objektů 9. stol. Jejich průměry se pohybují mezi 7,8–11 cm, výška o něco přesahuje 5 cm. – Obr. 1:5.

6. Závaží ve tvaru stlačené koule se vyskytla rovněž ve Starém Městě v osadě I Na Valách v objektu 55 (Hrubý 1965, obr. 8:11, 12). – Obr. 1:6, 7.

Také v sousedních oblastech se hliněná závaží ve slovanských objektech vyskytují spíše výjimečně, až na objev ze slovanského sídliště v dolnorakouském Sommereinu, odkud H. Friesinger (1971–1974, 32) uvádí plochá diskovitá závaží ze šesti domů a dvou jam. Jde o určité soubory, např. z domu 16 pocházelo pět velkých závaží ve tvaru stlačené koule a zlomky dalších. I v ostatních domech šlo vždy o několik závaží, a to o poměrně velké exempláře o průměru 11,8–13,3 cm a výšce mezi 6–7 cm. Důležitá je autorova zmínka, blíže však nevysvětlená a kresebně nedokumentovaná, že v domě 5 byly nalezeny zlomky kónických závaží, to znamená jiných než kulovitých, případně diskovitých. Kdyby bylo jasné, o jaké tvary šlo, mohlo by to

příspěvek k otázce jehlancovitých, případně hranolovitých závaží jako součástí inventáře slovanských objektů. Na tomto nalezišti s nezvyklým množstvím hliněných závaží se naopak téměř nevyskytovaly (až na tři exempláře) přesleny, jinde běžně nalézané. Znamenalo by to velkou náhodnost v datech, která máme k dispozici.

Dvě kulovitá závaží jsou známa ze sídliště v Dresden-Prohlis (*Herrmann – Donat 1985*, 115/41, Abb. 7, 8), jsou však patrně až mladohradištní. Tři závaží ve tvaru komolého jehlanu a v hranolovité formě byla nalezena na polské lokalitě Nowa Huta-Mogila v jámě 16b/62 s nezdobenou i zdobenou starobylou slovanskou keramikou (*Hachulska-Ledwos 1971*, 145, tab. LXXXIV : 5, 6). – *Obr. 1:10, 11.*

Hliněná závaží ve slovanských objektech představují po tvarové stránce dva odlišné typy. Jde jednak, a to daleko častěji, o závaží ve tvaru stlačené koule s vertikálním středovým otvorem, popisovaná někdy také jako diskovitá, případně kruhovitá, jednak o závaží ve tvaru komolého jehlanu, případně hranolu s horizontálně vedeným otvorem v horní části. První typ dobově odpovídá a shoduje se se závažími z germánských sídlištních objektů z doby stěhování národů a mladších období, zatímco druhý typ připomíná pravěká závaží především z mladší až pozdní doby bronzové a doby halštatské. Je proto na místě posoudit okolnosti nálezů tohoto typu vzhledem k možnostem cizorodé starší příměsi.

Pokud jde o polykulturní naleziště v Březně, kde byla mimo jiné zastoupena kultura mohylová i knovízská, nelze vyloučit, že se závaží druhého typu mohlo dostat do středohradištního objektu jako příměs. Je však třeba naopak vzít v úvahu také fakt, že právě tento objekt se nalézal stranou od plochy osídlené ve střední a mladší době bronzové. U nálezů z Prahy-Michle neznám bližší terénní údaje, avšak sama skutečnost, že poměrně velké závaží bylo zachováno celé, naznačuje, že asi nešlo o náhodnou příměs. Stejně i nález tří závaží tohoto typu z Nowé Huty-Mogily, který představuje určitý soubor, téměř vylučuje, že by šlo o náhodnou příměs. Dva z exemplářů z polského naleziště jsou analogiemi jak k nálezům z Prahy-Michle (vyšší závaží s důlky na horní ploše), tak k nálezům z Března (oble hranolovitý tvar) a mohly by prokazovat možnou existenci tohoto typu ve slovanské kultuře (*obr. 1:8–11*).

Nabízí se však i přijatelné vysvětlení, že slovanští obyvatelé našli v okolí svého sídliště tato závaží pravěkého typu, že je pak používali, možná i stejným způsobem, k němuž byla původně určena.

Zatím jsme nepřihlíželi k otázce účelu obou typů hliněných závaží. Pokud jde o první typ, je jeho použití u vertikálního tkalcovského stavu nejen obecně předpokládáno, ale i poměrně přesvědčivě doloženo. Zejména přesně dokumentované nálezy z poslední doby ukazují řady závaží na podlaze objektů (*Zimmermann 1990*, 421). Závaží původně zatěžovala a napínala osnovu na tkalcovském stavu a v určitém okamžiku destrukce od tkaniny odpadla. Domnívám se, že kulovitá a diskovitá závaží ve slovanských objektech sloužila stejnému účelu. Shodně posuzuje tři diskovitá závaží z Řep i *P. Konopa (1983, 178, 179)*. Naproti tomu o jiném účelu, asi nesprávně, uvažuje *B. Dostál (1975, 176)*, který myslí, že mohlo jít o zátěž rybářských sítí.

Druhý typ – jehlancovitá a oble hranolovitá závaží – lze sledovat až hluboko do pravěku. V podstatě jim podobná jsou nejstarší známá závaží z neolitu, která mají

rovněž horizontálně vedený otvor v horní části. Z českého území pochází reprezentativní soubor oválných závaží s otvorem při horním kraji ze sídliště s lineární keramikou z Močovic u Čáslavi (*Pavla 1998, 65*), je však zatím jediný toho druhu v Čechách. Tvar závaží se v průběhu doby měnil, v únětické kultuře se setkáváme s válcovitými formami, většinou v robustním provedení, v dalších úsecích doby bronzové pak s jehlancovitými, poměrně pravidelně zhotovenými závažími (*Pleinerová 1997, 26*), stejně tak v době halštatské a laténské. Po změně letopočtu se již začínají postupně objevovat závaží ve tvaru stlačené koule. Tento typ pak v různých variantách – kulovitých, plošších diskovitých, s větším otvorem apod. – později zcela převládl. Z tohoto schematického přehledu by vyplývalo, že závaží druhého typu představují ve slovanských objektech, pokud byla skutečně jejich součástí, prvek cizorodý a především anachronický. Je možné, že u ryze užitkových předmětů neměla tato skutečnost takový význam jako u předmětů, v nichž byl vyjádřen určitý styl, vyplývající ze společného pocitu tvůrců, např. u keramiky, ozdob a šperků.

Jehlancovitá, případně hranolovitá závaží jsou rovněž spojována s textilní výrobou. Přesvědčivé doklady přinesly již některé starší výzkumy, z nichž je třeba z Čech jmenovat alespoň starolaténskou chatu v Dobevi u Písku se 40 závažími v řadě (*Dubský 1949, 300*). Z nových objevů je to především halštatský dům v bavorském Riedenburgu (*Engelhardt – Weickmann 1990, 424, Abb. 2*), kde leželo v řadě 28 jehlancovitých závaží. Důležité je, že se řada táhla mezi dvěma křivými jamkami, které zřejmě vymezovaly místo, kde stál vertikální tkalcovský stav.

Zatímco je nalézáno různé nářadí a předměty, které souvisely s tkalcovským stavem, v určité omezené míře i ve slovanském inventáři, je obecným, časově průběžným problémem určení stanoviště, rozměrů a vzhledu tkalcovského zařízení. Ve snaze překlenout nedostatek stop, které by dokumentovaly svislý stav, se přistupuje k úvahám o jiném typu tohoto zařízení, a to na základě analýz zbytků textilií. Především podle vypracování kraje tkaniny se např. usuzuje na existenci tzv. okrouhlého stavu (*Goldmann 1990, 427*). Různé další možné způsoby tkaní na jednoduchých zařízeních, které by patrně nezanechaly stopy v terénu, probrala detailně *I. Schier (1987)*. Možnost existence horizontálního stavu pro slovanské období naznačila *M. Kostelníková (1972)* a pro časně slovanské o ní s určitou opatrností uvažoval *J. Zeman (1976, 199)*. Domnívám se však, že z hlediska celkového vývoje nepřichází horizontální stav před 11. stol. ve slovanském prostředí v úvahu. Také proto, že jeho umístění v malém slovanském domě by činilo potíže, neboť by potřeboval podstatně větší prostor než svislý stav. Doklady o slovanském tkalcovském stavu, jak již uvedeno, na našem území chybějí. Velmi nejistý náznak by bylo možné spatřovat v nálezové situaci v polozemnici 5 s keramikou pražského typu v Březně, kde byly zjištěny ve shodné vzdálenosti 80 cm od jižní stěny dva kůly vzájemně v odstupu 160 cm. Výklad je problematický – mohlo jít o lavici nebo o stopy po tkalcovském stavu. Vzhledem k tomu, že v případě domu 5 nešlo o pevnou dřevěnici, ale o pletenou stavbu (*Pleinerová 2000, 198*), nebyly by pouze dva kůly pro zabudování lavice dostačující. Stopy by mohly rozměrově odpovídat vertikálnímu tkalcovskému stavu, opřenému o stěnu obydlí a zapuštěnému do podlahy svými bočními sloupky.

Skutečnost, že v objektu nebylo nalezeno ani jediné závaží, však tuto možnost zeslabuje. Nebyly tam ve větším množství nalezeny ani vhodné kameny, které by jako závaží mohly být používány. Autoři výzkumu a zpracování středohradištní lokality Mužla-Čenkov uvažují v příbytcích 54, 335 a 436 o stopách po tkalcovských stavech (Hanuliak – Kuzma – Šalkovský 1994, 43, tab. 3, 7, 11). S touto domněnkou však nelze souhlasit nejen proto, že se nenalezlo ani jedno závaží, především však proto, že se tvar a rozměr žlábků z objektů slovenské lokality naprosto liší od uveřejněných údajů o známých pozůstatcích tkalcovských stavů, tak jak je prezentují H. Zimmermann (1990, 421) nebo ještě průkazněji B. Engelhardt a E. Weickmann (1990, 424, Abb. 2).

Nepočetnost nálezů hliněných závaží ve slovanských objektech z konce 6. až počátku 10. stol. není v podstatě ničím mimořádným, neboť s podobným jevem se setkáme v různých obdobích pravěku, vynikne však zejména při porovnání se soudobou situací v germánském prostředí. Příčinou v tomto případě může být zcela jiná organizace prací, kdy v rámci germánského tzv. skupinového dvora s jednotlivými stavbami, vybudovanými k určitému účelu, byly některé objekty využívány jen ke tkaní. Na slovanských sídlišťích podobné tkalcovny asi v té době neexistovaly.

Nebylo a ani nemohlo být záměrem řešit v článku problematiku tkalcovských stavů na slovanských sídlišťích. Šlo mi o to, upozornit na fragmentárnost znalostí v tomto směru a o to, vzbudit zájem při výzkumu blíže sledovat nálezy tohoto druhu.

Literatura

- Bubeník, J. 1979: Nový nález časně slovanské keramiky z Podkrušnohoří a otázka tzv. zdobeného pražského typu, Arch. Rozhledy XXXI, 151–162.
- Dostál, B. 1975: Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno.
- Dubský, B. 1949: Pravěk jižních Čech. Blatná.
- Engelhardt, B., Weickmann, E. 1990: Archäologische Bodenspur eines Gewichtswebstuhls der frühen Eisenzeit mit einem Beitrag über Webversuche. In: Arch. Mitt. Nordwestdeutschland, Beiheft 4 – Experimentelle Archäologie in Deutschland, Oldenburg, 424–426.
- Friesinger, H. 1971–1974: Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich, Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad. XV–XVI.
- Goldmann, A. 1990: Das Weben am Rundwebstuhl, Arch. Mitt. Nordwestdeutschland, Beiheft 4 – Experimentelle Archäologie in Deutschland, Oldenburg, 427–431.
- Hachulska-Ledwos, R. 1971: Wczesnosredniowieczna osada w Nowej Hucie-Mogile, Mat. Arch. Nowej Huty III, 7–210.
- Hanuliak, M. – Kuzma, I. – Šalkovský, P. 1993: Mužla-Čenkov I. Osídlenie z 9.-12. storočia. Nitra.
- Herrmann, J. – Donat, P. (Hrsg.) 1985: Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert). 4. Lieferung. Berlin.
- Hrubý, V. 1965: Staré Město. Velkomoravský Velehrad. Praha.
- Konopa, P. 1983: Nové nálezy slovanských sídlištních objektů v Praze 6–Řepích, Arch. Pragensia 4, 177–184.
- Kostelníková, M. 1972: Velkomoravský textil v archeologických nálezech na Moravě, Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně 4. (Praha.)
- Pavlu, I. 1998: Minulost a přítomnost archeologie v muzeu. Neolitické sídliště v Močovicích u Čáslavě. Praha.

Pleinerová, I. 1997: Zu den vor- und frühgeschichtlichen Textilfunden auf dem Gebiet der Tschechischen Republik. Problematik des Versuchsprogrammes. In: Textiel van 4000 voor tot 1500 NA, Eindhoven, 26–30.

Pleinerová, I. 2000: Die altslawischen Dörfer von Březno bei Louny. Praha, Louny.

Schrier, I. 1987: Ein Webstuhlfund aus Gars-Thunau. Rekonstruktionsversuch und Funktionsanalyse, Arch. Austriaca 71, 29–87.

Šmolíková, M. v tisku: Raně středověké sídlištní objekty z Prahy-Michle.

Zeman, J. 1976: Nejstarší slovanské osídlení Čech, Pam. Arch. LXVIII, 115–235.

Zimmermann, W.H. 1990: Webhäuser im ersten und frühen zweiten Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa, Arch. Mitt. Nordwestdeutschland, Beiheft 4 – Experimentelle Archäologie in Deutschland, Oldenburg, 418–422.

TONGEWICHTE IN DEN SLAWISCHEN OBJEKTEN

Zusammenfassung

Während des hier behandelten Zeitabschnittes (Ende des 6.-Anfang des 10. Jh.) kommen die Tongewichte in den slawischen Objekten, – im Vergleich mit dem zeitgleichen germanischen Milieu, wo sie oft und in grösseren Fundkomplexen erscheinen –, nur sporadisch vor.

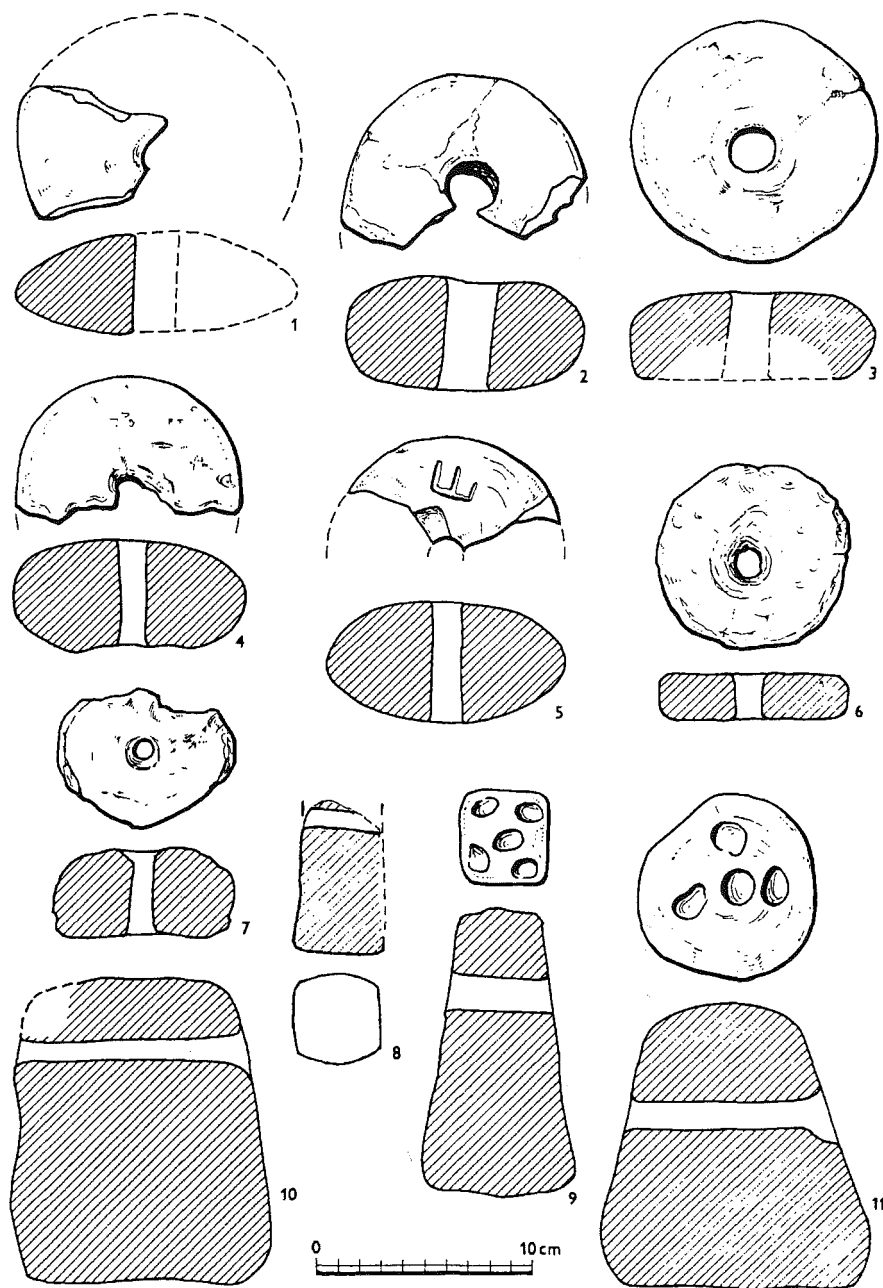
Aus Böhmen und Mähren können bislang nur 6 slawische Lokalitäten mit Funden der Tongewichte angeführt werden. Die Tongewichte sind von zwei Typen: 1. kugelförmige, bzw. scheibenförmige mit vertikaler Öffnung, die den Gewichten aus den zeitgleichen germanischen Fundstätten entsprechen (Liptice, Praha-Řepy, Břeclav-Pohansko, Staré Město). 2. pyramidenförmig und ähnlich geformte mit horizontaler Öffnung (Praha-Michle, Březno), welcher Analogien bis tief in die Urzeit reichen, sodass Zweifel entstehen können, ob sie wirklich ein Bestandteil der slawischen Objekte waren.

Auf den Nachbargebieten, wo die Gewichte ebenfalls nur sporadisch erscheinen, nimmt die slawische Siedlung im niederösterreichischen Sommerein (Friesinger 1971–74, 32), mit den scheibenförmigen Gewichten aus einigen Häusern und Gruben, eine Ausnahmestellung ein.

Den Zweck beider Gewichtstypen kann man in ihrer Verbindung mit dem senkrechten Webstuhl sehen. In den slawischen Funden aus der Tschechischen Republik fehlen allerdings die Terrainspuren der Webstühle. Ein sehr unsicheres Anzeichen des Vorkommens eines senkrechten Webstuhls könnte die eingetiefte Hütte 5 mit der Keramik vom Prager Typ aus Březno darstellen; es wurden dort zwei 160 cm voneinander und je 80 cm von der Wand entfernte Pfosten entdeckt. Weitere Indizien, wie zum Beispiel Gewichte, wurden aber in diesem Objekt nicht gefunden (Pleinerová 2000, 198).

DARINA BIALEKOVÁ

K OTÁZKE VÝSKYTU TZV. „CHLEBCOV“ U SLOVANOV

Obr. 1. Závaží ze slovanských objektů. 1 Liptice (podle J. Bubeníka), 2–4 Praha-Řepy (podle P. Konopy), 5 Břeclav-Pohansko (podle B. Dostála), 6–7 Staré Město (podle V. Hrubého), 8 Březno, dům 31, 9 Praha-Michle (podle M. Šmolíkové), 10–11 Nowa Huta-Mogila (podle R. Hachulské-Ledwos).

Cieľom tohto príspevku je upozorniť na málo atraktívnu, ale zaujímavú skupinu nálezov v staroslovanskom milie, ktorú predstavujú tzv. „chlebec“. Sú to rôzne tvarované hlinené placky, bochničky, šúľky, diskovité, kónické a bikónické tvary, valčeky, kvádríky. Tomu odpovedá aj terminológia tohto druhu nálezov, ktorá je dosť rôznorodá a v mnohých prípadoch neadekvátne ich funkcii.

Termín „chlebec“ bol z ruštiny prevzatý aj do slovenskej a českej odbornej literatúry (Eisner 1966, 296; Váňa 1988, 347–348; 1990, 179–180; Bubeník 1979, 158; Gojda – Kuna 1985, 152). V ukrajinčine sú to „chlibki“ (Vinokur 1972), v poľštine „chlebki“ (Parczewski 1989; 1993; Podgórska – Czopek 1991; Zakoscielna – Gurba 1993; Dobrzańska 1998), v nemčine „Tonbrötchen“, v bulharčine „krągče“ (Vážarova 1986). Avšak v ruskej a ukrajinskej odbornej literatúre, hlavne v tej, ktorá v týchto predmetoch vidí ich praktickú, konštrukčnú funkciu, sa používa aj označenie „vaľky“ alebo „konusy“ (Ljapuškin 1958; Rappoport 1975; Gorjunov 1981; Jurenko 1984; Šovkopljás 1988; Gavrituchin 1993). Podobne v rumunčine termín „vălătuci de lut“ a jeho francúzska verzia – „rouleaux d' argile“ (Dolinescu-Ferche 1974; 1979; 1984; 1986; 1992; 1995), aj keď neodpovedá vždy skutočnému tvaru predmetu, jednako jasne naznačuje, že tu nejde o symbolické „chlebec“. V súčasnosti je to časovo aj územne vyčlenená skupina nálezov, ale možno sa domnievať, že je týchto predmetov viac a na širšom teritóriu, ale unikajú našej pozornosti, pretože sú považované za tkáčske alebo rybárske hlinené závažia, najmä vtedy, keď sa vyskytujú vo fragmentoch (Dobrzańska 1998, 94). Prevažná časť včasnოსlovanského sídliskového materiálu (týka sa to aj Českých zemí a Slovenska; Zeman 1966, 1976; Fusek 1994 a d.) pochádza zo starších, náhodných objavov a záchranných výskumov, takže nie je vylúčené, že predmety tohto druhu nemuseli byť registrované. Za tkáčske závažia boli napr. označené nálezy z novotroického hradiska (Hensel 1987, obr. 183). Podobne v Raškove III hlinené „kónusy“ z príbytkov 40 a 75 V. D. Baran charakterizoval ako závažia (Baran 1986, 88, 142, Abb. 5:8, 10; 1988, 18, obr. 10:8,10, tab. XXXVIX: 8; tab. LVI:3), ale ich rozmery aj tvar napovedajú, že ide o stavebné prvky pecí, aké sa vyskytli na iných lokalitách.

Nižšie pertraktované nálezy nepozná z autopsie. Pri ich opise sa opieram o údaje a terminológiu z odbornej literatúry. Odtiaľ som prevzala aj označenie administratívnych

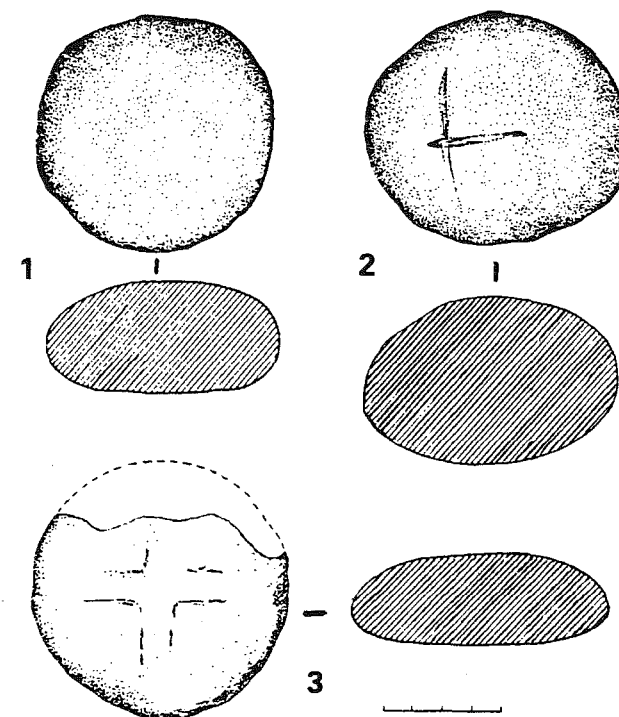
oblastí, ktoré na území dnešnej Ukrajiny a Ruskej federácie nemusi odpovedať súčasnému stavu. Súpis lokalít považujem za otvorený, lebo som si vedomá toho, že časť publikovaných a najmä nepublikovaných nálezov unikla mojej pozornosti.

Keramické výrobky zvané „chlebcce“, „války“ alebo „kónusy“ zhotovovali sa z hrnčiarskej hliny na výrobu keramiky alebo z hliny upravenej nejakými prísadkami. Pred použitím boli spravidla vypálené alebo aspoň vysušené. Určiť presne funkciu napr. kotúčovitých a bochníčkovitých tvarov nie je ľahké a jednoznačné, lebo sa vyskytujú rovnako v sortimente kultových predmetov, ako aj v sortimente stavebných a termoregulačných článkov (Gavrituchin 1993, 104). Na tento druh prakticky využiteľných hlinených výrobkov upozornil už I. I. Ljapuškin pri publikovaní výsledkov výskumu z novotroického Gorodišča. Konštatoval, že na opravu klenby pece sa používal zvláštny druh „kirpiča“ – „konusy“ rôznych tvarov (Ljapuškin 1958, 52, 59, 195, 198). Aj v nasledujúcej práci síce zdôraznil, že ide o osobitý tvar „kirpiča“, ale v texte uprednostnil označenie „konusy“ (Ljapuškin 1961, 229, pozn. 132). Z hľadiska unifikácie terminológie navrhujem použiť termín briketa, odvodený z francúzskeho la brique – tehla a to aj napriek tomu, že moderné brikety sa technológiou a aj funkciou líšia od nami pojednávaných predmetov, ale rozmermi a tvarovou variabilitou sú im blízke.

Rôzne tvarované hlinené výrobky z hľadiska funkčnosti možno rozdeliť na dve skupiny. Prvú z nich reprezentujú ploché okrúhle kotúčiky, placky a tvary pripomínajúce miniatúrne chlebíky (Ø 3–7 cm, hrúbka 0,5–4 cm). Sú nezdobené aj zdobené, niekedy výzdoba je na oboch stranách (solárny motív, kríž, mriežka, stredová jamka alebo iná výzdoba). Tieto predmety mohli byť symbolickými chlebíkmi – „chlebcami“, ktoré zohrávali svoju úlohu v pohanských kultových obradoch Slovanov, ale ani ich iné využitie nie je vylúčené (Eisner 1966, 296, obr. 46:1). Solitérne sa vyskytujú na včasnოსlovanských (druhá pol. 5.–7. stor.) aj neskorších sídliskách. Na území Českej republiky sa v súčasnosti uvádzajú „chlebcce“ na týchto lokalitách. Dva fragmenty sa našli v sekundárnej polohe pri výskume hradiska v Libušine (okr. Kladno) a vzhľadom na hlinu, z ktorej boli zhotovené, ako aj sporadický výskyt črepov keramiky pražského typu v areáli hradiska aj mimo neho, Z. Váňa uvažuje, že súvisia so včasnოსlovanským osídlením (Váňa – Kabát 1971, 184, 285, obr. 38:7, 60:12; 61:22). Na averze aj reverze jedného z nich v strede je väčšia jamka a potom motív kríža v kruhu (symbol slnka), prevedený jamkovými vpichmi. Na druhom fragmente je náznak dvojitého, tzv. „čierneho“ kríža, ktorý mal apotropaickú funkciu aj v neskoršej ľudovej kultúre. Podľa Z. Váňu tieto predmety mohli zohrávať svoju rolu aj v magických praktikách kreatívneho charakteru, pri ktorých zobrazenie predmetu, v tomto prípade chleba, malo zabezpečiť jeho hojnosť (Váňa 1988, 347–348; 1990, 179–180, 186). Ďalší zlomok „chlebcce“ je zo včasnოსlovanského objektu 1/425 z Roztok (okr. Praha-západ). Našiel sa počas výskumu v rokoch 1980–1983. Jeho povrch zdobia krúžkové vpichy, tiež hlbšia, väčšia jamka v strede (Gojda – Kuna 1985, 152, obr. 6:6). (Viz Príloha 1, s. 56.)

Za „chlebcce“ kultového významu D. Gh. Teodor považuje malé bochníčky z lokality Dănceni, tiež z Chanskej a Lozna-Străteni, odkiaľ sú aj drobné zvieracie plastiky.

Zmieňuje sa aj o ďalších náleziskách s podobnými predmetmi z územia medzi Prutom a Dnestrom citujúc I. A. Rafaloviča, ale mne táto literatúra nebola dostupná (Teodor 1997, 304–305, obr. 2:7–16). Asi funkciu „chlebcov“ mali aj bochníčky so zásekmi na povrchu, ktoré sa našli v Suceave-Șipot a v Botoșane v objektoch s dvomi pecami – kamennou v rohu a hlinenou, presahujúcou za obvod príbytku (Teodor 1978, 17, obr. 2:1–2; 7:2, 4).

Obr. 1. Tzv. „chlebcce“ v černjachovskej kultúre. 1 Slobodyšče, 2 Korostyšiv, 3 Golod'ky (podľa Vinokura 1972).

O hlinených kotúčikoch, na povrchu zdobených vpichmi alebo čiarami, ktoré sa našli na sídlisku pri obci Garvan (poloha Stareca), Ž. Vážarova uvažuje, že mali podobnú funkciu ako „chlebcce“ z Libušina, teda že to boli symbolické chlebíky majúce význam v pohanských kultových praktikách. V Garvan vyskytli sa priamo v objektoch zo 6.–7. stor. s keramikou pražského typu, ale aj v objektoch datovaných do 7.–zač. 8. stor. s keramikou obťahanou na hrnčiarskom kruhu (Vážarova 1986, 44, 78–79, 199, 201, obr. 41).

V Grodzisku Dolnom (Stanowisko 22) jeden exemplár pretiahnutého tvaru s hlbokými vpichmi po celom obvode je považovaný za symbolický kultový „chlebek“ (Czopek – Podgórska-Czopek 1999, 335, obr. 8:f). Podobne je interpretovaný hlinený,

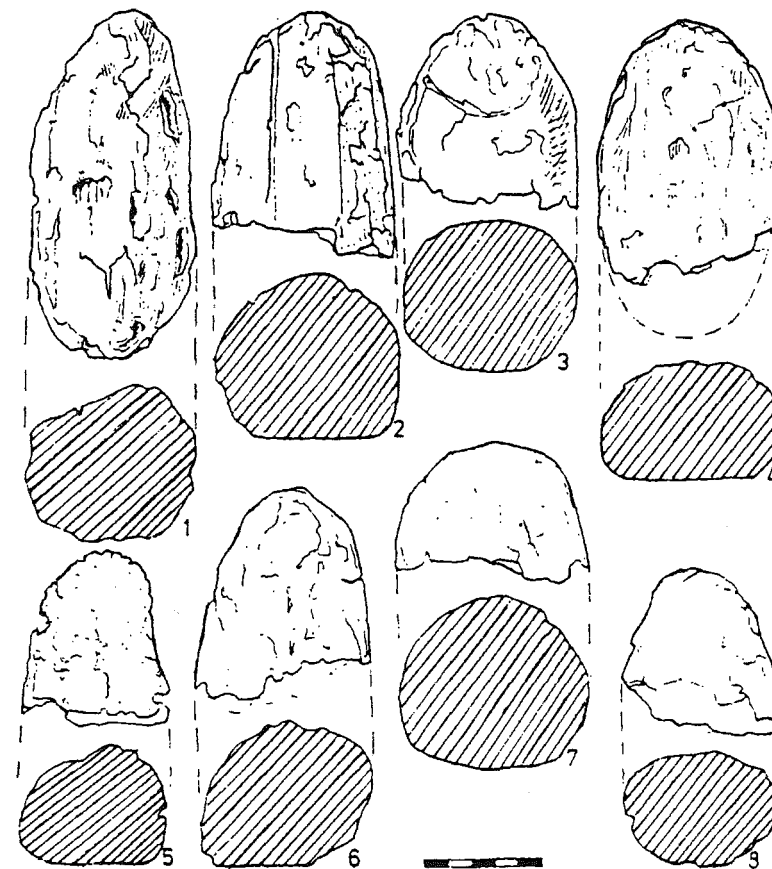
obojsstranne v strede vypuklý kotúčik z novotroického Gorodišča (polozemnica 44; *Ljapuškina* 1958, 129, obr. 86:5). Taktiež I. O. Gavrituchin si myslí, že niektoré z brikiet zo Zimna 4 (príbytok 4a) mali funkciu „chlebcov“ (*Gavrituchin* 1993, 101). Asi aj dvanásť kusov tzv. „chlebcov“, uložených okolo urnového hrobu (6.–7. stor.) v Suemcy (*Rusanova* 1973, 27, 41), pôvodne malo funkciu brikiet a len sekundárne boli použité na kultový účel. Naznačujú to ich parametre. Urnu navyše prikrýval hlinený tanier, aký sa bežne vyskytuje na sídliskách s keramikou typu Korčák (*Príloha 2*, s. 56)

Pôvod včasnოსlovenských „chlebcov“ asi treba hľadať v černjachovskej kultúre, ktorá participovala na genéze včasnოსlovenského kultúrneho habitusu (*Rikman – Rafalovič* 1965, 42–59; *Baran* 1981, 99, 132; 1988, 59–78, rys. 23; tam cit. lit.; *Sedov* 1994, 233, obr. 77; tam cit. lit.). I. S. Vinokur publikoval hlinené „chlebce“ (obr. 1:1–3), veľmi podobné slovanským nálezom, z niekoľkých lokalít černjachovskej kultúry (Slobodyšče, Korostyšiv, Golod'ky), odvolávajú sa aj na ďalšie náleziská na území medzi Dnestrom a Dneprom, teda v tej oblasti, kde sa neskôr v 5.–7. storočí rozkladali včasnოსlovenské lokality. Podľa I. S. Vinokura na sídliskách černjachovskej kultúry ceremoniál pohanských obrádov bol spojený s pecami a hlinenými „chlebcami“ a vzhľadom k tomu, že sa vyskytli aj na lokalitách, ktoré možno charakterizovať ako obetiská, magický význam „chlebcov“ nemožno spochybniť. Tento rituál sa na Ukrajine, Rusi a Bielorusi uchoval v etnografických paralelách až do zač. 20. storočia (*Vinokur* 1971, 1019; 1972, 118–119, rys. 43; tam cit. ďalšia lit.).

Druhú veľkú skupinu hlinených predmetov, ktoré často bývajú označované za „chlebce“, predstavujú hlinené, rôzne tvarované články – briкеты (obr. 2–4), súvisiace buď s konštrukciou kupoly pece (*Skrutný* 1980; 225; *Šalkovský* 1998, 24–25) alebo s termoreguláciou. Briкеты sa vyskytujú hlavne na včasnოსlovenských sídliskách z druhej pol. 5.–7. stor. s keramikou pražského typu alebo typu Korčák, neskôr na hradiskách a sídliskách romensko-borševskej kultúry (obr. 7). V jednom prípade nie je jasné či ide o briкеты a či pochádzajú zo sídliska alebo pohrebiska. Je to lokalita Zemplénagárd v Maďarsku na hornej Tise. Tu dva hlinené valčeky (bez udania rozmerov), podľa vyobrazenia tvarovo odpovedajúce nálezom napr. z lokality Dulceanca II (*Dolinescu-Ferche* 1995, obr. 20:4–5), sú označené za veľké hlinené perly zo žiarových hrobov 12 a 28/4. Slovanský mohylník je pomerne široko datovaný (zač. 7. stor. až koniec 8. – zač. 9. stor.; *Révész – Wolf* 1993, 103, 108, 111; obr. 12:1–2). V ďalšom príspevku M. Wolfová o týchto predmetoch sa už nezmieňuje (*Wolf* 1996, 54 a nasl.). Nálezová situácia naznačuje, že v Zemplénagárde mohlo ísť o časovo diferencované pohrebisko aj sídlisko. Dohad, že pôjde asi o briкеты používané pri konštrukcii pece, podporujú nálezy brikiet v regióne horného Potisia v Berehove a v Galoči. Podobná nejasná situácia sa vyskytla aj v Korčaku VIII (*Rusanova* 1973, 35).

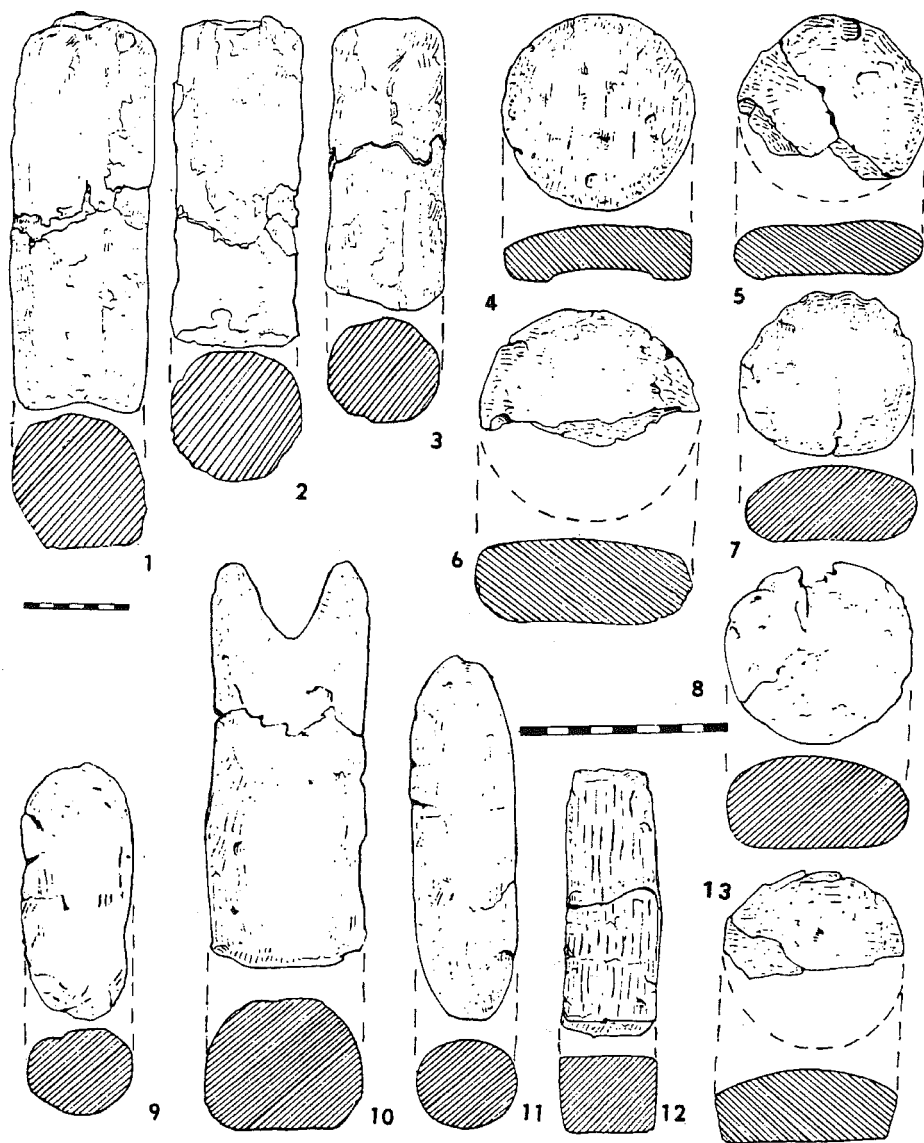
Množstvo brikiet na jednotlivých lokalitách a v jednotlivých objektoch je rôzne. Až na výnimky, napr. Dulceanca, Bukurešt-Ciurel, Grodzisko Dolnie, Novotroickoje, kde sa briкеты vyskytli takmer vo všetkých objektoch, na väčšom sídlisku obvykle tento zvláštny druh keramiky sa našiel len v niektorých príbytkoch a aj to nie vo veľkom množstve. Najviac poznatkov o funkcii brikiet z hľadiska ich tvaru, veľkosti

a dislokácie v mieste pecí priniesli výskumy S. Dolinescu-Ferche. Ich najväčšia koncentrácia bola doložená v Dulceanca I, II, IV, v osadách datovaných do 6. stor., napr. len z Dulceanca II je 310 kusov, pričom v povrchovom príbytku 1 sa našlo 40 kusov. S. Dolinescu-Ferche konštatovala, že v severovýchodnom Valašsku, kde sú včasnოსlovenské osady prevážne s kamennými pecami, hlinených brikiet je málo.

Obr. 2. Hlinené briquetes. 1–3 Bukurešt-Ciurel, príbytok 2A (podľa *Dolinescu-Ferche* 1979).

V strednom Valašsku je ich už viac a asi pri stavbe kopuly nahrádzovali kameň (Bukurešt-Ciurel). Najpočetnejšie sú v západnej časti Valašska, kde sa našli v ruinách hlinených pecí viacerých typov a aj ich lokalizácia v rámci pece je rôzna a pravdepodobne súvisela s ich odlišnou funkciou – raz stavebnou, inokedy termoregulačnou (*Dolinescu-Ferche* 1979, 223, 1986, 123–124, 132; 1995, 163, 165, 173–175, obr. 1:5–8; 3:2; 10:1–6)).

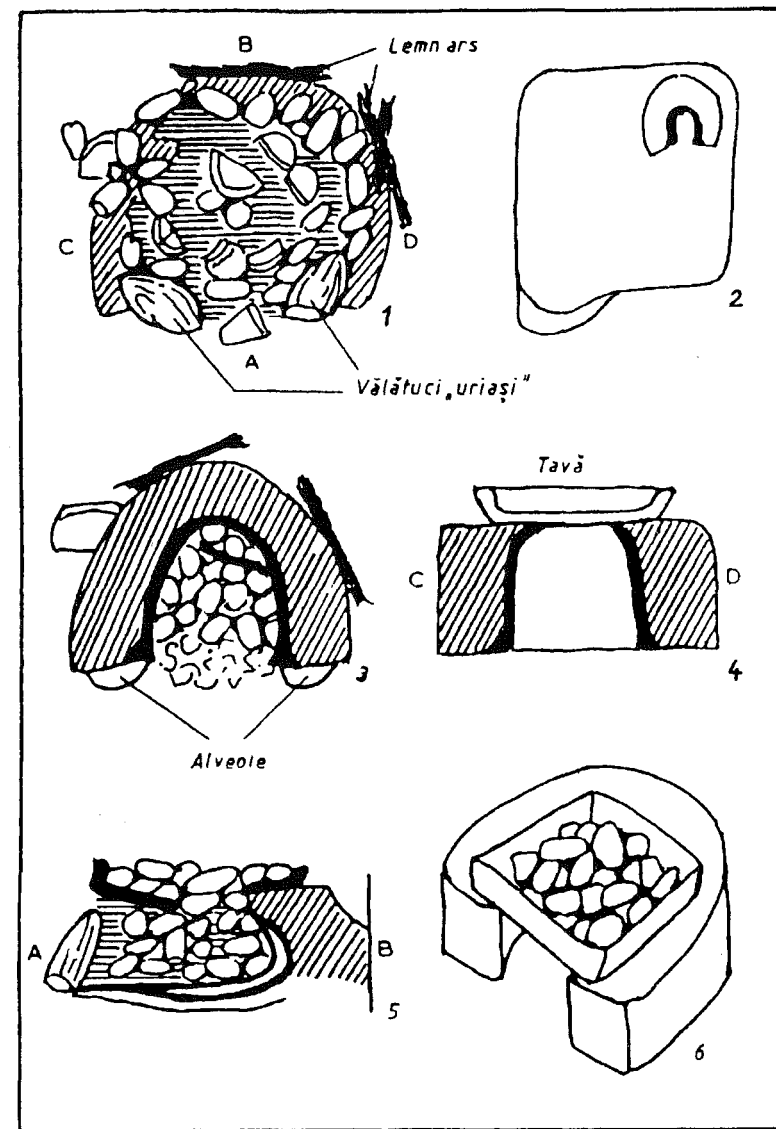
Obr. 3. Hlinené brikety. 1–3 Bukurešt-Ciurel, příbytek 1B, 4–12 Dulceanca IV (podľa Dolinescu-Ferche 1979, 1992).

Obr. 4. Hlinené brikety z oblasti Valachie v Rumunsku (podľa Dolinescu-Ferche 1984, obr. 31).

Ďalšou lokalitou s veľkým výskytom briekiet je Grodzisko Dolnie (Stanowisko 3 – 131 kusov celých aj neúplných; Stanowisko 22–83 celých a 18 fragmentov briekiet), čo zrejme súvisí aj s precíznou metodikou výskumu, pretože z tohto náleziska je aj najviac konkrétnych informácií o technologickej stránke, veľkosti a tvare briekiet (Podgórska-Czopek 1991, 27; Czopek – Podgórska-Czopek 1999, 335). Vo Świerszczów Kolonii na Stanowisku 28 sa vo výplni príbytku 3 našlo 28 briekiet, z toho štyri v celosti. Najviac ich bolo pri peci a zrejme súviseli s jej konštrukciou (Zakościelna – Gurba 1993, 10–13). Jedenásť kusov briekiet je z pozemnice 3 v Teterovke (Rusanova 1973, 35–36) a bližšie neudaná, ale určite veľký počet briekiet pochádza z novotroického Gorodišča, pretože tam sa vyskytli takmer vo všetkých obytných objektoch s pecami vyrezanými do podlažia a tých bolo päťdesiat (Ljapuškin 1958, 198).

Nie je jasné, prečo sa na lokalitách a aj v rámci jedného objektu vyskytujú briekety rôznych tvarov a veľkostí. Pomerne jednotný charakter majú nálezy z poľských lokalít, kde prevládajú okrúhle, oválne alebo guľovité tvary (Igolomia, Łazy, Grodzisko Dolnie, Wola Buchowska, Świerszczów Kolonia, Złota, Żukowice). Výnimku tvoria dve briekety cylindrického tvaru z lokality Grodzisko Dolnie (Czopek – Podgórska-Czopek 1999, 335). Pravdepodobne používanie termínu „chlebkí“ v poľskej odbornej literatúre je týmto determinované. A. M. Šovkopljás o „val'kach“ – „chlebkoch“ z Kyjeva (poloha Oboloň) hovorí, že boli okrúhle (Šovkopljás 1988, 238). Aj pri lokalitách z Ukrajiny a Bieloruska použitý názov „val'ky“, „konusy“ môže, ale aj nemusí napovedať o tom, že ide o tvar konický, bikonický alebo valcovitý. V mnohom to záleží aj od autora, ktorý nálezy publikoval, napr. termín „konusy“ použil I. I. Ljapuškin, pričom zdôraznil, že mali rôzny tvar (Ljapuškin 1958, 52). Termín „val'ky“ preferoval P. A. Rappoport, tiež upozorňujúc na ich tvarovú variabilitu (Rappoport 1975, 35, 147). V Rumunsku na území Valašska (Dulceanca I, II, IV, Bukurešť-Ciurel, Olteni, Sfîntești) škála tvarov je pomerne široká (obr. 4). Sú to briekety cylindrické, kónické, bikónické, ovoidné, guľovité (obr. 2: 1–8; 3:1–3), tiež kotúčovité a diskovité (obr. 3:4–8, 12) a výnimočne briekety v tvare hranola (obr. 3:12), napr. z lokality Dulceanca IV (Dolinescu-Ferche 1992, obr. 20:13–14). Zvláštnosťou sú valcovité briekety s výrezom na jednom konci (obr. 3:10); našli sa v Dulceanca I, II a IV (Dolinescu-Ferche 1974, obr. 78; 1986, obr. 24:16; 1992, obr. 15:16; 1995, obr. 20:5). V Dulceanca IV v jame C boli hlinené kotúče so stredovým otvorom, ktoré autorka výskumu nazvala osobitým typom briekiet (Dolinescu-Ferche 1992, 126, 133–134, obr. 20:1–4, 6, 9, 12), ale ja sa domnievam, že ide o hlinené závažia tkáčskeho stavu, aké napr. poznáme z Liptíc (Bubeník 1979, 158, obr. 4:1), zo Starej Ladogy, z Pobaltia, sev. častí Poľska a Nemecka, tiež zo Škandinávie. Tieto „disky“ J. I. Štákel'bert považuje za závažia vertikálneho stavu, ktorý bol na prelome 10.–11. stor. vytlačený horizontálnym tkáčskym stavom a odvtedy sa tieto „disky“ z inventára sídlisk vytrácajú (Štákel'bert 1962, 109–110, 113–115, obr. 1). Zo sídliska vo Sfîntești sú valcovité briekety, z Olteni ovoidné a bikónické, v Bukurešti-Ciurel prevládali valcovité, ovoidné a kónické formy. Najväčšia variabilita briekiet je z lokalít Dulceanca I, II, IV a ako už bolo spomenuté súvisela s ich konkrétnou funkciou

Obr. 5. Dulceanca II, príbytok 1. Nálezová situácia a pokus o rekonštrukciu pece (podľa Dolinescu-Ferche 1995).

(Dolinescu-Ferche 1992, 134, obr. 7:1–5, 7–8, 12; 9:12; 10:15, 18–19; 11:9; 12:18–19; 13:15; 14:6, 21–22; 15:17–18; 16:2–3; 17:22; 20:5, 7–8, 10–11, 13–14, 15).

O technologickej stránke briekiet informuje S. Dolinescu-Ferche. Mimo iného konštatuje, že ručne vymodelované briekety na 99% sú z hliny, z ktorej sa vyrábala

včasnoslávanská keramika (Dolinescu-Ferche 1974, 93–94, 142; 1984, 130; 1986, 132; 1992, 134). Naproti tomu J. Podgórska-Czopek na lokalite Grodzisko Dolnie (Stanowisko 3) rozpoznala dva technologické varianty. Variant I predstavujú briкеты vyhotovené z hliny, bez výrazného prídavku alebo len s malým množstvom tlčeného kameňa, keramiky a sľudy, čo v podstate odpovedá hline na výrobu úžitkovej, ručne zhotovenej keramiky. Variant II v hline mal prímiesok piesku a jeho povrch bol na ohmat stierateľný, takže o tomto variante sa nedá povedať, že bol zhotovený z hrnčiarskej hliny. Prevažná časť briket patrí k variantu I, ktorý aj po formálnej stránke predstavuje výraznú a jednoliatu skupinu. Prevažujú kotúčovitý tvary (Ø6–10, gros 8–9 cm; hrúbka 1,9–5,8 cm, gros 3,5–4,3 cm) s rôzne skrojeným okrajom, jedna briкета je guľatá. Na mnohých briketách sa zachovali odtlačky prstov, v niektorých prípadoch aj s viditeľnými papilárnymi líniami, tiež odtlačky pliev, prútikov a slamiek (Podgórska-Czopek 1991, 27–29, tabeľa 5). To isté platí aj o briketách zo Stanowiska 22 (Czopek – Podgórska-Czopek 1999, 333, 335, obr. 6:b-c; 7:e; 9:b-e, f; 12:f). Briкеты vo Woli Buchowskej zhotovili z hliny s prímieskom organických látok (Parczewski 1998, 141), naproti tomu v Igolomii a Świerczów Kolonii (Zakościelna-Gurba 1993, 13; Dobrzańska 1998, 94), ako aj v Zimne 4 (Gavrituchin 1993, 103) z hliny bez akéhokoľvek prímiesku.

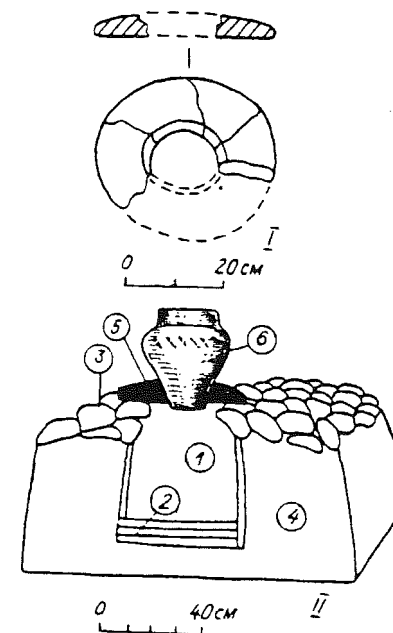
Spravidla jemne vyhladený povrch briket je bez výzdoby, ojedinelý je zásek alebo stredová jamka (napr. Korčak, Grodzisko Dolnie; Rusanova 1973, tab. 34:4, 6; Podgórska-Czopek 1991, 29, tab. IX:7). Výnimku predstavuje briкета – „konus“ z polozemnice 40 z Raškova III, povrch ktorej zdobí ornament z jemných vpichov; tento V. D. Baran interpretuje ako štylizovanú zem, rastlinstvo a asi aj živočícha (Baran 1988, 18, 101, obr. 10:8, tab. XXXVIII:8).

Briquetes boli dobre vypálené, čo môže byť aj následok sekundárneho pôsobenia ohňa, ale napr. vo Volynceve kupolu postavili zo slabo vypálených briket (Rappoport 1975, 35–36) a aj v Struge 1 v ruinách hlinených pecí sa našli málo vypálené briquetes (Vegreš 1993, 63–67, 71). Očadenie ohňom sa zachovalo na briketách z viacerých sídlisk zo 6.–7. stor. (napr. Chanska II, Galoč; Rappoport 1975, 22–23; Penjak 1988, 175) a z lokalít romensko-borševskej kultúry (napr. Gočevo, Novotroickoje, Šestovicy, Podrižje, Opošnja; Rappoport 1975, 17, 33, 37–38).

Len niektorí autori venovali pozornosť veľkosti briket. Konkrétne údaje tohto druhu sú najmä v prácach poľských autorov (Łazy, Grodzisko Dolnie, Świerczów Kolonia, Wola Buchowska, Żukowice); z nich vyplýva, že išlo predovšetkým o kotúčovitý tvary o Ø cca 5–9 cm a hrúbke cca 2,3–4,5 cm (Parczewski 1989, 44; 1998, 138, 140–141; Zakościelna – Gurba 1993, 13; Podgórska-Czopek 1991, 27–30, prehľadná tabuľka 5). Podobné relácie sú aj zo Struge 1, Suemcy, Podrižja, Zimna 4, Kyjeva (Vegreš 1993, 64, 66; Rusanova 1973, 17, 41; Gavrituchin 1993, 103; Šovkopljás 1988, 238). Menšie rozmery majú briquetes z Raškova III (Baran 1986, 88, 142; 1988, 18, 101, 115–116). Široká škála veľkostí je zo slovanských sídlisk v Dulceanca I, II, IV. V Dulceanca I a II vyskytli sa briquetes mimoriadnej veľkosti („uriáš“). Nachádzali sa „in situ“ po oboch stranách pecného otvoru (obr. 5: 1, 3, 5) a preto S. Dolinescu-Ferche predpokladá, že podržovali hlinenú klenbu pece

(Dolinescu-Ferche 1974, 63, 65, obr. 51; 1984, obr. 2:5; 3:1; 1986, 132, 152, obr. 2:1; 1995, 186, obr. 2:1, 3, 5). Jedna „obria“ briкета je z príbytku 8 (sonda XX, 1961) z Bukurešti-Ciurelu (Dolinescu-Ferche 1979, 193).

Z vyššie uvedeného vyplýva, že v literatúre sa síce občas uvádzajú rozmery briket, ale nikde som sa nestretla s ich hmotnosťou, a práve táto mohla byť rozhodujúca pri ich funkcii. Iný tvar a hmotnosť museli mať briquetes použité v dolnej, strednej alebo vrchnej časti kopuly ako konštrukčné prvky, iný tvar a hmotnosť mali briquetes, ktoré sa

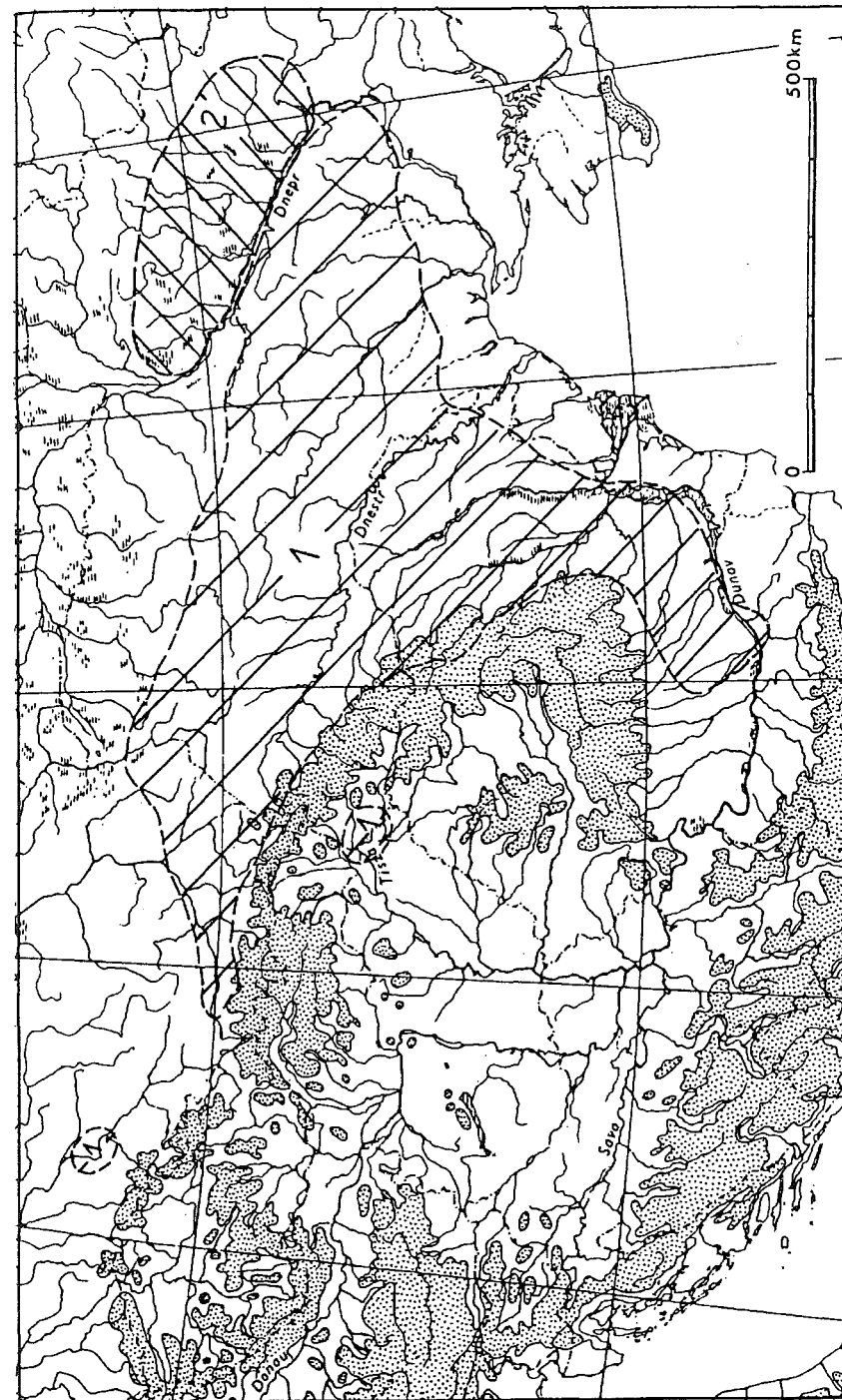
Obr. 6. Volyncevo I. I príbytok 39, hlinený pokryv vrchného otvoru pece, II pokus o rekonštrukciu tejto pece (podľa Jurenka 1984).

použili ako termoregulačné články. Situácia na jednotlivých lokalitách nie je taká jednoznačná, aby bolo možné zaujať striktné stanovisko k funkčnosti briket. Zväčša sa uvádzajú len všeobecné poznatky, napr., že sa tento druh keramiky vyskytuje v ruinách pecí, alebo v ich blízkosti, z čoho sa usudzuje, že boli stavebnými článkami hlinenej kopuly, resp. dotvárali hornú časť hlinenej kopuly alebo kamennej pece (Gavrituchin 1993, 104; 1998, 187; Dolinescu-Ferche 1974, 142; 1979, 223; Rusanova 1963, 46; Zakościelna – Gurba 1993, 13 a d.). Na lokalite Podrižje sa predpokladá, že celá kopula bola vybudovaná z týchto briket (Rappoport 1975, 145). Naproti tomu na novotroickom Gorodišči, kde štvorcové pece boli vytesané v podloží, briquetes mali funkciu reparačných článkov horných častí pecí, ktoré sa nejakým spôsobom poškodili. K tomuto záveru došiel I. I. Ljapuškina na základe toho,

že len v tých objektoch, kde sa zachovali nepoškodené hlinené pece, brikety sa nevyskytli (*Ljapuškin 1958, 1958, 129, 195, 198; 1961, 229*). O podobnej funkcii brikiet uvažujú aj ďalší autori (*Dolinescu-Ferche 1979, 233; 1986, 132; Gavrituchin 1998, 177, 190*). Teda v otázke využitia brikiet ako konštrukčných článkov pohybujeme sa len v oblasti dohadov, síce veľmi pravdepodobných, ale experimentom ešte nepotvrdených. Doteraz sa totiž nepodarilo objaviť nepoškodenú pec s briketami in situ a nie sú známe kúsky vypálenej hliny z kopuly pece s odtlačkami týchto článkov. Na druhej strane skutočnosť, že sa nevyskytujú vo všetkých súčasných príbytkoch na sídlisku, napovedá o ich špecifickej úlohe. Veľmi pravdepodobná je aj funkcia brikiet ako termoregulačných článkov a to buď priamo na dne pece, na jej povrchu, alebo na pražnici, umiestnenej na vrchu hlinenej pece (*obr. 5–6*). Z tohoto aspektu je zaujímavá situácia v príbytku 17 v Dulceanca IV, kde brikety valcovitých a bikónických tvarov boli pri dolnom obvode kopuly pece, zatiaľ čo na dne pece sa v dvoch vrstvách nad sebou nachádzali brikety guľovitých tvarov. S. Dolinescu-Ferche usudzuje, že v tomto prípade guľovité brikety plnili funkciu grilu (*Dolinescu-Ferche 1992, 131, 133–134; 1995, 170–173, obr. 9*). O termoregulačnej funkcii brikiet (zvýšenie žiaru v peci, udržanie tepla v peci alebo na pražnici) uvažujú aj ďalší autori (*Parczewski 1993, 98; Zakościelna – Gurba 1993, 13*). Na hladko vypracované brikety malých rozmerov po nahriatí možno slúžili aj na uchovanie tepla v nádobách. Na úžitkovú stránku brikiet poukazuje aj to, že sa nevyskytli v objektoch kultového charakteru, samozrejme, ak samotnej peci neprisudzujeme túto funkciu.

Rozšírenie brikiet je zaujímavé z hľadiska územného aj chronologického (*obr. 7*). Brikety sa vyskytujú predovšetkým v najstaršom horizonte včasnოსlovenskej kultúry s keramikou pražského typu alebo typu Korčák, v ktorom sa prejavujú prvky poukazujúce na kontakt s doznievajúcou čiernjachovskou kultúrou (*Sedov 1994, 233; Baran 1988, 57, 59–78, 81; 1996 39, 41*), resp. s kultúrami pozdňého východorímskeho kultúrneho okruhu. V tejto súvislosti za povšimnutie stojí zmienka J. Podgórskej-Czopek o nálezoch brikiet, na ktoré sa v roku 1984 natrafilo pri výskume osady z neskorej doby rímskej v Białobrzegach (voj. Rzeszów) a to aj napriek tomu, že nie je vylúčené, že mohli súvisieť s neskorším osídlením (*Podgórska-Czopek 1991, 29*). Nálezy brikiet na lokalitách romensko-borševskej kultúry môžu súvisieť s presunom skupiny obyvateľstva, ktorej funkcia brikiet bola známa, koncom 8. stor. do oblastí na ľavom brehu Dnepra (*Ljapuškin 1958, 181 a nasl.; Rappoport 1975, 167*).

Záverom možno konštatovať, že pri dešifrovaní funkcie „chlebcov“, ale aj „vaľkov“, „konusov“ – brikiet sme len na samom začiatku.

Obr. 7. Mapa rozšírenia brikiet 1 – (pol. 5.–7. stor.), 2 – (9.–zač. 10. stor. – romensko-borševská kultúra).

Príloha č. 1

Časovo aj funkčne je veľmi problematické zaradenie niekoľkých nálezov z Břeclavi-Pohanska a to ako z areálu veľmožského dvorca (*Dostál 1975*, 176, 294), tak aj z južného predhradia (*Vignatiová 1992*, 76–77). Autori výskumov uvažujú o nich ako o možných „chlebcích“. V prvom prípade ide o hlinený kotúčik šošovkovitého tvaru z objektu 69, tiež o nálezy zo sídliskovej vrstvy – fragment kotúča s excentrickým otvorom s niekoľkými jamkami na povrchu a predmet v tvare deformovanej hrušky, o ktorom si myslím, že je nepodarkom praslena a do tejto kategórie nálezov nepatrí (*Dostál 1975*, tab. 68:32; obr. 27:1, 7). Z južného predhradia sú dva hlinené kotúčiky z objektu 127 a objektu 139 (*Vignatiová 1992*, tab. 50:4; 56:3). Nálezy z obidvoch lokalít sú datované do 9. stor., ale je pravdepodobné, že patria do včasnოსlovenského horizontu, tu pregnantne doloženého a do mladších objektov dostali sa len sekundárne. Na túto možnosť poukázala už *J. Vignatiová (1992, 77)*.

Príloha č. 2

Hlinené bochníčky (podľa mňa briky) zo sídliska v Korčaku IX (5.–7. stor.) najnovšie I. P. Rusanova jednoznačne považuje za symbolické „chlebcy“ spojené s kultovými obradmi. Okrúhly chlieb (karavaj), imitovaný v hlinených alebo voskových modeloch – „chlebcích“, podľa autorky bol symbolom slnka, hojnosti, obnovy životnej sily, očisty, pokoja a sa stal najvýznamnejším atribútom pri všetkých životných udalostiach (*Rusanova 1997*, 48–49, 53).

Súpis nálezisk

I. Tzv. „chlebec“ (obr. 7)

Černjachovská kultúra:

1. *Golodki* (Volynská obl.; Ukrajina), (*Vinokur 1966*, 1019; 1972, 118–119, obr. 43).
2. *Korostyšev* (Volynská obl.; Ukrajina), (*Vinokur 1972*, 118–119, obr. 43).
3. *Lepesovka* (Chmelnická obl.; Ukrajina), (*Vinokur 1972*, 118–119, tam cit. ďalšia lit.).
4. *Slobodyšče* (Volynská obl.; Ukrajina), (*Vinokur 1972*, 118, obr. 43).

Včasnოსlovenské obdobie (pol. 5.–7. stor.):

1. *Botosana* (jud. Suceava; Rumunsko). Štvorcovitý príbytok s kamennou pecou v rohu a druhou pecou hlinenou, presahujúcou za obvod príbytku. Z výplne objektu je „chlebec“ s dvomi zásekmi na povrchu (*Teodor 1978*, 17, obr. 2:2; 7:4).
- 1a. *Břeclav-Pohansko* (okr. Břeclav; Česká republika). *Veľmožský dvorec* – z objektu 69 je hlinený kotúčik šošovkovitého tvaru (Ø 3,5 cm, hrúbka 1 cm); zo sídliskovej vrstvy fragment hlineného kotúča s excentrickým otvorom a niekoľkými jamkami na povrchu (*Dostál 1975*, 176, 294, tab. 68:32; obr. 27:7). *Južné predhradie* – hlinené placky z objektu 127 (Ø 3,7 cm, hrúbka 0,9 cm) a z objektu 139 (Ø 4 cm, hrúbka 1,3 cm; *Vignatiová 1992*, 76–77, tab. 50:4; 56:3).
2. *Dănceni* (Moldavská republika). Polovica „chlebca“ zdobeného lúčovitými zásekmi (*Teodor 1997*, 305, obr. 2:15).
3. *Garvan* (okr. Siliștea; Bulharsko). Sídlisko v polohe Stareca. Hlinené, ploché, na povrchu zdobené kotúčiky (jeden Ø 3,2 cm, ostatné Ø 4,7–7 cm, hrúbka cca 0,5 cm) sa našli priamo v sídliskových objektoch 12, 21, 31, 50 (6.–7. stor.) a v objektoch 59, 97 (7.–8. stor.), (*Važarova 1986*, 44, 47, 87–88, 98–99, 108, 129, 166, 198–201, obr. 41).
4. *Grodzisko Dolne* (voj. Rzeszów; Poľská republika). Stanowisko 22, „chlebec“ po obvode zdobený hlbokými jamkami (*Czopek – Podgórska-Czopek 1999*, 333, 346, obr. 8:f).
5. *Chanska* (Moldavská republika). Nezdobený bochníček – „chlebec“. Z lokality sú aj malé, hlinené zvieratká a fibuly z krymských gótsko-byzantských dielni (*Teodor 1997*, 305, obr. 2:8, 11–12, 14; 3:1–2, 4 7).
6. *Libušín* (okr. Kladno; Česká republika). Polovica „chlebca“ (71/49/17 – Ø 6,3 cm, hrúbka 3,1 cm) sa našla vo vonkajšej deštrukcii vnútornej hradby hradiska, ďalší fragment (24/50, č. p. 40/50) je z deštrukcie zadnej steny severnej obvodovej hradby (*Váňa – Kabát 1971*, 184, 285, obr. 38:7, 60:12; 61:22; *Váňa 1988*, 347–348; 1990, 179–180, 186).
7. *Lozna – Străteni* (Rumunsko). Hlinený bochníček – „chlebec“ bez výzdoby. Z lokality je aj železný nôž s anténovitým ukončením rukoväte a fragment zvieracej plastiky (*Teodor 1997*, 305, obr. 2:1, 9, 16).
8. *Novotroickoje* (Sumská oblasť; Ukrajina). Hradisko Gorodišče na pravom brehu rieky Psel. Z polozemnice 44 je „chlebec“ šošovkovitého tvaru (3–4 cm; *Ljapuškin 1958*, 129, obr. 96:5).

9. *Roztoky* (okr. Praha-západ; Česká republika). Výskum v r. 1980–1983, z objektu 1/425 je fragment „chleba“ (*Gojda – Kuna, 1985, 152, obr. 6:6*).

10. *Suceava-Șipot* (jud. Suceava; Rumunsko). Štvorcovitý príbytok s dvomi pecami – kamennou v rohu a hlinenou presahujúcou za obvod príbytku, z jeho výplne je „chlebec“ zdobený na povrchu dvomi zásekmi (*Teodor 1978, 17, obr. 2:2; 7:4*).

II. Brikety („vaľky“, „konusy“, „chlebce“), včasnoslávské obdobie (druhá pol. 5.–7. stor.) (*obr. 7*)

1. *Berehovo* (Zakarpatská obl.; Ukrajina), poloha Verke-Moriclaz, výskum v r. 1983–1984 na trase plynovodu Urenga – Užhorod. Z kontextu vyplýva, že pec v polozemnici 2 bola postavená z kameňov a z hlinených brikiet, nazývaných „chlebcami“ (*Penjak 1988, 179–181*).

2. *Bukurešť – Ciurel* (jud. Bukurešť; Rumunsko). Sonda XVII (1958), príbytok 2A – na dne hlinenej pece celé aj neúplné brikety vajcovitého tvaru. V sonde XX (1959) v príbytkoch 1B, 2B, 3, 4, 5 v deštrukciách hlinených pecí brikety rôzneho tvaru, tiež fragmenty hlinených pekáčov. V príbytku 8 (sonda XX, 1961) dislokácia dvoch brikiet in situ po oboch stranách otvoru ohniska naznačovala, že asi podržiavali klenbu pece (*Dolinescu-Ferche 1979, 185–196, 198–200, 207, 209–210, 223; obr. 7:1–8; 9:1–3; 11:4–5; 21:20–24*).

3. *Bukurešť* (jud. Bukurešť; Rumunsko). Poloha Strada Soldat-Ghivan. V príbytku 14 v obidvoch hlinených peciach (1, 2) nálezy brikiet (*Dolinescu-Ferche 1995, 162, 189*).

4. *Dulceanca* (jud. Teleorman, Rumunsko), 12 km JV od mesta Ro-iorii de Vede, na rieke Burdea – prítoku rieky Vede, postupne skúmané lokality Dulceanca I–IV. *Dulceanca I*, slovanské sídlisko (6. stor.). Brikety sa vyskytli v povrchových príbytkoch 1, 9, 10, v polozemniciach 1, 2 a v komplexe č. 8. Okrem valcovitých, okrúhlych, bikónických, vajcovitých tvarov v povrchovom príbytku 9 po stranách otvoru pece ležali dva mohutné exempláre („uriaši“), z povrchového príbytku 10 je valcovitá briketa s výsekom na jednom konci (*Dolinescu-Ferche 1974, 63, 65, 71, 73, 75–78, 83, 87, obr. 67; 73:1–4, 7; 76:9; 78; 91:1–3; 103; 104; 1992, 173; 1995, 163–165, obr. 1:1–8*). *Dulceanca II* (6. stor.). Lokalita leží 1 km západne od *Dulceanca I*. Z lokality je 310 kusov brikiet rôznych tvarov a veľkostí. V príbytku 1 sa našlo 40 ks, dva z nich veľkých rozmerov („uriaši“) ležali po oboch stranách pecného otvoru a asi podopierali klenbu pece. Brikety sú aj z príbytkov 2, 3, 7–14, 17–19, z jamy 15 a z pece A (*Dolinescu-Ferche 1986, 123–124, 128, 132, obr. 1; 2:1–3; 3:5; 4:3–5; 5:4–5; 23:8–9, 16*). *Dulceanca IV* (6. stor.). Výskyt brikiet rôznych tvarov v príbytkoch s hlinenými pecami: 1, 5, 7, 14–15, 17, 20, 22/I, v peci 6, jamách B, C a v jame 15 (*Dolinescu-Ferche 1992, 125, 128–133, 171–173, obr. 1; 2:1–2; 3:1; 4:1–2, 5; 7:1–5, 7–8, 12; 9:12; 10:15, 18–19; 13:15; 14:6, 21–22; 15:16–18; 16:2–3; 17:22; 20:5, 7–8, 10–11, 13–15*).

5. *Galoč* (Zakarpatská obl.; Ukrajina). Poloha Beloje Pole, výskum v rokoch 1983–1984 na trase ropovodu Urenga – Užhorod. V polozemnici 2 v severnom rohu dve kamenné pece, pri nich ohňom opálené dve celé brikety a fragment ďalšej,

nazvané asi podľa tvaru „chlebcami“, ale interpretované ako súčasti konštrukcie pece (*Penjak 1986, 277, 281, obr. 2:9; 1988, 175–176, 180–181, obr. 2:9*).

6. *Grodzisko Dolne* (woj. Rzeszów; Poľsko). *Stanowisko 3*, výskum v roku 1958. Brikety (131 kusov, z toho 68 celých exemplárov) autorka síce označuje ako „chlebkí“, ale uvažuje o ich praktickej funkcii lebo sa našli aj v hlinenej obrube pece. Vyskytli sa v príbytkoch 1, 2, v jamách 1, 2, a v zhľuku č. 3, časť predstavujú náhodné nálezy. Prevládajú šošovkovité a kotúčovité brikety so zaoblenými, zahrotenými alebo rovnými okrajmi, jedna je guľovitá (Ø cca 6–10 cm, gros nálezov o Ø 8–9 cm; gros nálezov o hrúbke 3,5–4,3 cm). (*Podgórska-Czopek 1991, 9, 27, 29–30, tab. I:5, 8, 10; II:11–19; III:3; IV:2–4, 8, 10, 14, 16; VI:11–12; VII:6, 8, 11, 12, 15; VIII:6, 8, 10, 16; IX:7, 16; XI:9, 10; XII:4, 10–11, 14, 16–18; XIII:4–5, 7, 13; XIV:1; XV:5, 12; XVI:2–3, 11, 13; XVII:4–9, 11; XVIII:1–3, 5, 11; XX:8; XXI:5–7, 10, 13–16; XXII:2, 6, 11; XXIV:8–9; XXV:1, 7; XXVI:5–6, 10–11, 15*). *Stanowisko 22* – v rokoch 1996–1997 preskúmaných päť čiastočne zahľbených príbytkov a deväť hospodárskych jám. V príbytkoch I–IV boli hlinené pece podkovovitého tvaru, v príbytku V kamenná pec. Vo všetkých príbytkoch sa našli celé lebo neúplné brikety (použitý termín „chlebkí“) a to v nasledujúcom počte: I (10), II (3), III (41), IV (14), V (33). Prevláda okrúhly v profile oválny tvar a prvýkrát na tejto lokalite sa vyskytli aj dve valcovité brikety (*Czopek – Podgórska-Czopek 1999, 333, 346, obr. 6:b–c; 7:e; 9:b, e, f; 12: f*).

7. *Chanska* (Moldavská republika). *Chanska II* – v rokoch 1964–1965 bolo preskúmaných štrnásť polozemnic s kamennými pecami, štyri hospodárske objekty a jamy. V tej istej polohe v roku 1970 sa prišlo na ďalšiu polozemnicu s kamennou pecou, ktorá mala klenbu dostavanú z brikiet („vaľkov“ – „konusov“) ožehnutých ohňom. Na peci pôvodne stála pražnica, jej zvyšky sa našli v deštrukcii pece (*Rappoport 1975, 22–23*).

8. *Igołomia* (pow. Kraków; Poľská republika). Lokalita sa nachádza na terase Visly na brehoch Złotnického potoka. Výskumy v rokoch 1947–1971, 1982. *Stanowisko 1*, objekt 40/53 – pec s hlinenou klenbou, v nej dva fragmenty brikiet diskovitého tvaru, nazvané „chlebkami“ (*Dobrzańska 1998, 76, 78, 80, 94, 99; obr. 4:1–4; tab. I:2–3*).

9. *Korčák* (Žitomírska obl.; Ukrajina). Včasnoslávské sídliská sa rozkladajú po oboch stranách rieky Teterov. *Korčák I* – v r. 1959–1960 preskúmaných dvanásť polozemnic s kamennými pecami, takmer v každej z nich (polozemnice 1, 2, 4, 5, 8–11) nálezy brikiet (Ø cca 10 cm), ktoré I. P. Rusanova nazýva „chlebcami“ alebo „konusami“, P. A. Rappoport „vaľkami“ (*Rusanova 1963, 46, 48–50, obr. 7:5; Rappoport 1975, 25*). *Korčák VII* – na pravom brehu Teterova (oproti sídlisku Korčák I) preskúmaných šesť čiastočne zahľbených príbytkov s kamennými pecami, hospodárske objekty, dve pece na praženie železnej rudy. Z príbytku 1 sú dve brikety – podľa Rusanovej „chlebcy“, podľa Rappoporta „konusy“, „vaľky“ (*Rusanova 1973, 32–33; Rappoport 1975, 26*). *Korčák VIII* – údaje S. S. Gamčenka o žiarových hrobách v kamenných schránkach so stopami ohňa, vzdialenými od seba 14–30 m, v ktorých sa vyskytli črepy a „chlebcy“ I. P. Rusanova nepovažuje za dôveryhodné a predpokladá, že ide o zvyšky zničeného sídliska. *Korčák IX* – sedem polozemnic

s kamennými pecami, hospodárske objekty a jamy. Brikety („chlebcy“) sa našli v polozemniciach 2, 6 a v sídliskových jamách (v jednej jame 10 kusov) (*Rusanova 1973*, 17, 32–35).

10. *Košan Gorodok* (Bieloruská republika). V oblasti Belorusskovo Polesja osada s keramikou pražského typu; zmienka o „chlebcoch“, v skutočnosti o briketách (*Vegrej 1997*, 29, 34).

11. *Kyjev* (Kyjevská obl.; Ukrajina). V roku 1971 na severnom okraji Kyjeva v polohe Oboloň, na pravom brehu Počajny, preskúmané tri polozemnice a štyri hospodárske jamy s keramikou pražského typu. V polozemnici 1 kamenná pec doplnená okrúhlymi briketami („vaľky“ – „chlebcy“; $\varnothing$ 8–10 cm), v polozemnici 3 črepami a briketami („vaľkami“ – „chlebcami“; *Rappoport 1975*, 25; *Šovkopljaj 1988*, 238–239).

12. *Łazy* (pow. Jarosław; Poľská republika). Lokalita na rieke San. Počas výskumu v roku 1996 na *Stanowisku 2* sa našlo šesť fragmentov brikiet v tvare okrúhlych platiek ($\varnothing$ 8–10 cm, hrúbka 2,5–4 cm) a asi preto nazvaných „chlebkí“, ale považovaných za súčasť konštrukcie pece (*Parczewski 1998*, 138, 140, obr. 4:1–6).

13. *Lipjany* (Bieloruská republika). Belorusskoje Polesje, lokalita *Lipjany 6* na ľavom brehu Uborty. Preskúmaná časť polozemnice s keramikou pražského typu, v jej SZ rohu okrúhla pec z hliny a malých kameňov. V zásype objektu fragmenty brikiet (použitý termín „chlebcy“) (*Vegrej 1997*, 29–30).

14. *Olteni* (jud. Teleorman; Rumunsko). Na rieke Teleorman. V príbytku 2 (6. stor.) hlinená pec na úrovni podlahy, na stavbu klenby použité brikety bikónického tvaru (*Dolinescu-Ferche 1974*, 101, 109–110; obr. 121:1–2; *1995*, 188–189).

15. *Podrižje* (Volynská obl.; Ukrajina). Na rieke Stochod. V roku 1968 preskúmaných niekoľko polozemníc (6.–zač. 7. stor.), v príbytku 7 na stavbu klenby hlinenej pece boli použité brikety („vaľky“; *Rusanova 1973*, 17, 25; *1976*, 47; *Rappoport 1975*, 17).

16. *Raškov* (Černovecká obl.; Ukrajina). Lokalita na terase pravého brehu Dnestra, výskum v rokoch 1973–1981. V polohe *Raškov III* v príbytku 40 pri čistení deštrukcie kamennej pece objavená briketa – „konus“ ($\varnothing$ 3,5 cm, v. 3,7 cm), zdobená vpichmi. Druhá briketa – „konus“ ($\varnothing$ 3 cm, v. 4,4 cm) sa našla v príbytku 75, ktorý má taktiež kamennú pec. V. D. Baran obidva nálezy považuje za závažia (*Baran 1986*, 88, 142, obr. 5:8, 10; obr. 18; *1988*, 18, 101, 115–116, obr. 10:8, 10, tab. XI; XXXVIII:8; LVI:3).

17. *Ripnev* (I'vovská obl.; Ukrajina). Na rieke Rudka – prítoku Západného Buga. Na lokalite *Ripnev II* (6.–7. stor.) preskúmaných desať príbytkov s pecami vykrojenými do podlažia, ich klenba dobudovaná briketami – „vaľkami“ (*Rappoport 1975*, 46). Podobnú konštrukciu pece v *Ripneve III* (príbytok 1) spomína I. P. Rusanova (*Rusanova 1976*, 47).

18. *Sfintesti* (jud. Teleorman; Rumunsko). Zmienka o príbytku s hlinenou pecou, v ruinách ktorej sa našli brikety valcovitého tvaru (*Dolinescu-Ferche 1974*, 110–111, 133, obr. 123:1; *1995*, 188).

19. *Snjadin* (Bieloruská republika). Zmienka o briketách („chlebcy“) z lokality *Snjadin 2* (*Vegrej 1997*, 34).

20. *Strelicy* (Černigovská obl.; Ukrajina). Na rieke Desne. Príbytok 1 – hlinená pec

podkovovitého tvaru, ústie otvoru a čiastočne aj steny budované z brikiet – „vaľkov“, „konusov“ (*Gorjunov 1981*, 27, 100, obr. 8:3).

21. *Struga* (Brestská obl.; Bieloruská republika). Na pravom brehu Goryne. Lokalita *Struga 1* – výskum v rokoch 1988–1989, sídlisko s keramikou pražského typu. V čiastočne zahĺbených príbytkoch 1, 3 pri ruinách hlinených pecí slabo vypálené brikety – „chlebcy“, ($\varnothing$ 6–9 cm), ďalšie nálezy sú z jamy 5 ($\varnothing$ 4 cm) a zo samostatne stojacej pece 2 (*Vegrej 1993*, 63–67, 71, tab. II; III:14–17, 20; V:23).

22. *Suemcy* (Žitomirská obl.; Ukrajina). V r. 1927 preskúmaný žiarový hrob s keramikou typu Korčak. Urna uložená v jame $\varnothing$ 1,5 m) bola prikrytá ploským tanierom a okolo nej sa nachádzalo dvanásť predmetov, ktoré I. P. Rusanova nazýva „chlebcami“. Uvedené parametre ($\varnothing$ 6–9 cm, hrúbka 4–5 cm) naznačujú, že ide o kotúčovité tvary, aké sa našli v Libušine, ale sú zastúpené aj medzi briketami (*Rusanova 1973*, 27, 41).

23. *Świerczów Kolonia* (woj. Zamość; Poľská republika). *Stanowisko 28* skúmané v roku 1988. Vo výplni objektu 3 (čiastočne zahĺbený príbytok s hlinenou pecou v SZ rohu), hlavne pri peci, našlo sa 28 brikiet, zhotovených z masnej hliny bez prímiesky, ktoré sú označené za „chlebcy“. Štyri celé brikety sú okrúhle alebo oválne ($\varnothing$ 6,8 cm, hrúbka 4,2 cm; $\varnothing$ 5,8–6,8 cm, hrúbka 3,8 cm; $\varnothing$ 6,2 cm, hrúbka 4,2 cm; $\varnothing$ 6–7 cm, hrúbka 4,6 cm). Objekt je datovaný na koniec 5. stor. až prelom 5./6. stor. (*Zakościelna – Gurba 1993*, 9–10, 13–14, 17; obr. 3–5; tab. I:e, i; III:e, f; IV:b, e).

24. *Teterevka* (Žitomirská obl.; Ukrajina). Na ľavom brehu rieky Gniiopjat' (prítok Tetereva). Preskúmaných trinásť polozemníc s kamennými pecami, hospodárske objekty a urnové pohrebisko (6.–7. stor.). Vo výplni polozemníc 3, 4, 12, 13 výskyt fragmentov aj celých brikiet („chlebcy“), v polozemnici 3 až 11 kusov (*Rusanova 1973*, 35–36).

25. *Wola Buchowska* (pow. Jarosław; Poľská republika). Územie tzv. Pradoliny Podkarpackiej v inundácii Sanu. *Stanowisko 21* – v roku 1988 pri výskume osady z doby rímskych vplyvov objavený objekt „e“, keramikou datovaný na prelom 5./6.–6./7. stor. Z jeho výplne je fragment brikety („chlebek“) z hliny s prímieskou organických látok ($\varnothing$ 8,7 cm, hrúbka 3,7–4,2 cm; *Parczewski 1998*, 141–142, obr. 5:1).

26. *Zemplénagárd* (Maďarská republika). Horné Pötösie. Výskum v rokoch 1991–1992 vyvolaný stavbou diaľnice. Údajne zo žiarových hrobov 12, 28/4 sú dve veľké hlinené perly (brikety?) publikované bez udania rozmerov (*Révész – Wolf 1993*, 101, 103, obr. 12:1–2; *Wolf 1996*, 51–61).

27. *Zimno* (Volynská obl.; Ukrajina). Lokalita *Zimno 4* – na brehoch nepomenovaného potoka vtekajúceho do rieky Luga. Výskum v rokoch 1988–1989: v príbytku 4a, v mieste deštrukcie hlinenej pece výskyt fragmentov brikiet („vaľkov“). Autor výskumu pripúšťa, že časť z nich mohla predstavovať „chlebcy“. Ďalší nález je z objektu 1 (*Gavrituchin 1993*, 99, 101, 103–104, obr. 5:3). Výskum v rokoch 1991–1992: v polozemniciach 19a, 21, 23 sa našli brikety („vaľky“) použité na dostavbu kupoly hlinenej pece alebo na jej renováciu (pec v polozemnici 23 renovovaná asi trikrát). Sídlisko je keramikou pražského typu datované do druhej pol. 5.–7. stor. (*Gavrituchin 1998*, 171, 174–177, 184, 187).

28. *Złota* (woj. Tarnobrzeg; Poľská republika). *Stanowisko 3*, zhľuky spálenej hliny 541 a 542 – zmienka o briketách – „chlebkoch“ (*Parczewski 1989, 44; Dobrzańska 1998, 94*).

29. *Żukowice pod Głogowem* (woj. Legnica; Poľská republika). *Stanowisko 9*, jama 139 – briketa kruhovitého tvaru (ϕ 4,5 cm, hrúbka 2,3 cm) nazvaná „chlebkom“. Nálezisko datované do 6.–zač. 8. stor. (*Parczewski 1989, 44 a nasl.; tab. LXXXVII:10; tabela 3*).

III. Brikety („vaľky“, „konusy“), 9.–zač. 10. storočia (romensko-borševská kultúra) (*obr. 7*)

1. *Basovka* (Sumská obl.; Ukrajina). Hradisko „Bašťa“, v dvoch polozemniciach (výskum v roku 1906) v ruínach hlinených pecí brikety – „vaľki“, „konusy“ (*Rappoport 1975, 35*).

2. *Gočevo* (Kurská obl.; Ruská federácia). Hradisko na pravom brehu Psla. V roku 1937 a 1939 preskúmané príbytky s hlinenými pecami, kupola ktorých bola dostavaná z brikiet – „vaľkov“ (*Ljapuškina 1961, 69; Rappoport 1975, 38–39*).

3. *Gornaľ* (Kurská obl.; Ruská federácia). Hradisko na pravom brehu rieky Psel. V roku 1971 preskúmaná polozemnica s hlinenou pecou, na stavbu kupoly použité brikety – „vaľki“ (*Rappoport 1975, 38*).

4. *Kyjev* (Kyjevská obl., Ukrajina). Sídliisko na sklonoch Starokyjevskoj gory. V roku 1965 preskúmaná polozemnica (7.–8. stor.) s pecou postavenou z pieskovcových kameňov a brikiet – „vaľkov“ (*Rappoport 1975, 32–33*).

5. *Makča* (Ukrajina). Hradisko na ľavom brehu Desny. V roku 1956 preskúmaných niekoľko polozemníc s hlinenými pecami postavenými z veľkých kusov železitej blatnej rudy, hliny a brikiet – „vaľkov“ (*Rappoport 1975, 47*).

6. *Novotroickoje* (Sumská obl.; Ukrajina). Hradisko na pravom brehu rieky Psel v polohe Gorodišče. V rokoch 1952–1954 preskúmaných päťdesiat príbytkov (polozemníc, zemníc) s hlinenými pecami vyrezanými do podlažia a množstvo sídliskových objektov a jám. Brikety I. I. Ljapuškina nazýva „konusami“, ale zdôrazňuje, že mali rôzny tvar (*Ljapuškina 1958, 9, obr. 35:1*). Vyskytli sa v závaloch pecí, alebo pri nich v tých príbytkoch, ktoré až na nepatrné výnimky mali reparované pece (príbytky 2–6, 8–11, 15a, 16–18, 20–21, 26, 30–31, 33, 35–36, 39, 41–42, 44). Nenašli sa ani v jedinom hospodárskom objekte alebo sídliskovej jame (*Ljapuškina 1958, 195, 198*). Na brikety sa prišlo aj na juhovýchodnom svahu kopca v príbytkoch 48, 50 (*Ljapuškina 1958, 162–164, 166; Rappoport 1975, 37–38*).

7. *Opoňja* (Poltavská obl.; Ukrajina). Hradisko na pravom brehu Vorskly. V rokoch 1940, 1957 preskúmaných štrnásť zemníc s pecami vyrezanými do podlažia. Takmer vo všetkých peciach sa našli ohňom ožehnuté brikety – „vaľky“ (*Ljapuškina 1961, 268–304, obr. 119:2–10; 131:1–2, 8; 142:5–6, 8; Rappoport 1975, 37*).

8. *Poltava* (Poltavská obl.; Ukrajina). Pravý breh Vorskly. V meste na „Krasnoj ploščadi“ v roku 1946 odkryté tri polozemnice, v jednej z nich (8.–10. stor.) bola pec vyrezaná do podlažia. V jej ruínach sa našli brikety – „vaľky“ (*Ljapuškina 1961, 126; Rappoport 1975, 36–37*).

9. *Romny* (Sumská obl.; Ukrajina). Na pravom brehu rieky Romen hradisko v polohe Monastirišče. Preskúmaných sedem polozemníc s hlinenými pecami postavenými na podlahe alebo na podstavci, v niektorých z nich výskyt brikiet – „vaľkov“ (*Rappoport 1975, 34*).

10. *Sosnica* (Černigovská obl.; Ukrajina). Na pravom brehu Ubedi nížinné hradisko v polohe Lan. Výskum v roku 1949. V polozemniciach 1, 2 na stavbu klenby pecí použili brikety – „vaľky“ (*Ljapuškina 1961, 310; Rappoport 1975, 33*).

11. *Šestovicy* (Černigovská obl.; Ukrajina). Hradisko na pravom brehu Desny. Výskum v rokoch 1946, 1948. V jednej polozemnici steny pece postavené z brikiet – „vaľkov“ (*Ljapuškina 1961, 314–315; Rappoport 1975, 33*).

12. *Šuklinka* (Kurská obl.; Ruská federácia). Šuklinskoje gorodišče na pravom brehu rieky Tuskarja, výskum v roku 1952. V jednej polozemnici pri konštrukcii pece použité brikety – „vaľky“ (*Ljapuškina 1961, 144; Rappoport 1975, 39*).

13. *Vorgol* (Sumská obl.; Ukrajina). Poloha Vyšnevaja gora (východné hradisko), výskum v roku 1949. V príbytku 2 hlinená pec bola čiastočne vykrojená do podlažia, čiastočne dobudovaná briketami – „vaľkami“ (*Rappoport 1975, 35*).

14. *Volyncevo* (Sumská obl.; Ukrajina). Výskum osady v rokoch 1948–1949 a v roku 1965 priniesol doklady použitia brikiet („vaľky“, „konusy“) pri budovaní kupoly hlinených pecí v príbytkoch. S. P. Jurenko upozornil na umiestnenie hlineného disku so stredovým otvorom (ϕ 35–40 cm, stredový otvor o ϕ 12–15 cm, hrúbka 7–12 cm) na hornú časť pece v objekte 39 (*Rappoport 1975, 37; Jurenko 1984, 35, 38–39, 43; obr. 8*).

Literatúra

- Baran, V. D. 1981: Černjachivska kultura. Za materialami Verchnoho Dnistra i Zachidnoho Bugu. Kyjiv.
- Baran, V. D. 1986: Die frühslawische Siedlung von Raškov, Ukraine. In: Beiträge zur allgemeinen und vergleichenden Archäologie, Band 8, Mainz am Rhein, 73–175.
- Baran, V. D. 1988: Pražská kultura Podnestrovja (po materijalam poselenij u s. Raškov). Kyjev.
- Baran, V. D. 1996: Slavjanskije drevnosti v gunskej period. In: Z. Kurnatowska (ed.), Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej, vol. 1, Wrocław, 39–44.
- Bubeník, J. 1979: Nový nález časně slovanské keramiky z Podkrušnohoří a otázka tzv. zdobeného pražského typu. Arch. Rozhl. 31, 151–162.
- Czopek, S. – Podgórska-Czopek, J. 1999: Osada wczesnosłowiańska w Grodzisku Dolnym (stanowisko 22) w świetle dotychczasowych badań (1996–1997). In: S. Czopek, A. Kokowski (ed.), Na granicach antycznego świata, Rzeszów.
- Dobrzańska, H. 1998: Wczesnosłowiańska osada w Igołomii. Archaeoslavica 3, 71–114.
- Dolinescu-Ferche, S. 1974: Așezări din sud-vestul Munteniei în secolele III și VI e. n. Cercetările de la Dulceanca. București.
- Dolinescu-Ferche, S. 1979: Ciurel, habitat des VIe – VIIe siècle de notre ère, Dacia XXIII, 179–230.
- Dolinescu-Ferche, S. 1984: La culture „Ipotești – Ciurel – Cindești“ (Ve – VIIe siècles), Dacia XXVIII, 117–147.
- Dolinescu-Ferche, S. 1986: Contributions archéologiques sur la continuité daco-romaine. Dulceanca, deuxième habitat du VIe siècle de notre ère, Dacia XXX, 121–154.
- Dolinescu-Ferche, S. 1992: Habitats des VIe et VIIe siècles de notre ère à Dulceanca IV, Dacia XXXVI, 125–177.

Dolinescu-Ferche, S. 1995: Cuptoare din interiorul locuințelor din secolul al VI-lea e. n. de la Dulceanca, Stud. și Cerc. Istor. Veche 46 (2), 161–191.

Dostál, B. 1975: Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožný dvorec. Brno.

Eisner, J. 1966: Rukověť slovanské archeologie. Počátky Slovanů a jejich kultury. Praha.

Fusek, G. 1994: Slovensko vo včasných slovanských obdobích. Nitra.

Gavrituchin, I. O. 1993: Ranneslavjanskije pamjatniki v rajone Zimnevskogo gorodišča, Archaeoslavica 2, 99–112.

Gavrituchin, I. O. 1998: Gorizont pražskoj kultury poselenija Zimno 4, Archaeoslavica 3, 171–207.

Gajda, M. – Kuna, M. 1985: Časné slovanské sídelní areál v Roztokách (okr. Praha-západ). Stav výzkumu a jeho perspektivy, Arch. Rozhl. 37, 152–169.

Gorjunov, E. A. 1981: Rannije etapy istorii Slavian Dneprovskogo Levoberežja. Leningrad.

Hensel, W. 1987: Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Warszawa.

Jurenko, S. P. 1984: Domobudivnictvo naselennja Dniprovs'koho Livoberežja v VIII–X st., Arheologija 45, Kijiv, 34–46.

Ljapuškin, I. I. 1958: Gorodišče Novotroickoje. MIA SSSR 74, Moskva-Leningrad.

Ljapuškin, I. I. 1961: Dneprovskoe lesostepnoje Levoberež'je v epochu železa. MIA SSSR 104, Moskva-Leningrad.

Parczewski, M. 1989: Żukowice pod Głogowem w zaraniu średniowiecza. Głogów.

Parczewski, M. 1993: Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen. Wien.

Parczewski, M. 1998: Nowe materiały wczesnosłowiańskie z Polski południowo-wschodniej. Archaeoslavica 3, 133–145.

Penjak, S. I. 1986: Novyje slavjanskije pamjatniki v Zakarpat'je. In: Urzeitliche und frühgeschichtliche Besiedlung der Ostslowakei in Bezug den Nachbargebieten, Nitra, 275–283.

Penjak, S. I. 1988: Novyje ranneslavjanskije pamjatniki seređiny I. tys. n. e. v Zakarpat'skoj oblasti USSR. In: Trudy V. Meždunarodnogo kongressa archeologov-slavistov, T. 4, Kijev, 174–181.

Podgórska-Czopek, J. 1991: Materiały z wczesnosłowiańskiej osady w Grodzisku Dolnym, Stan. 3, woj. Rzeszów, Archaeoslavica 1, 9–60.

Rappoport, P. A. 1975: Drevneruskoje žilišče. (Arheologija SSSR, Svod archeologičeskich istočnikov E1–32.) Leningrad.

Révész, L. – Wolf, M. 1993: Előzets jelentés a Zemplénagárdi 7–9. századi hamvasztásos temető ásatásáról. In: Az Alföld a 9. században, Szeged, 101–111.

Rikman, E. A. – Rafalovič, I. A. 1965: K voprosu o sootnoženii černjachovskoj i ranneslavjanskij kultury v Dnestrovsko-Dunajskom meždurečje, Kratkie Soob. Inst. Arh. 105, 42–59.

Rusanova, I. P. 1963: Poselenije u s. Korčaka na r. Tetereve, MIA SSSR 108 (Moskva), 39–50.

Rusanova, I. P. 1973: Slavjanskije drevnosti VI–IX vv. mežd Dneprom i Zapadnym Bugom. (Arheologija SSSR, Svod archeologičeskich istočnikov E1–25.) Moskva.

Rusanova, I. P. 1976: Slavjanskije drevnosti VI–IX vv. Moskva.

Rusanova, I. P. 1997: Kul'tovye sooruzhenija i žertvoprinošenija Slavian – jazyčnikov. In: Materialy po archeologii Rossii 3. Istoky russkoj kul'tury (arheologija i lingvistika), Moskva, 47–62.

Sedov, V. V. 1994: Slavjane v drevnosti. Moskva.

Skrutny, L. 1980: Několik poznámek k otázce vývoje a funkce pece ve slovanských, středověkých a novověkých objektech i mimo ně, Archaeologia historica 5 (Brno), 223–242.

Šalkovský, P. 1998: Dedinský dom a sídlo vo včasných stredoveku. In: Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie, Bratislava, 9–36.

Šovkopljaj, A. M. 1988: Drevnije i rannesrednekovye slavjanskije pamjatniki na territorii Kijeva. In: Trudy V. meždunarodnogo kongressa archeologov – slavistov, Tom 4, Kijev, 235–240.

Štákelbert, J. I. 1962: Glinjanyje diski iz Staroj Ladogi. Archeologičeskij ježegodnik 4 (Leningrad), 109–115.

Teodor, D. G. 1978: Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI e. n. Iași.

Teodor, D. G. 1997: Éléments slaves des VIe–VIIIe siècles ap. J. C. au nord du bas Danube. In: Trudy VI. meždunarodnogo kongressa slavjanskij archeologii, Tom 3, Moskva, 298–307.

Váňa, Z. 1988: Archeologické doklady kultu a magie u Slovanů, Slovenská Arch. 36, 343–352.

Váňa, Z. 1990: Svět slovanských bohů a démonů. Praha.

Váňa, Z. – Kabát, J. 1971: Libušin. Výsledky výzkumu časně středověkého hradiště v letech 1949–52, 1956 a 1966, Pam. Arch. LXII, 179–313.

Vážarova, Ž. 1986: Srednověkovno selišče s. Garvan, silistrenski okrąg VI–XI v. Sofija.

Vergej, V. S. 1993: Ranneslavjanskoe poselenije Struga 1 na nižnej Goryni, Archaeoslavica 2, 63–85.

Vergej, V. S. 1997: Poselenija pražskoj kultury Belorusskogo Polesja. In: Trudy VI. meždunarodnogo kongressa slavjanskij archeologii, Tom 3, Moskva, 28–38.

Vignatiová, J. 1992: Břeclav-Pohansko II. Slovanské osídlení jižního předhrdí. Brno.

Vinokur, I. S. 1971: Nekotoryje voprosy duchovnoj kultury černjachivskich plemen III–IV vekov n. e. In: J. Filip (ed.), Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague 21–27 août 1966, 2, Praha, 1016–1021.

Vinokur, I. S. 1972: Istorija ta kultura černjachivskich plemen dnistro-dniprovs'koho mežiričja II–V st. n. e. Kijiv.

Wolf, M. 1996: Das slawische Gräberfeld von Zemplénagárd. In: D. Bialeková, J. Zábojník (Hrsg.), Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert, Bratislava, 51–61.

Zakościelna, A. – Gurba, J. 1993: Obiekt mieszkalny z początków wczesnego średniowiecza ze stanowiska 28 w Świerczowie Kolonii, woj. Zamojskie, Archaeoslavica 2, 7–24.

Zeman, J. 1966: Zu den chronologischen Fragen der ältesten slawischen Besiedlung im Bereich der Tschechoslowakei, Arch. Rozhledy 18, 157–189.

Zeman, J. 1976: Nejstarší slovanské osídlení Čech, Pam. Arch. 67, 115–235.

ZUR FRAGE DES VORKOMMENS DER SOG. „CHLEBCE“ BEI DEN SLAWEN

Zusammenfassung

Die wenig attraktive, doch interessante Fundgruppe im altslawischen Milieu repräsentieren verschiedene aus Ton geformte Plättchen, Fladen, Laibe, Scheiben, Kugeln, ei-, diskus-, konische, bikonische, röllchen- und quaderförmige Gebilde. Ihre Terminologie ist in der Fachliteratur ziemlich vielfältig („chlebec“, „chlebecy“, „chlibki“, „chlebk“, „Tonbrötchen“, „krägg“, „valky“, „konusy“, „vālātuci de lut“, „rouleaux d'argile“) und entspricht in vielen Fällen nicht ihrer tatsächlichen Funktion und Form. Gegenwärtig ist dies eine territorial wie auch zeitlich umgrenzte Gruppe. Funde existieren wahrscheinlich mehr, doch entgehen sie der Aufmerksamkeit oder hält man sie oftmals für Webgewichte und Netzbeschwerer, vor allem wenn es sich um Fragmente handelt. Es zeigt sich, dass man sie funktionell in zwei Gruppen aufteilen kann. Die erste bilden kleine „Brötchen“ und Scheiben (Dm. ca. 3–7 cm, Dicke ca. 0,5–4 cm), manchmal mit verzierter Oberfläche, und sie konnten die Funktion der „chlebec“ in den heidnischen Kultpraktiken der Slawen gehabt haben, z. B. die Funde in Böhmen (Libušin, Roztoky, Břeclav-Pohansko), aus dem Raum von Seret bis zum Dnestr (Danceni, Suceava-Șipot, Botoșani, Lozna-Străteni, Chanska), aus Nordostbulgarien (Garvan) und Südpolen (Grodzisko Dolnie). Ihre Herkunft muss etwa wohl in der Černjachov-Kultur gesucht werden, in der sie auf mehreren Fundstellen vorgekommen sind (Abb. 1:1–3), und wie I. S. Vinokur betont, erhielt sich das Ritual der „chlebec“ in der Ukraine, in Weissrussland und Russland in ethnographischen Parallelen bis in das beginnende 20. Jh. Die zweite, eine grosse Gruppe stellen verschieden geformte Tonerzeugnisse dar („chlebecy“, „valky“, „konusy“, „vālātuci“, „rouleaux d'argile“), auf deren praktische Seite bereits I. I. Ljapuškin bei der Publizierung der Grabungsergebnisse aus Gorodišče Novotroickoe hingewiesen hat. Er konstatierte, dass zur Ausbesserung der Kuppel von Tonöfen die besondere Gattung „kirpič“ – „konus“ von verschiedenen Formen verwendet wurden (Rappoport benützte den Terminus „valky“). Vom Gesichtspunkt der Vereinheitlichung der Terminologie schlage ich vor, für diese Gattung der tönernen, formal sehr variablen Erzeugnisse den Terminus Briketts zu benützen, der von den französischen la brique – Ziegel abgeleitet ist, und zwar auch ungeachtet dessen, dass sich die modernen Briketts sowohl funktionell als auch technologisch von den hier behandelten Gegenständen unterscheiden. Die

Briketts hingen mit dem Bau oder der Rekonstruktion der Kuppel von Lehm-, manchmal auch Steinöfen zusammen, oder hatten sie die Funktion einer Thermoregulation. In den Siedlungen kommen sie, abgesehen von geringen Ausnahmen, nicht in allen Objekten vor und auch ihre Anzahl ist verschieden. Z. B. auf der Fundstelle Dulceanca II wurden 310 Stück gefunden, in Grodzisko Dolnie 232 Stück, in Świerczów Kolonia 28 Stück, in der Halbgrubenhütte 3 von Teteriv 11 Stück und eine grosse Menge stammt aus Gorodišče Novotroickoe. In drei Fällen (Zemplénagárd, Korčak VIII, Suemcy) werden sie von Brandgräberfeldern angeführt, doch ist die Situation nicht ganz klar. Es ist fraglich, warum im Rahmen derselben Siedlung wie auch desselben Objektes Briketts verschiedener Typen und Grössen vorkommen. Einen verhältnismässig einheitlichen Charakter haben die Briketts aus polnischen Lokalitäten, in denen runde, ovale und kugelige Formen dominieren und die Verwendung des Terminus „chlebkki“ ist hiemit determiniert. Die grösste Formen- und Grössenvariabilität besteht in den Lokalitäten der Walachei in Rumänien (Abb. 2–4), namentlich in Dulceanca I, II, IV, wo auch sogenannte „Riesen-“ Briketts („uriași“) vorgekommen sind, die angeblich eine Stütze der tönernen Ofenkuppel gebildet haben. Die Briketts wurden aus Töpferton, manchmal auch mit Beimischungen hergestellt. In Grodzisko Dolnie wurden zwei technologische Varianten erkannt. Die Briketts sind unverziert, ausnahmsweise erscheint auf ihrer Oberfläche eine Kerbe, ein Grübchen oder Stichornament (Raškov III). Die Funktion der Briketts wird von den Autoren verschieden interpretiert – als Ausnützung zum Bau oder Fertigbau der Ofenkuppel, zur Restaurierung des beschädigten Oberteiles eines Lehm- oder Steinofens, als Ersatz für Steine usw. Da kein unbeschädigter Ofen mit Verwendung von Briketts als Konstruktionsbestandteil erhalten blieb, ist diese ihre Funktion zwar sehr wahrscheinlich, aber nicht experimentell beglaubigt. Sehr real zu sein scheint die Funktion der Briketts als Thermoregulatorbestandteil (Grill, Beibehaltung der Wärme und Glut) im Inneren oder auf der Oberfläche des Ofens bzw. einer Bratpfanne (Abb. 5–6). In Objekten, in denen Briketts vorkamen, bilden sehr häufige Funde Fragmente von Bratpfannen, Gusslöffeln und Tiegeln, was mit der Funktion der Briketts ebenfalls zusammenhängen könnte. Interessant ist die territoriale und zeitliche Verbreitung der Briketts (Abb. 7). Sie kommen vor allem in frühslawischen Siedlungen mit Keramik des Prager und des Korčak-Typus vor, und zwar in ihrem älteren Horizont, also im Sinne der neuesten Datierung schon in der zweiten Hälfte des 5.–6. Jh., in welchem sich Kontakte mit der ausklingenden Černjachov-Kultur, bzw. mit Kulturen des späten oströmischen Kulturbereiches äusseren (im J. 1984 fand man Briketts angeblich bei der Ausgrabung der spätromischen Siedlung in Białobrzegi, Wojw. Rzeszów) und mit der ersten Expansion der Sklawenen in Zusammenhang gebracht werden. Eine Besonderheit ist ihr Vorkommen auf Fundstellen der Romny-Borševo-Kultur, was mit der Verschiebung einer Bevölkerungsgruppe – welcher die Funktion der Briketts bekannt war – in das linksseitige Dnjepr-Gebiet zusammenhängen kann. Die Dechiffrierung der tatsächlichen Funktion der „chlebkki“, „vaľky“, „konusy“ – der Briketts steht gänzlich in den Anfängen.

Einen Bestandteil des Beitrags bildet eine Fundliste der sog. „chlebkki“ und „Briketts“.

(Deutsch von B. Nieburová)

MARTINA BEKOVÁ

SLOVANSKÉ POHŘEBIŠTĚ VE VRACLAVI, OKR. ÚSTÍ NAD ORLICÍ

Vraclav je jednou z nejvýznamnějších lokalit jak v historii, tak archeologii východních Čech. Přesto, že je prakticky každá stavební činnost v obci prováděna archeologickými nálezy, byla zde na parcele č. 569/4 povolena a zahájena stavba bez jakéhokoli upozornění archeologického pracoviště. Ve výkopu pro rodinný domek byly při bagrování narušeny kostry. Přivolaná policie usoudila, že jsou starší, než aby spadaly do její kompetence, a na základě údajů místní kroniky byly následně připsány francouzskému polnímu lazaretu. Archeolog byl přizván jen pro jistotu. Až po jeho příjezdu se stavbu podařilo zastavit. Základový výkop byl již takřka dokončen a k odbornému zpracování zbylo jen torzo celé situace, zachované v jeho stěnách.

K nálezů došlo v předpolí vraclavského hradiště, nad potokem, který hradiště obtéká. Vzdušnou čarou je naleziště vzdáleno cca 400 metrů od akropole směrem k severovýchodu (obr. 1). Hroby byly uloženy nad východní terasou potoka na nevýrazném spočinku ve svahu kopce Háj, v jílovité půdě. Všechny byly velice mělké, jejich hloubka nepřesahovala 30–60 cm pod dnešní úroveň terénu. Přitom s větší erozí zde vzhledem ke sklonu terénu a způsobu užívání pozemků nelze počítat. Jejich dna přesně kopírují půdní rozhraní mezi jílovitou hlínou a horizontem silně navětralé opuky. Opticky toto rozhraní bylo obtížně zjištělné, byl zde však velmi markantní rozdíl v tvrdosti horniny.

Základová jáma pro rodinný domek měla obdélníkový tvar s delšími stranami orientovanými k východu, respektive západu a s výstupkem uprostřed východní strany (obr. 2). Nalezené reliktů koster byly rozmístěny poměrně pravidelně v řadách, v natažené poloze na zádech a všechny orientované hlavou k západu. Vzhledem k orientaci základové jámy tedy v její západní hraně byly nalezeny lebky, eventuálně horní části koster, a ve východní hraně se zachovaly dolní končetiny, pouze ve výklenku téměř celá kostra. Ze všech koster na východní straně byly přivolaným policejním antropologem odebrány vyčnívající kosti a shromážděny do pytle, do téhož pytle pak byly soustředěny i zbytky kostry, která se měla podle bagristů nalézat zhruba uprostřed základů (číslo pohřbu = číslo hrobu).

Nalezeno bylo celkem 11 porušených hrobů s torzovitými pohřby. Všechny byly uloženy v úzkých hrobových jamách, které byly v terénu velmi špatně patrné. Barevně se odlišovaly pouze při navlhčení. Jejich výplň ale byla měkčí a více sypká než okolní

půda. Jako 1/98 byly označeny pozůstatky uprostřed jámy, jejichž přesné uložení nikdo kromě bagristy neviděl. Podle něj zde měla ležet jedna kostra obložená u hlavy velkými kameny (obr. 2).

Pohřeb 2/98 byl zachycen ve hraně výklenku ve východní stěně. Policejní lékař zde odejmul prakticky celou lebku do společného pytle. Zbytek kostry byl však zachován a po odkopání horních vrstev mohl být dokumentován a vyzdvížen. Pohřbený jedinec spočíval na zádech, v orientované poloze. Dolní končetiny byly nataženy, ruce podél těla. Gracilní kostra byla značně navětralá, drobnější kůstky, zvláště pak rukou, nebyly nalezeny. Z lebky zůstal in situ zlomek horní čelisti. Nebyly nalezeny žádné milodary (obr. 2:1, 3:1).

Jako 3/98 byly označeny dolní končetiny nalezené na počátku výklenku ve východní hraně. Přeražené holenní kosti trčely do výkopu. Zbytek dolních končetin byl opět odhalen shora. Přesto, že byly kosti poměrně masivní, drobné články nártů a prstů se téměř nezachovaly. Lze usuzovat na orientovanou polohu pohřbu na zádech s nataženými končetinami. Milodary nalezeny nebyly (obr. 2:3, 3:2).

V jihovýchodním rohu byly patrné kosti trupu 4/98. Výkopem shora pak byla nalezena celá dolní část kostry, tj. pánev, část rukou, bederní obratle a kosti dolních končetin. Způsob uložení byl stejný jako u předchozích, ani zde nebyly milodary (obr. 2:4, 3:3).

Všechny ostatní kostrové pozůstatky byly uchovány v západní stěně výkopu. Zhruba uprostřed byla nalezena poškozená lebka, uložená na boku, spíše obličejem do země (pohřeb 5/98; obr. 2:5; 4:2). Týlní část byla poškozena bagrem. Těsně k lebce byl přiložen velký kamenný valoun. Pod ní pak byla bronzová esovitá záušnice o průměru 1,6 mm (obr. 3:4a), soli z ní vylouhované uchovaly pod záušnicí drobný kousek kůže lichoběžníkovitého tvaru o rozměrech 20 x 10 mm. Při čištění zlomků lebky po vybrání hrobu byly nalezeny další dvě stříbrem plátované záušnice s průměrem 1,8 a 1,5 mm (obr. 3:4).

V těsném sousedství směrem na sever byly pod opukovým obložením nalezeny zlomky lebečních kostí pohřbu 6/98 (obr. 2:6; 4:3). Nebylo vůbec možno stanovit polohu pohřbu. Opuka vystupovala takřka až k současné úrovni terénu a tento nejméně hluboko uložený pohřeb byl již v hloubce 30 cm.

Opět v těsném sousedství se nacházely pohřby 7A/98 a 7B/98, jejich hrobové jámy při prvním ohledání splývaly (obr. 2:7, 8). Jako 7A byla označena kostra ležící na zádech se zachovanou lebkou, hrudním košem a pažními kostmi, při antropologickém ohledání na ní byly zjištěny zelené stopy po bronz, záušnice ale nalezeny nebyly. Vedle byla nalezena pouze lebka stočená na stranu s větším kusem opuky v hrobové jámě (obr. 4:4, 5).

Jižně od 5/98 byla očištěna kostra 8/98, zachovaná až do pasu (obr. 2:9). Podařilo se zde zadržet bagr a je to jediný nález, který zasahuje dovnitř základové jámy. Kostra byla opět položena na zádech s nataženými horními končetinami. Lebka byla vyvrácena nahoru a poněkud odsunuta od těla, dislokované byly i první krční obratle. Zhruba ve spodní třetině levé strany hrudního koše byla menší kúlová jamka o lichoběžníkovitém průřezu, její nejdelší strana měřila 70 mm. Procházela mezi žebry

a takřka se dotýkala páteře. Vyplněna byla nepatrnými kousky uhlíků. Milodary nalezeny nebyly (obr. 4:1).

Sousední hrob 9/98 (obr. 2:10) obsahoval opět jen lebku, a to zabořenou obličejem do země. Zachována byla ve stěně výkopu, milodary zde nebyly (obr. 4:7).

Přímo v jihozápadním rohu výkopu, který zde ještě nebyl definitivně vyprofilován, se zachovala opět lebka a zlomky pažních kostí hrobu 10/98 (obr. 2:11), vše odpovídající orientované poloze na zádech (obr. 4:6). Při čištění obsahu lebky v laboratoři byly uvnitř nalezeny dvě stříbrem plátované esovité záušnice o průměru 17 a 14 mm (obr. 3:5).

Ve výkopu pro rodinný domek tak byla prozkoumána část řadového slovanského pohřebiště, či spíše jeho severní okraj, severní třetina jámy (obr. 2) totiž žádné hroby nenarušila. Tímto směrem jsou pak již jen parcely bez zástavby, momentálně využívané jako sad. Výhledově se zde počítá s výstavbou dalších rodinných domků, a tak bude možné tento předpoklad ověřit. Směrem k jihu stojí ve vzdálenosti cca 20 m dva rodinné domky. Jejich majitelé si na žádné nálezy nevzpomínají a v tomto směru mlčí i místní kronika. V roce 1909 někde zde vedl archeologický výzkum J. L. Píč (1909, 350). Kopal na základě informace, že při stavbě silnice na Zámorsk bylo pod hradištěm narušeno pohřebiště s esovitými záušnicemi, sám zde našel další část pohřebiště opět se záušnicemi. Podle laskavé informace dr. Vokolka, který měl možnost nahlédnout do rukopisných poznámek, šlo o šest hrobů uspořádaných ve dvou řadách, v těsné blízkosti silnice. Chybí bohužel bližší identifikace domu nebo pozemku, kde k nálezu došlo. Víme jen, že hroby byly nalezeny severně vedle domku, či spíše jeho zahrady. Podle průběhu silnice a orientace hrobů, které na ni měly být prakticky kolmé, přicházejí v úvahu zhruba dvě místa, kde toto pohřebiště mohlo ležet. Buď to mohl být pozemek sousedící na jihu s výše popisovanými hroby, nebo přímo pod svahem hradiště (obr. 1:3, 4). Není tedy jisté, zda je nález z roku 1998 součástí Píčem zkoumaného pohřebiště, nebo novým pohřebním areálem v zázemí vracavského hradiště.

Datování pohřebiště na základě nalezených záušnic spadá pravděpodobně do první poloviny 11. stol. (Krumphanzlová 1974, obr. 1 a s. 57), tedy do počátečního období existence hradiště, případně doby vesnického osídlení před jeho založením. Za zakladatele hradiště je považován český kníže Vratislav (v úvahu tedy připadá založení po roce 1061), i když přesné písemné doklady k němu nemáme. Listiny, kde je hrad zmiňován nejdříve, jsou padělky z 12. stol. (Musil 1995, 87). Archeologicky je zde osídlení doloženo již od 10. stol. (Vokolek 1954, 1; Hrdlička 1963, 93).

Zkoumané hroby jsou částí běžného řadového pohřebiště své doby a zřejmě patřily k zázemí vracavského hradiště. I přes značné narušení celé situace bylo možno zjistit, že některé pohřby nebyly uloženy obvyklým způsobem, ale že na nich buď při pohřbu nebo nedlouho po něm byly uplatněny tzv. protivampyrické zásahy. Jde o tři pohřby uložené vedle sebe v řadě, hroby 5, 8 a 9/98. V hrobech 5 a 9 se dochovaly jen lebky, ty ale byly uloženy obličejem dolů. Nejlépe zachovaný pohřeb 8 měl nejen dislokovanou hlavu i s krčními obratli, ale ještě i stopy po kúlu v levé části hrudníku. Pro skutečnost, že jde o protivampyrická opatření, svědčí i to, že se tyto hroby kumulují vedle sebe (Krumphanzlová 1961, 548).

Literatura

- Hrdlička, L. 1963: Vraclav, poloha „Hradisko“, okres Ústí n. Orlicí, Bull. Záchraného Oddělení I, 90–95.
Krumphanzlová Z. 1974: Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů 9. a 11. věku v Čechách, Pam. Arch. LXV, 34–110.
Musil, F. 1995: Hradky, tvrze a zámky okresu Ústí nad Orlicí. Ústí nad Orlicí.
Pič, J. L. 1909: Starožitnosti země české III (1). Praha.
Vokolek, V. 1954: Zpráva o nálezech na slovanském hradě ve Vraclavi, okres Vysoké Mýto. Nálezová zpráva v archivu Archeologického ústavu AV ČR v Praze.

SLAWISCHES GRÄBERFELD IN VRACLAV, KR. ÚSTÍ N. ORLICÍ

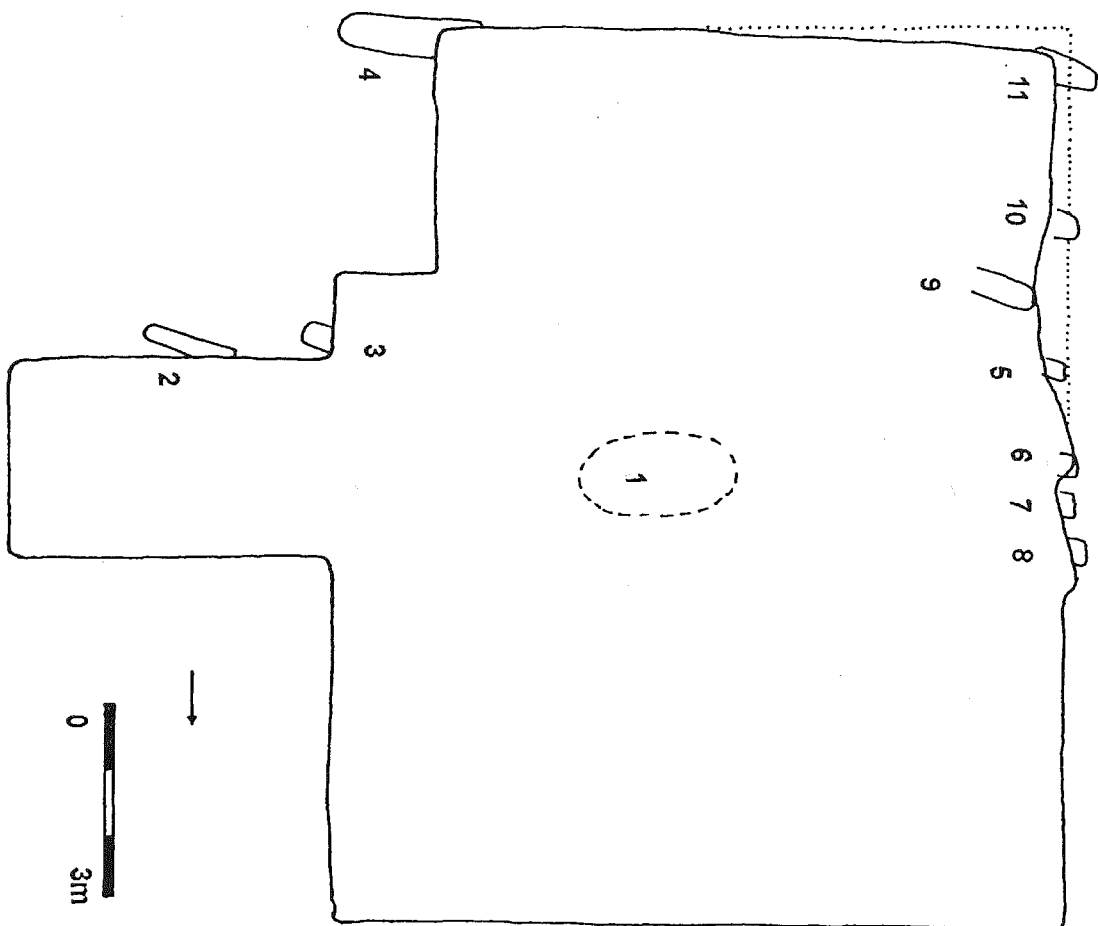
Zusammenfassung

Veröffentlichung eines gestörten slawischen Gräberfeldes (11 Bestattungen, Abb. 1:2, 2:4) in der Nähe des bekannten slawischen Burgwalls (Abb. 1:1). Nach den S-förmigen Schläfenringen (Abb. 3:4–5) wird es etwa in die 1. Hälfte des 11. Jh. datiert. Einige Gräber (5, 8, 9/98) weisen ungewöhnliche, mit dem Vampirismus zusammenhängende Eingriffe auf. Eine detaillierte anthropologische Analyse dieser Gräber bringt der Beitrag von P. Stránská in diesem Band.

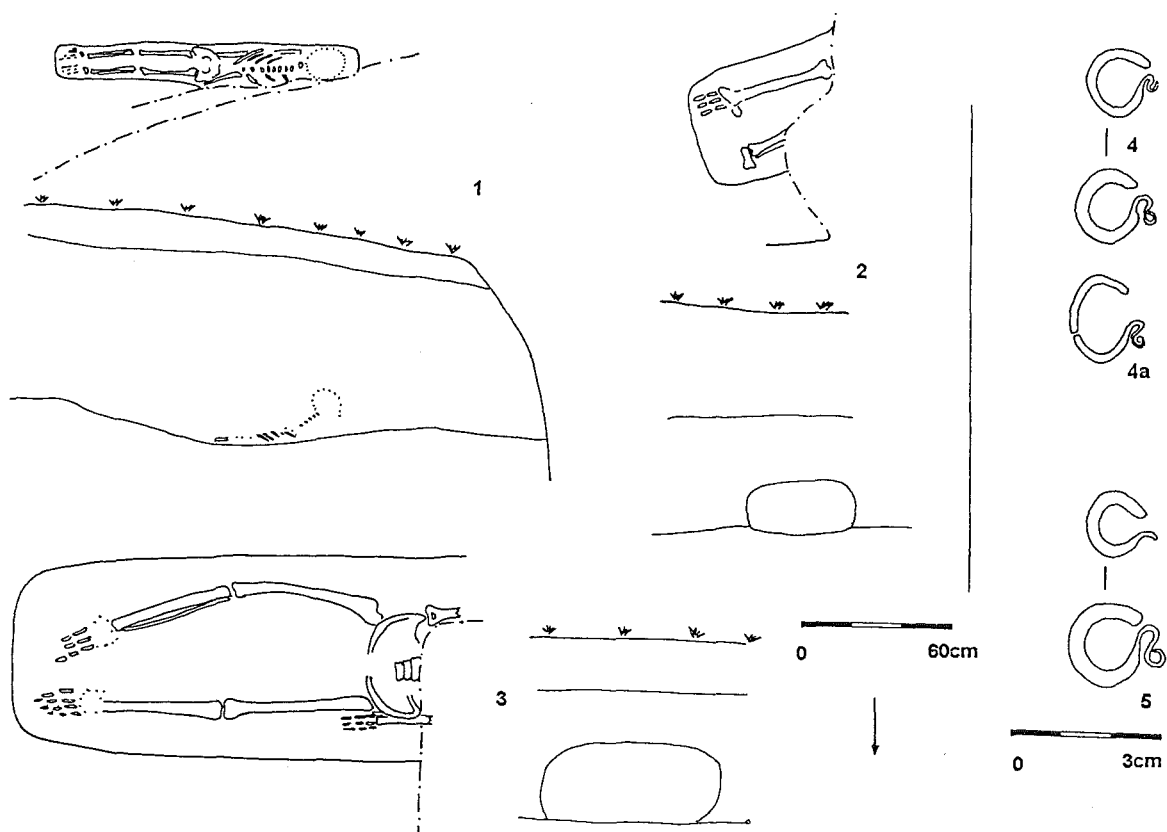
(Deutsch von L. Košnar)

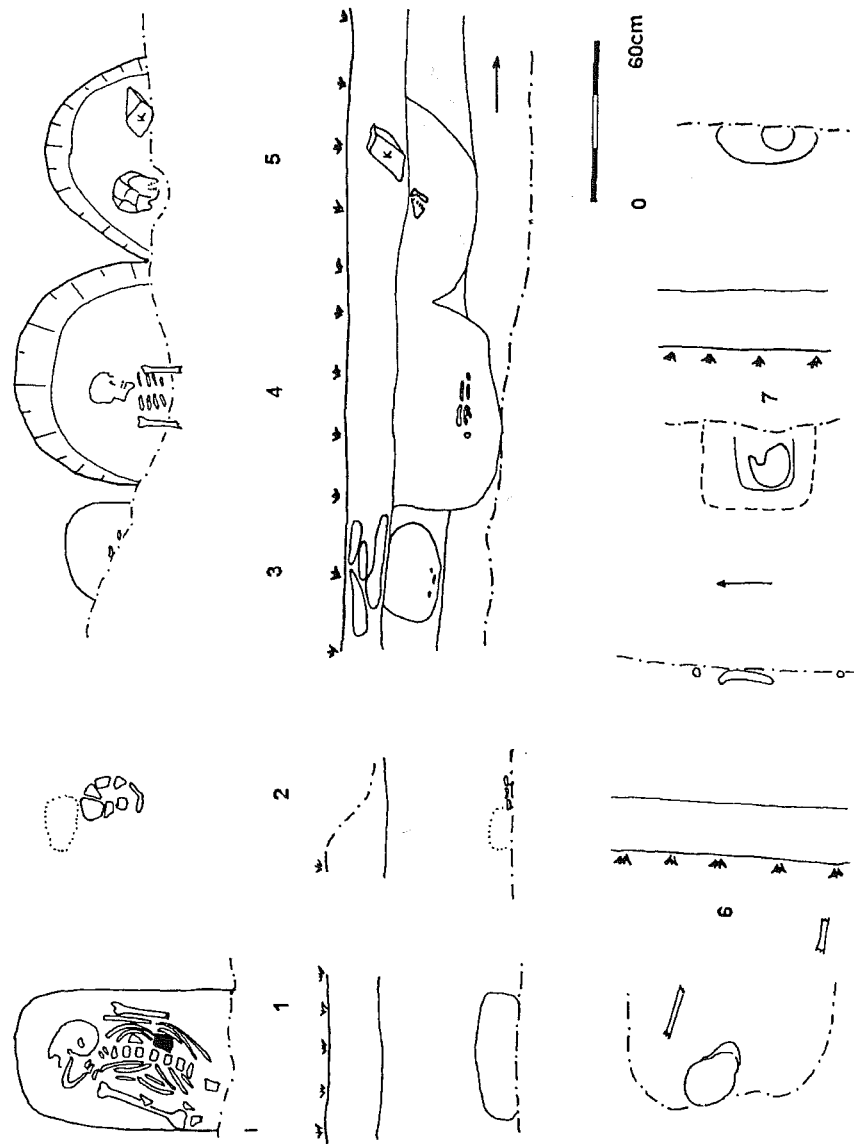
Obr. 1. Vraclav, okr. Ústí nad Orlicí – celkový plán obce. 1 hradě, 2 pohřebiště 1998, 3 možná poloha Pičova výzkumu, 4 další možnost umístění Pičova výzkumu.

Obr. 2. Vraclav, okr. Ústí nad Orlicí – pohřebiště zkoumané v r. 1998 na parc. č. 569/4, celkový plán základového vkopu s porušenými hroby; 1 hrob 1/98, 2 hrob 2/98, 3 hrob 3/98, 4 hrob 4/98, 5 hrob 5/98, 6 hrob 6/98, 7 hrob 7A/98, 8 hrob 7B/98, 9 hrob 8/98, 10 hrob 9/98, 11 hrob 10/98.

Obr. 3. Vraclav, okr. Ústí nad Orlicí – hroby z východní hrany základového vkopu. 1 hrob 2/98, 2 hrob 3/98, 3 hrob 4/98. Esovitě záušnice z pohřebiště. 4 stříbrem plátované záušnice z hrobu 5/98, 4a bronzová z hrobu 5/98, 5 stříbrem plátované záušnice z hrobu 10/98.

Obr. 4. Vraclav, okr. Ústí nad Orlicí – hroby ze západní hrany základového vkopu. 1 hrob 8/98, 2 hrob 5/98, 3 hrob 6/98, 4 hrob 7A/98, 5 hrob 7B/98, 6 hrob 10/98, 7 hrob 9/98.

PETRA STRÁNSKÁ

RANÉ STŘEDOVĚKÉ HROBY Z VRACLAVI, OKR. ÚSTÍ NAD ORLICÍ (Antropologický rozbor)

Při výkopových pracích na soukromém pozemku ve Vraclavi, okr. Ústí nad Orlicí, bylo objeveno 9 hrobů, pocházejících ze středověkého pohřebiště, datovaného M. Bekovou do 11. století (viz předchozí stať). Hroby nebyly odkryty celé, ze šesti byly vyzvednuty pouze horní poloviny skeletů a ze tří dolní části koster. Celý soubor obsahoval značné množství sesbíraných kostí, které nebylo možno vůbec nebo jen obtížně přisoudit některému ze stávajících skeletů. Nálezové okolnosti tří hrobů naznačují možnost, že s mrtvými bylo zacházeno způsobem odlišným od běžného rituálu.

Při metrickém zpracování koster jsme vycházeli z *Knussmanna* (1988), tělesná výška dospělých byla stanovena na základě diskriminačních rovnic, vypočítaných na souboru recentní populace (zdroj – Tennessee-Knox forensic databank U.S.A., 1996), u dětí jsme vycházeli z metod *Oliviera* (1960). Při pohlavní diagnóze jsme, vzhledem ke špatné zachovalosti koster, jen v omezené míře využili morfometrické pánevní charakteristiky (*Brůžek* 1991), v dalších případech jsme vycházeli z morfologie lebky (*Acsádi – Nemeskéri* 1970, *Ferembach – Schwidetzky – Stloukal* 1979). Věk u dětí jsme stanovili na základě stavu prořezání chrupu (*Blajerová* 1970, *Schour – Massler* 1941, *Ubelaker* 1978) a délky dlouhých kostí (*Stloukal-Hanáková* 1978). U dospělých jsme nejčastěji hodnotili ústup spongiózy dlouhých kostí, případně stav pubické symfýzy (*Nemeskéri – Harsányi – Acsádi* 1960) a stupeň srůstu lebečních švů (*Vallois* 1937).

Popis jednotlivých hrobů:

Hrob 2/98, Ao 9706: v hrobě byly uloženy pozůstatky malého dítěte, věkový stupeň infans II–III, okolo 6 let. Tělesná výška byla asi 119 cm.

Hrob 3, Ao 9707: pozůstatky náleží pravděpodobně mladému jedinci, věkový stupeň adultus I, okolo 20 let. Pohlaví nelze přesněji stanovit, snad bychom skeletní pozůstatky přisoudili spíše jedinci mužského pohlaví. Tibie jsou mírně oploštělé, mesoknemní (69,4). Tělesná výška pro muže velká (173,3 cm ± 3,4), pro ženy velmi velká (171,5 cm ± 3,7).

Hrob 4, Ao 9708: pozůstatky plně dospělého muže, věkový stupeň adultus II – maturus I (35–45 let). Femury jsou předozadně oploštěné, platymerní (80,0), u tibií není mediolaterální oploštění tak výrazné, spadají do kategorie euryknemních (71,4). Tělesná výška je velká (172,7 cm ± 4,0).

Hrob 5, Ao 9709: lebka náležela pravděpodobně mladému jedinci, věkový stupeň adultus I (20–30 let), blíže neurčitelného pohlaví. Z nálezové situace vyplývá, že jedinec byl pravděpodobně uložen obličejem dolů.

Hrob 6, Ao 9710: pohřeb velmi malého dítěte, věkový stupeň infans II, pravděpodobně starého 1–2 roky.

Hrob 7, Ao 9711: pozůstatky náleží malému dítěti, věkový stupeň infans III, okolo 6–6,5 let.

Patologie: na stropech obou očnic cribra orbitalia

Hrob 7B, Ao 9712: pohřeb většího dítěte, věkový stupeň infans III, okolo 11–12 let.

Patologie: předčasná úplná obliterace šípového švu měla za následek vznik patologicky tvarované, tzv. scaphocephální lebky. Na špičácích byly známky hypoplázie skloviny. Délka mozkovny 182 mm, šířka 126 mm, lebka v indexu hyperdolichokranní (69,2).

Hrob 8, Ao 9713: pohřeb staršího muže, věkový stupeň maturus I–II (45–55 let). Lebka v indexech dolichokranní (72,0), akrokranní (100,7), orthokranní (72,5), eurymetopní (69,4), eurymandibulární (112,0). Tělesná výška spadá do kategorie velkých (175,5 cm ± 4,05). Kostra nese známky násilného zásahu.

Patologie: v chrupu tři korunkové kazy, jedno ostitické ložisko. Deformační spondylóza situovaná hlavně na dolním úseku hrudní části páteře. V rozsahu Th10 až L1 přemostňující osteofyty.

Hrob 9, Ao 9714: lebka náleží malému dítěti, věkový stupeň infans II, staršímu než 2 roky. Z nálezové situace je patrné, že lebka spočívala obličejovou částí dolů.

Hrob 10, Ao 9715: fragmenty skeletu dospívajícího nebo mladého dospělého jedince, věkový stupeň juvenis (15–20 let)

Sběr, Ao 9705: soubor vybagrovaných kostí obsahoval velké množství lebečních fragmentů, z nichž se nám podařilo rekonstruovat pozůstatky minimálně 3 jedinců:

1) lebka náležející staršímu jedinci, blíže neurčitelného pohlaví, věkový stupeň maturus II – senilis (50+), mandibula s minimálně 5 intravitálními ztrátami. V pravé části čelní kosti jsme objevili okrsek postižené kosti – pravděpodobně následek zánětlivého procesu měkkých tkání. Nemůžeme ovšem vyloučit ani postmortální poškození.

2) fragment lebky plně dospělého jedince, snad spíše muže (adultus – maturus)

3) pozůstatky minimálně jednoho dítěte, věkové kategorie infans II–III, okolo 5–6 let.

Dále zde bylo nalezeno množství kostí postkraniačního skeletu, které jsme mohli přisoudit minimálně dvěma dospělým jedincům a dvěma dětem. Příslušnost k výše popsaným lebkám a hrobům je nejasná.

Demografické charakteristiky. Lze shrnout, že celý soubor obsahoval pozůstatky minimálně 13 jedinců, z čehož bylo 6 dětí, jeden jedinec dospívající a 6 dospělých – 2 muži a 4 blíže neurčitelní (dva spíše mužského pohlaví a jeden ženského). Skelety byly většinou neúplně odkryty a navíc ve fragmentárním stavu, takže jejich výpovědní hodnota byla celkově velmi malá. Základní demografické charakteristiky jsou uvedeny v tabulce 1.

Patologické nálezy. Patologické jevy jsme zaznamenali pouze na dvou, resp. třech kostrách. U jedenácti– až dvanáctiletého dítěte z hrobu 7B došlo k předčasnému srůstu sagitálního švu, následkem čehož přestala mozkovna růst do šířky a rostla extrémně do délky. V takovém případě hovoříme o tzv. scaphocephální lebce, která je jednou z nejčastějších forem kraniostenóz. U tohoto dítěte jsme dále objevili na špičácích (hlavně dolních) známky hypoplázie skloviny. Za příčinu vzniku bývá nejčastěji uváděna nutriční deprivace v dětském věku. Druhým postiženým byl starší muž z hrobu 8, u něhož jsme zaznamenali deformační spondylózu obratlů různého stupně

Tab. 1. Zastoupení a věkové rozvrstvení jedinců.

	nedospělí		muži		neurčitelní		celkem	
	n	%	n	%	n	%	n	%
inf I	1	7,7						
inf II	1	7,7						
inf II–III	2	15,4						
inf III	2	15,4						
juvenis	1	7,7						
							7	53,8
ad I			1	7,7	1	7,7	2	15,4
ad II–mat I			1	7,7			1	7,7
mat I–mat II			1	7,7			1	7,7
mat II–sen					1	7,7	2	15,4
dospělí			1	7,7			1	7,7
celk. dospělí			4	66,7	2	33,3	6	46,2
celkem				30,8		15,4	13	100,0

hlavně v dolním úseku hrudní páteře. Korunky tří zubů byly destruovány zubním kazem. Na levé straně maxilárního alveolárního výběžku byl otvor po zánětlivém, ostitickém ložisku. Na stropech obou očnic dětské mozkovny z hrobu 7A jsme zaznamenali menší okrsky houbovitého povrchu a otvůrků. Tyto hyperostotické a hyperplastické změny kostního povrchu, označované jako cribra orbitalia, vznikají pravděpodobně v důsledku anémie z nedostatku železa.

Neobvyklé pohřby. Tři jedinci byli pohřbeni způsobem neodpovídajícím běžnému rituálu. Jejich zvláštní poloha napovídá, že s nimi při pohřbu nebo krátce po něm bylo zacházeno nepietně a v jednom případě dokonce i násilně. Příčinu takového jednání bychom nejspíše mohli hledat buď mezi tehdy panujícími vampyrickými pověrami, nebo můžeme uvažovat o druhotných pohřbech či zásazích např. při loupeži.

V hrobě 5 byla nalezena pouze fragmentární kalva mladého, blíže neurčitelného jedince, která spočívala v poloze naznačující otočení obličeje šikmo dolů. Žádné další pozůstatky nebyly nalezeny. Přesto, že tento hrob byl prokopán pouze ve své horní polovině, a tudíž jsme nemohli posoudit případnou zachovalost dolní poloviny skeletu, zdá se, že lebka byla uložena do hrobu samostatně. Fragmentárnost nalezených kostí a absence důležitých částí lebky (např. lebeční base) nedovolují spolehlivé tvrzení, že lebka nebyla násilně oddělena, můžeme pouze konstatovat, že na kostech jsme

nenalezli žádné známky patologických či násilných jevů. Tento způsob uložení by-
chom mohli považovat buď za pohřeb oddělené hlavy, podložený obavami z vampyrů,
nebo za druhotné uložení lebky. Několik samostatně pohřbených hlav bylo nalezeno
např. na pohřebišti v Devínské Nové Vsi (Eisner 1952).

Muž z hrobu 8 byl uložen ve velmi úzkém prostoru, následkem čehož došlo skoro
k úplné vertikalizaci klíčních kostí. Bohužel se nedochovala pánev ani dolní končetiny,
které o způsobu uložení vypovídají více. Lebka muže se nacházela v nepřírozané,
vyvrácené poloze, s týlním otvorem směřujícím vzhůru. Mandibula byla v anatomické
poloze, nedošlo ještě k disartikulaci kloubního spojení lebka-mandibula. Násilný
zásah byl tedy proveden poměrně krátce po pohřbení jedince, protože kloubní spojení
čelistí s kostí spánkovou je spíše labilní. Několik prvních krčních obratlů bylo
excentricky umístěno vpravo vedle lebky, ostatní obratle byly většinou v anatomické
poloze (nejasná je situace v dolním úseku bederní páteře). Považujeme za pravdě-
podobné, že lebka byla ukroucená, nikoli odseknuta, protože příslušné krční obratle
(nejčastěji 3. a 4. obratel) nenesou stopy záseků. Veškeré tyto závěry jsou podloženy
pouze přiloženou fotografií, která nálezovou situaci neukazuje zcela jasně, a musíme
je tedy považovat pouze za hypotetické. Můžeme uvažovat o projevu proti-
vampyrických zásahů nebo o druhotném porušení při loupeži. S podobnými zásahy se
setkáváme například na pohřebišti v Lahovicích nebo Čelákovcích (Blajerová 1971,
Krumphanzlová 1962).

Třetí jedinec s nerituálním pohřbem byl nalezen v hrobě 9. Opět se však zachovala
jen velmi fragmentární kalva, vypovídající svým uložením o poloze obličejem dolů.
Stejně jako u hrobu 5 nebyly ani zde nalezeny žádné další kosti ani zlomky obratlů,
což navozuje dojem, že do hrobu byla uložena opět pouze lebka. Na kostech jsme
nenalezli žádné abnormální jevy. Můžeme uvažovat o samostatném pohřbení hlavy
nebo o sekundárním uložení lebky. Zvláštností tohoto pohřbu je, že se jedná o lebku
malého dítěte. V naprosté většině jsou nepietní pohřby zaznamenány pouze u dospělých
jedinců (Blajerová 1971, Chochol 1967, Krumphanzlová 1962).

Antropologické vlastnosti většinou velice fragmentárních pozůstatků jedinců
pohřbených nerituálním způsobem ani v jednom případě podstatně nevybočovaly
z normy naší slovanské populace. Ani vysoká postava muže z hrobu 8 nemohla být
důvodem určité odlišnosti od ostatní společnosti, neboť i ostatní jedinci, u nichž jsme
mohli stanovit alespoň orientačně tělesnou výšku, byli vysocí až velmi vysocí. Naopak
patologicky deformovaná lebka dítěte z hrobu 7B, u něhož bychom předpokládali
patrně fyzické znetvoření a možná i mentální zaostalost (vzhledem k porušenému
růstu mozkovny byl zřejmě korigován i vývoj mozku), byla nalezena v normální
poloze na straně. Je zřejmé, že nepietní zacházení nelze zdůvodnit pouze fyzickými
zvláštnostmi, které může dobře posoudit kosterní antropolog. Jestliže byli někteří
z těchto jedinců po smrti vyžděni ze společnosti, je třeba hledat důvody spíše v oblasti
společenských vztahů, které jsou předmětem zájmu dalších badatelů – etnografů,
historiků, archeologů.

Literatura

- Acsádi, G. – Nemeskéri, J. 1970: History of human life and mortality. Budapest.
Blajerová, M. 1970: Určování individuálního věku na skeletech dětí a dospívajících jedinců. Arch.
Rozhledy XXII, 159–168.
Blajerová, M. 1971: Antropologický posudek o slovanských kostrách z Čelákovic (okres Praha-východ).
Archiv AÚ AVČR.
Brůžek, J. 1991: Fiabilité des procédures de détermination du sexe a partir de l'os coxal. Implication a l'étude
du dimorphisme sexuel de l'homme fossile. These de Doctorat, Museum National d'Histoire Naturelle.
Paris.
Eisner, J. 1952: Devínská Nová Ves. Bratislava
Ferembach, D. – Schwidetzky, I. – Stloukal, M. 1979: Empfehlungen für die Alters- und Geschlechts-
diagnose am Skelett. Homo 30 (2), 1–32.
Chochol, J. 1967: Kostrové pozůstatky „vampyrů“ z Radomyšle. Arch. Rozhledy XIX, 489–500
Knussmann, R. (ed.) 1988: Anthropologie. Band I, Wesen und Methoden. Stuttgart-New York.
Krumphanzlová, Z. 1961: K otázce vampyrismu na slovanských pohřebištích, Pam. Arch. LII, 544–549.
Nemeskéri, J. – Harsányi, L. – Acsádi, G. 1960: Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden.
Anthropologischer Anzeiger 24, 70–95.
Olivier, G. 1960: Pratique anthropologie. Paris.
Schour, J. – Massler, M. 1941: Development of the human dentition, Journal Amer. Dental Association 28,
1153–1160.
Stloukal, M. – Hanáková, H. 1978: Die Länge des Längenknochen altslawischer Bevölkerungen – unter
besonderer Berücksichtigung von Wachstumsfragen, Homo 29, 53–69.
Ubelaker, D. H. 1978: Human skeletal remains. Chicago.
Vallois, H. V. 1937: La durée de la vie chez l'homme fossile, L'Anthropologie 47, 499–532.

DIE FRÜHMITTELALTERLICHEN GRÄBER VON VRACLAV, KR. ÚSTÍ NAD ORLÍCÍ – Anthropologische Analyse

Zusammenfassung

Unsere Studie beschäftigt sich mit der anthropologischen Analyse der bei der archäologischen Erforschung
auf dem Privatgrundstück in Vraclav, Bezirk Ústí nad Orlicí, gefundenen Skelettüberreste. Dr. Beková
datierte den Komplex in das 11.–12. Jahrhundert. Die Überreste von mindestens 13 Individuen stammten
aus 9 nicht ganz entdeckten Gräbern und aus der großen Anzahl der Knochen aus den Lesefunden, deren
gegenseitige anatomische Zugehörigkeit sehr strittig war. Die Fundumstände von drei Gräbern deuteten die
Möglichkeit an, dass mit den Toten auf eine von dem üblichen Ritus abweichende Weise umgegangen
wurde.

Das Material war sehr fragmentarisch, und darum führten wir nur die demographische Grundanalyse
durch. Von 13 Personen waren 6 Nichterwachsene, ein juveniles Individuum und 6 Erwachsene (4 Männer
und 2 Personen, die nicht bestimmt werden können). Die Sterblichkeit der Personen ist in der Tabelle 1
angeführt. Von den pathologischen Funden führen wir die Spondylose bei dem Mann aus dem Grab 8, Cibra
orbitalia beim Kind aus dem Grab 7A und den scaphocephalen Schädel des Kindes aus dem Grab 7B an.

Drei Personen wurden auf eine ungewöhnliche Weise, die von der pietätlosen oder sogar gewaltsamen
Behandlung zeugt, begraben. Die Ursache dieser Handlung könnten wir höchstwahrscheinlich entweder in
dem damals herrschenden Vampirerglaube suchen, oder wir können über die Sekundärbegräbnisse oder
Eingriffe, z. B. bei dem Raub, nachdenken. In den Gräbern 5 und 9 haben sich die Calvaresten erhalten, die
von der Umkehrung des Gesichtes nach unten zeugen. Keine Knochen mehr wurden gefunden. Auf den
Knochen haben wir keine pathologischen oder gewaltsamen Erscheinungen aufgenommen. Es kann sich um
ein Kopfbegräbnis oder um eine sekundäre Aufbewahrung des Schädels handeln. Der Schädel des Mannes

aus dem Grab 8 befand sich in der unnatürlichen umgestürzten Lage mit dem nach oben umgedrehten Hinterhaupt nach oben. Der Unterkiefer war in der anatomischen Lage. Einige erste Halswirbel wurden neben dem Schädel exzentrisch plaziert. Wir halten es für wahrscheinlich, dass der Schädel kürzlich nach dem Begräbnis der Person umgedreht und nicht abgehauen wurde.

(Deutsch von Ing. Jitka Branická)

MIROSLAV BUCHVALDEK

SLOVANSKÉ POHŘEBIŠTĚ V SULEJOVICÍCH, OKR. LITOMĚŘICE

1. Úvod. Výzkum slovanského pohřebiště Sulejovicích v r. 1957 měl poněkud neobvyklé počátky. Nebýt totiž autorova původního záměru, a to objevit a prozkoumat další hroby se šňůrovou keramikou na tehdy největším dobře prozkoumaném pohřebním okrsku této kultury v Čechách (přes 40 hrobů, viz *Buchvaldek 1958* se starší literaturou), nedošlo by patrně k němu vůbec. Autor zahájil 5. 8. 1957 z pověření tehdejšího Archeologického ústavu ČSAV v Praze sondážní práce na jv. okraji katastru v blízkosti dřívějších výzkumů (zvláště *M. Šolla* a *J. Kabáta*) u lomu čížkovické cementárny (zhruba *obr. 1:3*). Výkopové práce vykonávali dělníci-penzisté Antonín Fuchsa, Josef Urel a Václav Uher, později spolupracovník tehdejšího muzea v Lovosicích František Schmiedl, Václav Dřímál, místní zájemce o archeologické památky, a jako svou terénní praxi studenti prehistorie Marie Steklá, Jan Fridrich a Karel Sklenář.

Již během prvních dnů prací bylo zjištěno, že v prostoru závodu na zpracování ovoce Fruta, uvnitř stavby nové kotelny (*obr. 1:1, 2:K1, 3:3, č. p. 56/10*), dochází k ničení většího počtu hrobů s pohřby v natažené poloze (předběžné informace podal již v červenci 1957 V. Moucha), snad z hradištního období („moráků“ podle místního pojmenování, zaměřeny byly hroby 1 a 2). Protože v západním a severozápadním sousedství kotelny byly před krátkým časem zachráněny významné objekty (eneolitický hrob s pasovými záponami: *Moucha 1958*; porušené laténské hroby: *Moucha 1969*; značně narušený hrob kultury zvoncovitých pohárů uvnitř kotelny byl zkoumán v průběhu našeho výzkumu: *Hájek 1962*), rozhodl se autor přenést působnost „expedice“ ke kotelně, a to ze dvou důvodů. Jednak byla ohrožena plocha sousedící se sv. stěnou kotelny (měla tam být zřízena sadová úprava) a která pravděpodobně skrývala další hroby, jednak výsledky sondáže u zmíněného lomu cementárny byly negativní (z dnešního pohledu to bylo logické, protože ruční hloubení úzkých sond – zde nedokumentováno – nemohlo přinést v krátké době pozitivní výsledky, přestože v tamějším prostoru hroby se šňůrovou keramikou patrně byly a dodnes jsou, jak tomu nasvědčuje zničený hrob z blízkosti kravína, jehož keramický inventář zachránil F. Schmiedl (*Buchvaldek 1960, obr. 9:5*).

Práce u kotelny byly zahájeny již 7. 8. 1957, zúčastnila se jich zmíněná pracovní skupina (studenti do 23. 8.). V průběhu výzkumu, který trval do 20. 9. 1957, významně přispěli několikrát členové antropologického oddělení Archeologického

ústavu (mj. J. Spurný, E. Zyková) při preparaci a vyzdvížení kosterních pozůstatků, protože poslední čtyři týdny pracovaly v terénu jen 3–4 osoby. Antropologický rozbor provedla v krátké době RNDr. Hana Palečková (1958), z něj jsou přejaty základní údaje o pohlaví a věku pohřbených. Některé poznatky publikovala jmenovaná ve studii společně s RNDr. J. Chocholem (*Chochol – Palečková 1961*). Vzhledem k nestejnému označení dětských věkových skupin je potřeba uvést klasifikaci, kterou užila H. Palečková: *inf I* = 0–0,5 r., *inf II* = 0,5–6 let, *inf III* = 6–12 let, *juv* = 12–18 let.

Zaměření sond a kresebná dokumentace je dílem autora a studentů, fotografie byly pořizovány (M. B.) ještě na skleněné desky.

Autor děkuje všem tehdejšími spolupracovníkům (ze studentů se stali mezitím vážení odborníci), za různé informace je povděčen již jmenovaným V. Dřímalo, F. Schmiedlovi a tehdejšímu řediteli školy v Sulejovicích J. Štěpánovi. Poděkování náleží prof. dr. Jiřímu Slámovi za cenné rady při přípravě rukopisu, Bc. Kateřině Bromové za čistopisy plánků hrobů, doc. dr. Lubomíru Košnarovi za překlad souhrnu. Při rekognoscaci terénu v létě 1999 poskytli další údaje nynější správce bývalého závodu Fruta (později Labena, a. s., nyní v likvidaci) Jan Vojtila, dále pí. Jana Pišlová a zvláště p. Vladimír Drozd, místostarosta Sulejovic, který umožnil nahlédnout do mapových podkladů a kronik obce. Všem patří srdečný dík. Autor jen nostalgicky vzpomíná na jeden ze svých prvních výzkumů, kdy ho navštívili rodiče a kde hovořil v podvečerech s mnoha zajímavými lidmi.

2. *Postup terénních prací.* Protože nemohl být zahájen systematický výzkum v těsné blízkosti kotelny pro stavební lešení (zvláště u sv. stěny) a měl být zachován příjezdový prostor pro nové kotle (obr. 2:N), byly první sondy č. 1–4 vyměřeny ve větší vzdálenosti (obr. 2), a to na pozemku Státních statků (parc. č. 277–8), brzy nato i poblíž jz. stěny kotelny (sonda A) na pozemku Fruty (parc. č. 56/2). Jimi měly být zjištěny okraje pohřebiště v těchto směrech. Nálezy v těchto sondách, časové a finanční možnosti vedly pak k další sondáži ve směru ke kotelně (sondy B, C, D, A' a E, G, H, tyto tři ještě na poli Státních statků), posledními sondami byly I, K, L, L'. Ručně kopané sondy obsáhly plochu 294 m². Po skončení prací byl zkoumán hrob 53 (obr. 2), získány informace o hrobech 56 a 57 a preparován hrob vojáka z bitvy u Lovosic v r. 1756 (zde nepopisován). V průběhu výzkumu byl zachráněn u jz. stěny kotelny laténský hrob (č. 51, pojatý do studie *V. Mouchy, 1969*), a to při hloubení stavební sondy. Právě tato sonda bez slovanských hrobů a jejich chybění v západní polovině interiéru kotelny podpořily úvahu, že v tomto směru slovanský hřbitov nepokračoval. Pro úplnost je třeba uvést i záchranu únětického hrobu (č. 54) poblíž konce vlečky (zde nepopisován, není zahrnut v práci *V. Mouchy, 1961*) a jámy kultury nálevkovitých pohárů (objekt č. 12, zde nepopisován) protnuté ve svrchní části hrobem 11.

3. *Topografie nalezíště (obr. 1).* Sulejovice jsou vzdáleny asi 2 km na JJZ od bývalého okresního města Lovosice. Prostor kolem kotelny (tato byla později prodloužena, obr. 2:K2), leží na východním okraji katastru a u východního okraje bývalého závodu Fruta, zhruba 100–150 m severně od tehdejšího levého ramene potoka Modly v nadmořské výšce 159–160 m, na mírně se svažující terase. Převýšení nad neširokým

mělkým údolím činí jen několik metrů. Ve vzdálenosti ca 700–800 m na Z se táhne zhruba ve směru SV – JZ úpatí Českého středohoří. Ornice a podomičí o celkové mocnosti 40–70 cm leží na spraši. Hranice mezi pozemky Fruty a Státních statků prochází zhruba rovnoběžně se sondou E.

4. *Popis hrobů.* Je uvedena charakteristika relativní neporušenosti hrobu, rozměry hrobové jámy v cm (nebo přibližné míry, pokud byl hrob vypracován ještě v tmavé hlíně, tj. v ornici a podomiči): délka x šířka x hloubka (v textu hl.) od povrchu (v závorce je zaznamenána mocnost tmavého nadloží včetně ornice). Následuje stručný popis pohřbu (pohlaví a stáří, event. výška zesnulého = t. v., nebyla-li určena, tak přibližná délka in situ = d. i. s.), kamenný překryv, některé detaily (užití prkna, uhlíky), umístění výbavy (záušnice, střepiny skořápky vajíčka). V některých případech je připojena poznámka (komentář) k nálezové situaci. Orientace (sever) hrobů je odvozena z celkového plánu, nikoliv podle kompasu. Protože je v určitelných případech rámcově jednotná (hlava k západu obvykle s malou odchylkou k jihozápadu), není v popisu uváděna. Na pláncích uvedené hloubky překryvu (obložení) se týkají horního povrchu kamenů, které zpravidla zasahovaly buď těsně nad kostru nebo, v případě obložení, téměř ke dnu hrobové jámy. Odkazy na *obrázky* jsou souhrnné, u nálezů odpovídají pořadová čísla v popisu číslům na obr. 15–16.

Zkratky a symboly na pláncích hrobů:

V skořápka vajíčka (střepiny)

P prkno (zlomky)

Z záušnice

K lidské kosti

u uhlíky

Fe železný předmět

 kámen (vápenec, určení přibližné)

 kámen (čedič, určení přibližné)

 nora (od většího zvířete)

Hrob 1: Těsně před výzkumem rozrušený hrob uvnitř rozestavěné kotelny. Hloubka 125 (85) cm, zčásti nad hrobem 2. Pozůstatky dítěte (*inf II*, 1–1,5 roku).

Hrob 2: Před výzkumem rozrušený hrob uvnitř rozestavěné kotelny. Hloubka 135 (85) cm, zčásti pod hrobem 1. Pozůstatky dospělé ženy (*ad*, t. v. 171 cm) a dospělého muže (*ad – mat*, t. v. 177 cm).

Pozn.: mohlo být určeno místo hrobu a zajištěny pozůstatky. Možná, že šlo o dva hroby.

Hrob 3: Velmi narušen (hlodavci?). V hl. 80 (65) cm rozrušený překryv a pozůstatky dospělého jedince (?, *ad* ?, t. v. 158 cm). – *Obr. 4.*

Hrob 4: Mírně narušen hlodavci. Jáma 200 x 80 x 100 (60) cm. Pozůstatky mladého jedince (?, *juv* – *ad*, d. i. s. ca. 140–150 cm) byly obloženy větším počtem kamenů, pod pozůstatky pánve byly zbytky dřeva (z prkna?). V místě rozrušené lebky byla vyzdvížena záušnice. – *Obr. 4.*

1. Esovité záušnice z bronzového drátu, stříbrem plátovaná, smyčka porušena (zachováno téměř celé plátování). Síla 4,8, průměr 22 x 21 mm. – *Obr. 15.*

Hrob 5: Vcelku neporušen. Jáma 120 x 55 x 96 (60) cm. Malé dítě (*inf II*, stáří asi 2 roky, d. i. s. 75–80 cm) bylo překryto a obloženo kameny, nad pozůstatky leželo prkno (o rozm. ca 96 x 15 x 3 cm), patrně sekundárně posunutě šikmo na stranu. V místě pravé dlaně střepiny skořápky vajíčka. – *Obr. 4.*

Hrob 6: Značně porušen (orbou?). Zachována jen horní část pozůstatků staršího muže (*mat – sen*). Severně od lebky podlouhlý kámen, hl. dna 37 (30) cm. – *Obr. 4.*

Hrob 7: Téměř zničen kopáním základů kotelny, zachyceny jen kosti nohou dospělého jedince (muž?, *ad – mat*) v hl. 37 (30) cm. – *Obr. 4.*

Hrob 8: Značně porušen sondou pro kabel. Vyzdvíženy pozůstatky dospělé ženy v hl. 35 cm. – *Obr. 4.*

Hrob 9: Porušen hlodavci, vypracován ještě v tmavé hlíně. Jáma ca 135 x 60 x 35? (35) cm. Pozůstatky malého dítěte (*inf II*) byly rozvlečeny patrně orbou nad předpokládaným dnem hrobové jámy v hl. 30–35 cm. Několik menších kamenů bylo v úrovni kostí (nezakresleno). V sv. části v téže hloubce byly střepiny skořápky vajíčka. Většina povrchu kamenů v hl. 40 cm (a–g) byla s největší pravděpodobností překryvem primárního hrobu 10. – *Obr. 5.*

Hrob 10: Zčásti porušen hlodavci. Jáma (více méně v ose hrobu 9) 140 x 60 x 60 (35) cm. Pohřeb malého dítěte (*inf II*, 6–8 let, d. i. s. 80–85 cm) byl obložen několika kameny a překryt těmi, které byly zjištěny pod předpokládaným dnem hrobu 9. – *Obr. 5.* Pozn.: nelze vyloučit, že mezi oběma dětmi byl užší příbuzenský vztah.

Hrob 11: Zčásti porušen hlodavci. Jáma 210 x 85 x 90 (35) cm. Pozůstatky staré ženy (*sen*, t. v. 151 cm) – některé byly přemístěny, např. levá loketní kost ležela mezi koleny – byly obloženy několika kameny (část lebky překryta plochým kamenem), u v. stěny byly zbytky prkna; nelze rozhodnout, zda prkno bylo původně nad pohřbem nebo pod ním. – *Obr. 5 a 18: 1.*

Pozn.: Jáma svým JZ rohem zasahovala do objektu č. 12 (kónická zásobnice kultury nálevkovitých pohárů).

Hrob 13: Značně porušen stavební sondou. Jáma zach. 155 x 90 x 80 (40) cm. Pozůstatky dospělého jedince (? , *mat* ?, t. v. 159 cm) byly obloženy kameny, zbytky dřeva (prkna?) na dně i pod kameny; zbytky nad levou paží naznačují, že prkno leželo nad pohřbem. – *Obr. 6.*

Hrob 14: Zcela rozrušen (hlodavci?). Pozůstatky dítěte (*inf*) v hl. 50 cm (v tmavé hlíně).

Hrob 15: Porušen hlodavci, vypracován v tmavé hlíně. Jáma ca 120 x 45 x 75 (80!) cm. Zčásti rozvlečené pozůstatky malého dítěte (*inf II*, d. i. s. 80–85 cm) byly překryty a obloženy kameny. Část kalvy byla na V konci jámy. – *Obr. 5 a 18:2.*

Hrob 16: Zcela rozrušen sondou pro kabel a orbou? Zajištěny pozůstatky dítěte (*inf*).

Hrob 17: Značně porušen hlodavci. Jáma 150 x 65 x 100 (65) cm. Rozvlečené pozůstatky malého dítěte (*inf II*) v hloubkách 75–100 cm. Na dně zbytky dřeva (prkna?). – *Obr. 6.*

Hrob 18: Mírně narušen hlodavci. Jáma 190 x 65 x 110 (65) cm. Mladý nedospělý

jedinec (? , *juv*, d. i. s. ca. 130 cm) byl překryt příčně prohnutým prknem (asi o rozm. 170 x 25 cm) a obložen několika kameny. Nad levým ramenem ležely tři záušnice, jedna byla na prsou, patrně tam zavlečena. Horní klouby stehenních kostí byly nepřírodně stlačeny k sobě. – *Obr. 6.*

Pozn.: stav uložení femurů naznačuje, že zesnulá (podle záušnic) mohla být uložena v jakési užší schráně.

1. Esovité záušnice ze stříbrného drátu (smyčka zčásti uražena). Síla 4,1, průměr 19 x 19,5 mm. – *Obr. 15* (i pro č. 2–4) a 24:2.
2. Esovité záušnice ze stříbrného drátu. Síla 4,1, průměr 18 x 18 mm.
3. Esovité záušnice ze stříbrného drátu. Síla 4,1, průměr 16 x 16 mm.
4. Esovité záušnice ze stříbrného drátu. Síla 4,1, průměr 16 x 16 mm.

Hrob 20: Vcelku neporušen. Jáma 165 x 60 x 100 (60) cm. Mladý nedospělý jedinec (? , *juv*, 15–16 let, d. i. s. ca 140 cm), horní část těla překryta několika kameny. Vpravo nad pánví střepiny skořápky vajíčka. V hl. 92 cm nad kostmi dolních končetin zbytky dřeva (prkna?). – *Obr. 7.*

Hrob 21: Narušen hlodavci. Jáma ca 100 x 40 x 60 (55) cm. Zčásti rozvlečené pozůstatky malého dítěte (*inf II*, d. i. s. 70–80 cm) byly obloženy střechovitě několika kameny. – *Obr. 5 a 18:3.*

Hrob 22: Mírně narušen hlodavci. Jáma 135 x 50 x 85 (55) cm. Malé dítě (*inf II*, d. i. s. 80–85 cm) bylo překryto (obloženo) několika kameny. – *Obr. 7 a 18:3, 4.*

Hrob 24: Zčásti narušen hlodavci. Jáma 160 x 65 x 95 (55) cm. Částečně rozvlečené pozůstatky (část spodní čelisti u pánve) malého dítěte (*inf II*, d. i. s. ca 95 cm) byly překryty a obloženy několika kameny. V místě porušené lebky byly celkem čtyři záušnice, při laboratorním zpracování lebky byl objeven denár. Nad kostrou byly zlomky žeber aj. kůstek. Antropologická zpráva hovoří o přimíšení kosti ruky a nohy dospělého jedince. Nálezová situace byla natolik jasná, že zmíněné pozůstatky nemohly patřit do dětského hrobu. Spíše jde o druhotné přimíšení (v laboratoři?). – *Obr. 7.*

1. Čechy, Vratislav II (1061–1092), stříbrný denár, typ Fiala IX, 7. Mince je zachovalá, legenda je částečně porušena. Líc: V kruhu pravá ruka držící kopí, které zasahuje do legendy. Rukáv ozdoben dvěma knoflíky. Opis: WRATI=LV~. Na dvou místech u okraje vroubkování z trojúhelníků. Rub: V kruhu pravá strana hlavy muže s vousem. Opis: W[.]CE =LV~. Na dvou místech u okraje vroubkování z trojúhelníků (zde i na líci jinak otřelé). Průměr 16,3–16,4 mm, hmotnost 0,569 g. Denár patří k posledním knížecím ražbám Vratislava II. (popis většinou podle *J. Slámy, 1968*), podle *J. Háskové (1992)* jde o VIII. typ, ražený pravděpodobně na počátku 80. let 11. století. – *Obr. 16 a 23:1.*

2.–5. Čtyři esovité záušnice z bronzového drátu. Síla 2, max. průměr 19 mm. Jedna ze záušnic má porušenou smyčku (kolekce je tč. neidentifikovatelná, popis převzat z článku *J. Slámy, 1968*). – *Obr. 23:1.*

Hrob 25: Vypracován ještě v tmavé hlíně, takže horní obrysy jámy byly nezřetelné. Spodní obrysy jámy 120 x 50 x 60 (55) cm. Porušené pozůstatky dvou malých dětí se zčásti překrývaly: spodní pohřeb *a* (*inf II*, d. i. s. 60 cm) ležel v hl. 60 cm, horní

pohřeb *b* (*inf II*, d. i. s. 75 cm), porušený hlodavci, byl v hl. 53–60 cm, byl posunut v ose k východu a poněkud k jihu vůči pohřbu *a*. Oba pohřby byly překryty několika kameny. – *Obr. 8*.

Pozn.: je možné, že obě děti byly pohřbeny současně (jeden kamenný překryv ve stejné úrovni, těla zesnulých musela ležet těsně nad sebou, nohy horního pohřbu byly v úrovni spodního pohřbu), že byly v příbuzenském vztahu.

Hrob 26: Málo narušen hlodavci (v oblasti hrudníku pohřbu). Jáma 225 x 70 x 90 (55) cm. Starší muž (*mat – sen*, t. v. 179 cm) byl obložen několika kameny. – *Obr. 8*.

Hrob 27: Jáma 190 x 55 x 90 (55) cm. Pozůstatky staré ženy (*sen*, t. v. 155 cm) ležely v hl. 90 cm, v týlu u lebky byly 2 záušnice. K tomuto pohřbu patří několik kamenů v západní (u lebky) a východní části jámy. Mohutnější kamenný překryv, zjištěný ještě v nadloží, zřejmě patří pohřbu dítěte (*inf II*), ležícího v hl. 60 cm. U jižního okraje hrobové jámy byla větší nora. – *Obr. 8 a 19:1, 2*.

Pozn.: nelze vyloučit (viz stáří ženy), že v hrobě byla uložena babička a sekundárně vnuk (vnučka).

1. Esovitá záušnice z bronzového drátu, stříbrem plátovaná (zachováno ca 4/5 plátování). Síla 4,5, průměr 24 x 24,5 mm. – *Obr. 15* (i č. 2) a 23:2.
2. Esovitá záušnice z bronzového drátu, stříbrem plátovaná (zachováno ca 4/5 plátování). Síla 4,5, průměr 23 x 25 mm.

Hrob 28: Vypracován ještě v tmavé hlíně. Přibližné rozměry jámy 85 x 35 x 50 (60 l) cm. Pohřeb ležel zčásti nad jámou hrobu 32. Malé dítě (*inf II*, d. i. s. 70–75 cm), nad lebkou a dolními končetinami překryv o jednom kameni. – *Obr. 9 a 20:1, 2*.

Hrob 29a: Vypracován ještě v tmavé hlíně. Přibližné rozměry jámy 60 x 30 x 70 (60) cm. Pozůstatky malého dítěte (*inf I*, d. i. s. 60–65 cm) byly v těsné blízkosti jv. rohu hrobu 32, byly překryty kameny především nad lebkou. – *Obr. 9 a 20:2*.

Hrob 29b: Vypracován ještě v tmavé hlíně. Přibližné rozměry jámy 70 x 35 x 55 (60 l) cm. Pozůstatky malého dítěte (*inf II*, d. i. s. ca. 60 cm) a jeho kamenný překryv spočívaly většinou nad jižní částí jámy hrobu 32, byly uloženy později (tak jako u pohřbů v hrobech 28 a 29a) než pohřeb v hrobě 32. – *Obr. 9 a 20:1, 2*.

Hroby 30 a 31: zachyceny obrysy východních okrajů hrobových jam, nezkoumáno.

Hrob 32: Poměrně neporušen. Jáma 230 x 80 x 90 (60) cm. Pohřeb staršího muže (*mat – sen*, t. v. 171,5 cm). Nad hrobem tři dětské pohřby (hroby 28, 29a, 29b). – *Obr. 9 a 20:1, 2, 3*.

Hrob 33: Vcelku neporušen. Jáma 210 x 70 x 100 (60) cm. Pohřeb dospělé ženy (*ad*, t. v. 159 cm) byl překryt dvěma většími kameny, od prsou do poloviny levé stehenní kosti prknem (asi druhotně posunutým k levému boku, o rozm. ca 60 x 12 x 2,5 cm). – *Obr. 9 a 20:1, 3*.

Hrob 34: Vcelku neporušen. Jáma 200 x 75 x 107 (55) cm. Mladý nedospělý jedinec (*juv*, 12–14 let, d. i. s. ca. 120–125 cm) byl místy, zvláště ve východní části jámy, překryt kameny, nad kostrou ležely zbytky prkna (ca 140 x 26 cm). V místě lebky bylo vyzdviženo 6 záušnic. – *Obr. 9 a 19:3*.

1. Esovitá záušnička z bronzového drátu se zachovanou patinou. Síla 2, průměr 17 x 14 mm. – *Obr. 15* (i pro č. 2–6) a 24:5.

2. Esovitá záušnička z bronzového drátu se zachovanou patinou, smyčka uražena. Síla 2, průměr 18 x 15 mm.

3. Esovitá záušnice z bronzového drátu se zachovanou drsnější patinou. Síla 3,5, průměr 21,5 x 18 mm.

4. Esovitá záušnice z bronzového drátu se zachovanou drsnější patinou. Síla 3,5, průměr 20,5 x 20,5 mm.

5. Esovitá záušnice z bronzového drátu se zachovanou drsnější patinou, smyčka ulomena. Síla 4, průměr 22 x 19 mm.

6. Esovitá záušnice ze stříbrného drátu, s odlomenou avšak dochovanou smyčkou. Síla 4, průměr 17 x 14 mm. (Za určení děkuji Dr. A. Šilhové, ved. chemické laboratoře Archeologického ústavu AV ČR v Praze.)

Hrob 35: Vypracován ještě v tmavé hlíně. Celkový rozměr jámy asi 160 x 45 x 60 (50) cm. Velmi narušené pozůstatky dvou dětí (pohřeb 35a: *inf II*, asi 1 rok, pohřeb 35b: *inf I – II*) byly překryty kameny. – *Obr. 10*.

Pozn.: nelze vyloučit, že šlo o dva samostatné hroby v jedné ose.

Hrob 36: Vcelku neporušen. Jáma 215 x 70 x 100 (55). Starý muž (*sen*, t. v. 168 cm) byl obložen a zčásti překryt dvěma většími a dvěma malými kameny. – *Obr. 10 a 21:3*.

Hrob 37: Vcelku neporušen. Jáma 175 x 60 x 75 (45) cm. Mladý nedospělý jedinec (*juv*, asi 16 let., d. i. s. ca 115–120 cm) byl překryt (obložen) jen několika kameny. V místě pravé dlaně ležely střepiny skořápky vajíčka. Při čištění lebky v laboratoři nalezena záušnice. – *Obr. 10 a 21:3*.

1. Esovitá záušnička z bronzového drátu, bez patiny. Síla 3, průměr 15 x 12 mm. – *Obr. 16*.

Hrob 38: Částečně porušen hlodavci (např. dolní čelist na prsou). Jáma 165 x 60 x 70 (30) cm. Mladý nedospělý jedinec (*juv*, stáří 18–20 let, d. i. s. ca. 125 cm) byl překryt nad nohama velkými kameny, střechovitě uloženými. Pod patami střepiny skořápky vajíčka a uhlíky. – *Obr. 10*.

Hrob 39: Vcelku neporušen. Jáma 210 x 70 x 75 (30) cm. Pohřeb dospělého muže (*ad*, stáří 30–35 let, t. v. 169 cm) měl za hlavou velký plochý kámen, v SZ jámy byl z hl. 55 cm vyzdvižen železný předmět. – *Obr. 11 a 21:2*.

1. Železný skobovitý předmět. Plochý dřík a plochá, jednostranně vytažená hlavice. Délka 27, šířka dříku u hlavice 9,5 mm. – *Obr. 16 a 24:4*.

Hrob 40: Vcelku neporušen. Jáma 220 x 65 x 55 (30) cm. Dospělý muž (*ad*, 30–35 let, t. v. 166 cm) byl většinou ve střední části překryt (obložen) několika kameny. Nad dnem jámy byly i drobné kameny (nezakresleno). Poněkud nevysvětlitelné je umístění předloktí: nad a pod pánví. – *Obr. 11 a 22:3*.

Hrob 41: Narušen hlodavci. Jáma 215 x 60 x 55 (30) cm. Dospělá žena (*ad*, asi 30 let stará, t. v. 162 cm) byla obložena několika kameny. V místech uší ležely záušnice. – *Obr. 11 a 22:2, 3*.

1. Esovitá záušnice z olověného drátu. Síla 4, průměr 36 x 29 mm. – *Obr. 16* (i pro č. 2) a 24:1.
2. Esovitá záušnice z olověného drátu. Ulomený konec (viz foto) použit na analýzu (98,65 % olovo, příměs Zn, Ag aj.; rozbor Č. Šedivého z Chemické laboratoře

AÚ ČSAV z 3. 6. 1960, čj. AÚ 2557/60). Síla 4, průměr 25 x 21,5 x 29 mm (od volného konce). Většina drátu má z boku rýhu; jde o pozůstatek technologického postupu?

Hrob 42: Vcelku neporušen. Jáma 130 x 60 x 80 (60) cm. Malé dítě (*inf II*, staré asi 4 roky, d. i. s. 85–90 cm) mělo překryv z četných kamenů. Pravděpodobně jen nad hlavou leželo prkno, dva tmavé pruhy podél kostry mohou pocházet rovněž z dřevěné konstrukce. V místě silně porušené lebky byla vyzdvížena záušnička. – *Obr. 12 a 22:1.*

1. Esovitá záušnička z bronzového drátu s dobře zachovanou zelenou patinou. Síla 2,5, průměr 16,5 x 13 mm. – *Obr. 16.*

Hrob 43: Zčásti porušen hlodavci. Jáma 205 x 80 x 95 (65) cm. Dospělá žena (*ad*, 30–40 let, t. v. 158 cm) byla překryta (obložena) jen několika kameny. – *Obr. 11.*

Hrob 44: Zčásti porušen hlodavci. Jáma 155 x 60 x 90 (60) cm. Malé dítě (*inf II*, stáří asi 2 roky, d. i. s. ca. 80 cm) mělo kameny za hlavou a pod nohama (ve vých. stěně jámy svislý plochý kámen), v místě lebky tvořily ploché kameny (tenké úštěpy) nad ní jakousi stříšku. V místě pravé dlaně ležely střepiny skořápky vajíčka. – *Obr. 12 a 21:1.*

Hrob 45–46: Šlo zřejmě o jeden hrob, zcela rozrušený, zjištěný ještě v tmavé hlíně. Sporé pozůstatky dítěte a dospělého jedince byly rozvlečeny v hl. 55–65 cm (60). – *Obr. 12.*

Hrob 47: Téměř rozrušený hrob (orbou?). Jáma nezřetelná, ca 140 x 75 x 30 (30) cm. Pozůstatky dospělého jedince (? , *ad*) byly rozvlečeny, právě tak zbytky dřeva. – *Obr. 12.*

Hrob 49: Zčásti porušen hlodavci. Jáma 195 x 70 x 70 (45) cm. Dospělá žena (*ad*, asi 25–30 let, t. v. 157 cm) byla obložena a překryta kameny (na jednom z nich uhlíky). Pod týlem lebky ležela záušnice. – *Obr. 13.*

1. Esovitá záušnice z bronzového drátu, stříbrem plátovaná. Plátování je zachováno na 3/4 povrchu. Konec smyčky uražen. Síla 4,5, průměr 21 x 22 mm. – *Obr. 16.*

Hrob 50: Vcelku neporušen. Jáma 205 x 70 x 85 (40) cm. Dospělá žena (*ad*, 25–30 let, t. v. 158) byla obložena řídce kameny, nad hrudníkem byly drobné zbytky dřeva (prkna?), u levé ušní kosti 1 záušnice, u pravé strany dolní čelisti druhá záušnice. – *Obr. 13.*

1. Esovitá záušnice z bronzového drátu stříbrem plátovaná (zachována 1/3 plátování). Síla 4, průměr 18 x 18 mm. – *Obr. 16 (i č. 2) a 24:3.*

2. Esovitá záušnice z bronzového drátu, stříbrem plátovaná (zachována ca 1/4 plátování). Smyčka uražena. Síla 4, průměr 20 x 19,5 mm.

Hrob 53: (záchranný výzkum v říjnu 1957): Značně narušen hlodavci (?). Jáma 225 x 90 x 130 (50) cm. Velmi rozvlečené pozůstatky dospělé ženy (*ad*, t. v. 151 ?) byly překryty velkým množstvím kamenů až 50 kg těžkých. *In situ* zůstala jen část pánve a nepatrné zlomky kostí dlaně, u které ležel železný nůž se zbytky dřevěné pochvy. Ostatní zlomky kostí se nacházely již od hl. 115 cm, mezi spodními částmi kamenného překryvu. – *Obr. 14.*

1. Železný nůž, čepel zasunuta v dřevěné pochvě, která se při laboratorním zpracování rozpadla. Ztraceno (celková délka 9–12 cm). *Obr. 16 a 23:3–4.*

Pozn.: rozvlečení i velkých kostí (stehenní kost v místě lebky, která posunuta k jz. rohu, pažní kost v sv. části jámy) se nezdá být jen dílem hlodavců. Nepravděpodobné je i záměrné uložení části těla v uvedeném pořádku. Velký kamenný překryv a hloubka

jámy naznačuje, že pohřeb (sociálně výše postavené ženy ?) byl uložen ve větším prostoru, snad s dřevěným stropem, takže mohl být později rozvlečen. Nějaká větší nora či druhotný zásah nebyly však pozorovány.

Hrob 55: Zcela rozrušen, zjištěno jen místo hrobu (říjen 1957). Údajně dva pohřby, podle antropologického zjištění šlo o pozůstatky dítěte (*inf I*).

Hrob 56: Zcela rozrušen, zjištěno jen místo hrobu (říjen 1957). Pozůstatky plně dospělého jedince (pohlaví neurčeno).

Pozn.: k hrobům 55 a 56: šlo zřejmě o slovanské hroby, patřící k pohřebišti.

5. *Závěrečné poznámky.* Bylo zkoumáno 44 hrobů se 49 pohřby (39 hrobů s 1 pohřbem, 5 hrobů s 2 pohřby), další informace (o poloze na nalezišti, zachráněny kosterní pozůstatky) byly získány o 3 hrobech, každý s 1 pohřbem. Většina pohřbů měla kamenný překryv (často již v podomíči) nebo obložení z vápencových či čedičových kamenů, všechny pohřby byly orientovány lebkou k západu, obvykle s odchylkou k jihozápadu. Tu lze snad vysvětlit tím, že při pohledu z naleziště docházelo k západu slunce vždy relativně dříve pro blízkost výběžků Českého středohoří. *H. Palečkovou* bylo určeno 10 žen, 8 mužů, 6 dospělých (pohlaví neurčeno), 5 mladistvých (pohlaví neurčeno) a 23 dětí.

V 10 hrobech byly esovité záušnice (bronzové, bronzové stříbrem plátované, stříbrné a olovené), a to buď u žen (4x), u dětí (2x) a juvenilů (4x). V 6 hrobech byly skořápky vajíčka (u dětí 3x, u juvenilů 3x). Zbytky prkna (dřevěné konstrukce) nad nebo pod pohřbem byly zjištěny ve 12 hrobech. Železný hřeb (skoba ?) ležel v hrobě 39, železný nůž v dřevěné pochvě v hrobě 53 (*obr. 16 a 23:3–4*, bohužel neidentifikován). Denár v hrobě 24 umožňuje datovat tuto část pohřebiště ke konci 11. století.

Pohřebiště v Sulejovicích představuje – třebaže je torzem – jedno z největších zkoumaných vesnických pohřebišť v litoměřickém regionu. Na ploše mezi kotelnou a koncem vlečky (*obr. 2:N, 3:N*) jsou jistě dochovány další hroby. Podle tehdejších zjištění (např. zmíněná absence hrobů v západní polovině kotelny a vně její jihozápadní stěny, umístění hrobu 53, *obr. 2*) lze odhadovat původní počet hrobů na 200–250.

Autor blíže neanalyzuje význam hřbitova (první zmínky o vsi, známé později jako sídlo rodu Kaplířů ze Sulejovic, jsou z poloviny 13. století), odkazuje na širší práci *M. Zápotockého* (1965).

Literatura

- Buchvaldek, M. 1958:* Hroby se šňůrovou keramikou ze Sulejovic, Pam. Arch. XLIX, 15–39.
Buchvaldek, M. 1960: Lokální vývoj kultury se šňůrovou keramikou, Acta Univ. Carol., Phil. et Hist. 3 (Filipův sborník), 79–86.
Hájek, L. 1962: Die Glockenbecherkultur in Böhmen und Mähren, Inventaria Archaeologica, H. 2 (CS 11–20). Bonn.
Hásková, J. 1992: K ikonografii českých mincí Vratislava II. In: Královský Vyšehrad, Praha 1992, 59–68.
Chochol, J. – Palečková, H. 1961: Antropologický příspěvek k poznání slovanských populací v Čechách, Pam. Arch. LII, 631–651.

Moucha, V. 1958: Příspěvek k časovému zařazení eneolitických pasových zápon, Arch. Rozhledy X, 62–78.
Moucha, V. 1961: Nálezy únětické kultury na Lovosicku. Pragae 1961 (Fontes Archaeol. Pragenses 4).
Moucha, V. 1969: Latènezeitliche Gräber aus Sulejovice in Nordwestböhmen, Arch. Rozhledy XXI, 596–61.
Palečková, H. 1958: Anthropologický rozbor slovanského pohřebiště v Sulejovicích, o. Lovosice. Archiv Archeol. ústavu AV ČR v Praze, čj. 2506/58 (rukopis).
Sláma, J. 1968: Denár Vratislava II. z pohřebiště v Sulejovicích, okr. Litoměřice, Numismatický sborník X, 214.
Zápotocký, M. 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku, Pam. Arch. LVI, 205–391.

(Abb. 23: 3–4), der leider verloren ging. Ein Denar aus der Herrschaftszeit des Fürsten Vratislavs II. aus dem Grabe 24 ermöglicht es, diesen Gräberfeldteil in das Ende des 11. Jh. zu datieren (nach *J. Hásková, 1992*, wurde dieser Denar-Typ nach dem J. 1080 und vor dem J. 1986 geprägt). In 12 Gräbern sind Überreste der Bretter oberhalb oder unterhalb der Bestattungen festgestellt worden.

Der Verfasser führt keine nähere Analyse des Gräberfeldes durch und weist auf die Arbeit von *M. Zápotocký (1965)* hin, wo die Grabung registriert und wo die Problematik der Besiedlung der Region ausführlich erörtert wird. Das Gräberfeld in Sulejovice stellt, – wenn auch nur als ein Torso –, einen der grössten erforschten dörflichen Friedhöfen im Bereich von Litoměřice dar.

(Deutsch von L. Košnar)

SLAWISCHES GRÄBERFELD IN SULEJOVICE, KR. LITOMĚŘICE

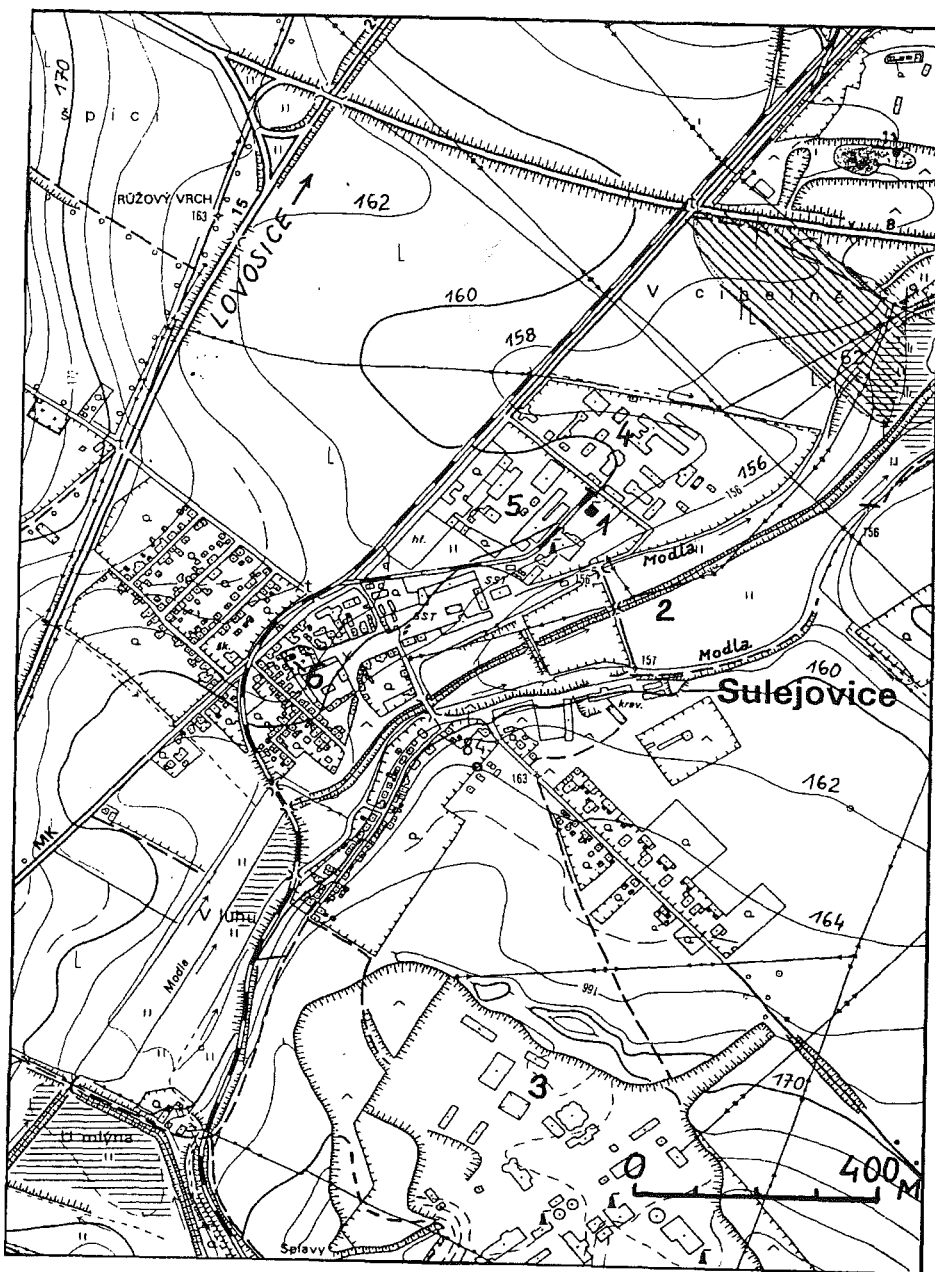
Zusammenfassung

Im Auftrag des Archäologischen Instituts der damaligen Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften führte der Verfasser im J. 1957 in Sulejovice in Nordwestböhmen (Abb. 17:1), nicht ganze 2 km gegen SSW von der ehemaligen Kreisstadt Lovosice, eine Rettungsgrabung durch. Die Fundstelle liegt am Ostrand der Gemarkung, im Bereich der ehem. Fabrik „Fruta“ (Abb. 1:1). Die Grabung verlief vor allem auf der Fläche östlich vom (damals) neuen Kesselhaus (Abb. 2, K1 und Abb. 17:2), etwa 100 m nördlich vom Bach Modla, in der Seehöhe 159–160 m, auf seiner sich zu einem nicht sehr breiten Tal allmählich senkenden Terasse. Der Ackerboden (samt der unteren Übergangsschicht) war bis zu 60 cm, ausnahmsweise bis zu 70 cm mächtig, auf dem Löss ruhend. Die Grabung wurde teils durch einige frühere Funde aus der westlichen und nordwestlichen Nachbarschaft des Kesselhauses (latènezeitliche Gräber: *Moucha 1969*, äneolithisches Grab mit Gürtelplatten: *Moucha 1958*), teils durch das Vernichten der vorerst undatierten Körpergräber innerhalb des aufgebauten Kesselhauses (Abb. 3: Symbol 3) ausgelöst.

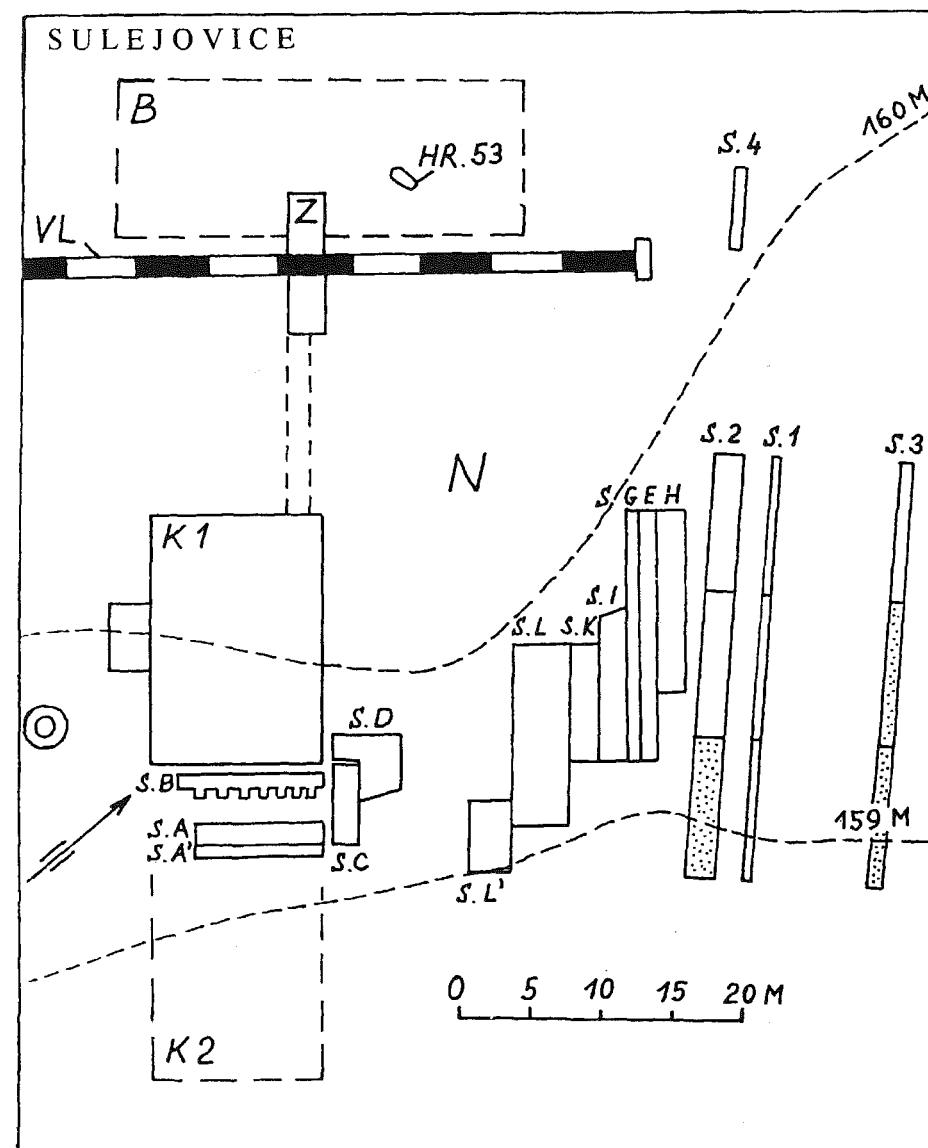
Es wurde ein System der manuell gegrabenen Sonden gewählt (Abb. 2: 16 Sonden: 1–3, A–L von einer Gesamtfläche 294 m²). Aus technischen Gründen konnte die Fläche N nicht erforscht werden, die bis jetzt weitere Gräber bewahrt (Abb. 3). Es ist wahrscheinlich, dass durch die Grabung der östliche und der südliche Rand des slawischen Gräberfeldes erfasst wurde und dass sich dasselbe nicht weiter westlich vom Kesselhaus fortsetzte. Nach der Lage des Grabes 53 (Abb. 2) kann man allerdings urteilen, dass eine grössere Anzahl der Gräber auf der Fläche nördlich vom Kesselhaus vernichtet wurde, und zwar beim Aufbau des Anschlussgleises. Nach der Schätzung des Verfassers hatte das Gräberfeld ursprünglich etwa 200–250 Gräber. Die Grabung erfasste auch eine Kulturgrube der Trichterbecherkultur, ein Grab der Aunjetitzer Kultur (ältere Funde: *Moucha 1961*) und das Grab eines in der Schlacht bei Lovosice (im J. 1756) gefallenen Soldaten.

Es wurden 44 Gräber mit 49 Bestattungen untersucht (39 Gräber mit 1 Bestattung, 5 Gräber mit 2 Bestattungen), über 3 weitere Gräber (jeweils mit 1 Bestattung) wurde Auskünfte gewonnen (Abb. 3, 4–24). Die meisten Gräber hatten eine Steinbedeckung oder waren mit Steinsetzungen umschlossen, alle Verstorbene waren W (Kopf) – O orientiert, mit einer Abweichung gegen SW. Die anthropologische Analyse führte *H. Palečková* durch (Handschrift: *Palečková 1958*), die auch einige Ergebnisse veröffentlichte (*Chochol – Palečková 1961*). Von diesen Analysen wurden die Angaben über das Geschlecht und das Alter der Bestatteten ausgenutzt (s. auch Symbole auf den Abbildungen 4–14: *inf I* = 0–0,5 J., *inf II* = 0,5–6 J., *inf III* = 6–12 J., *juv* = 12–18 J., *ad I* = 20–30 J., *ad II* = 30–40 J., *mat I* = 40–50 J., *mat III* = 50–60 J., *sen* = 60 und mehr J., andere Abkürz.: t.v. = Körperhöhe, d.i.s. = Länge des Skeletts *in situ*. V = Eierschale, P = Überreste der Bretter, Z = Schläfenring, K = menschliche Knochen, u = Kohle, Fe = Eisengegenstand; Massst. der Grabpläne 1:20).

Mann konnte 10 Frauen, 8 Männer, 6 Erwachsene (Geschlecht unbestimmt), 5 Juvenile (Geschlecht unbestimmt) und 23 Kinder bestimmen. In 10 Gräbern wurden S-förmige Schläfenringe gefunden (aus Bronze, mitunter mit Silber plattiert, aus Silber und aus Blei), und zwar 4x bei Frauen, 3x bei Kindern und 4x bei Juvenilen. In 6 Gräbern kamen die Eierschalen vor, und zwar 3x bei Kindern und 3x bei Juvenilen. Im Grab 39 fand sich ein Eisennagel (? , Abb. 24), im Grab 53 ein Eisenmesser in einer Holzscheide

Obr. 1. Sulejovice, okr. Litoměřice. Topografie naleziště: 1 nová kotelna v bývalé továrně Fruta (u konce vlečky), 2 údolí potoka Modly mezi jeho dvěma rameny, 3 lom a budovy čížkovické cementárny na sulejovickém katastru, 4 budovy Státních statků, 5 prostor továrny Fruta, 6 kostel Nejsvětější Trojice. Podle mapy z r. 1987.

Obr. 2. Sulejovice, okr. Litoměřice. Poloha sond 1-4, A-L, hrobu 53 u nové kotelny (K1) a konce železniční vlečky (VL). B betonová plocha pro palivo, Z nádrž pro transport paliva, K 2 pozdější přístavba kotelny, N neprozkoumaná plocha. Měř. 1:500.

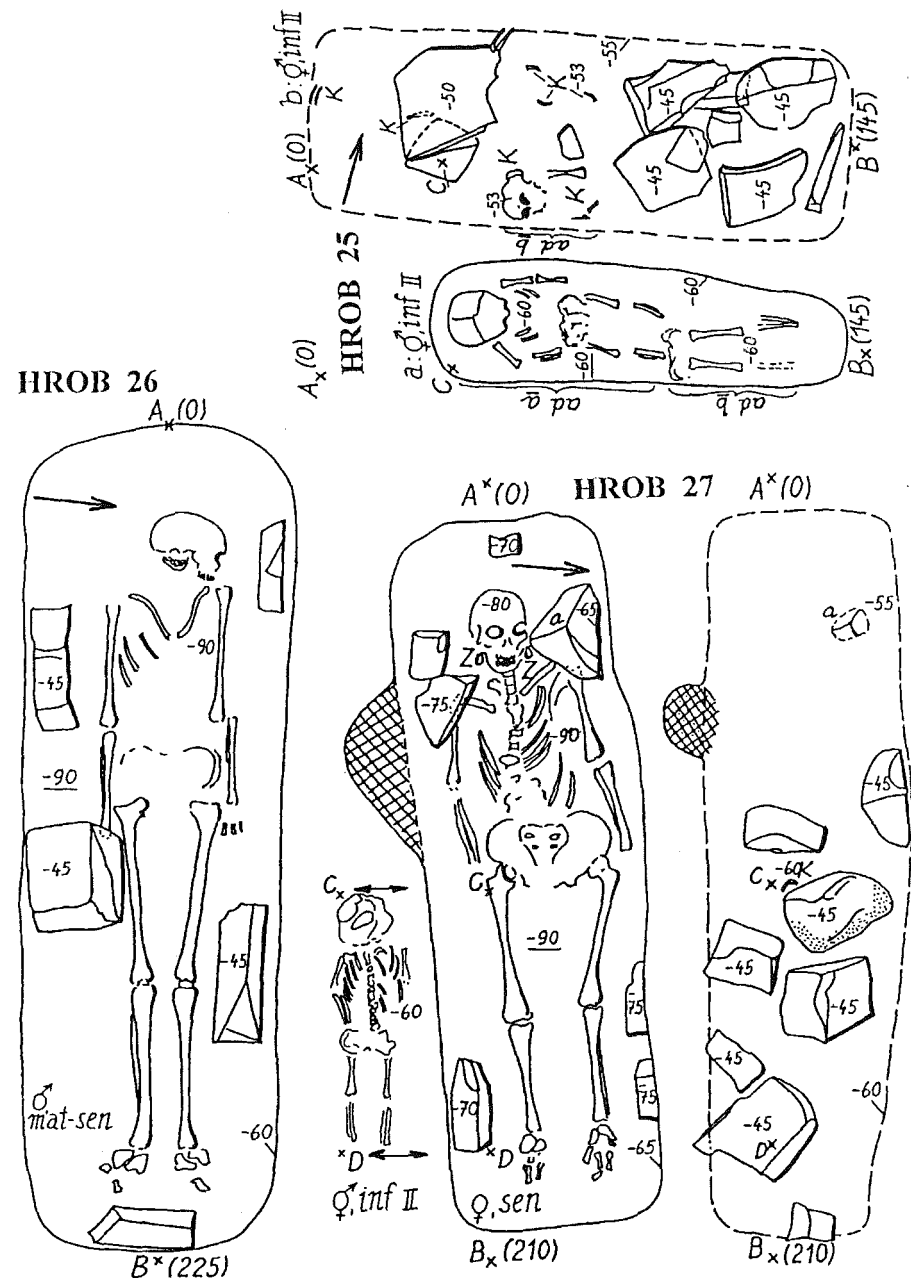
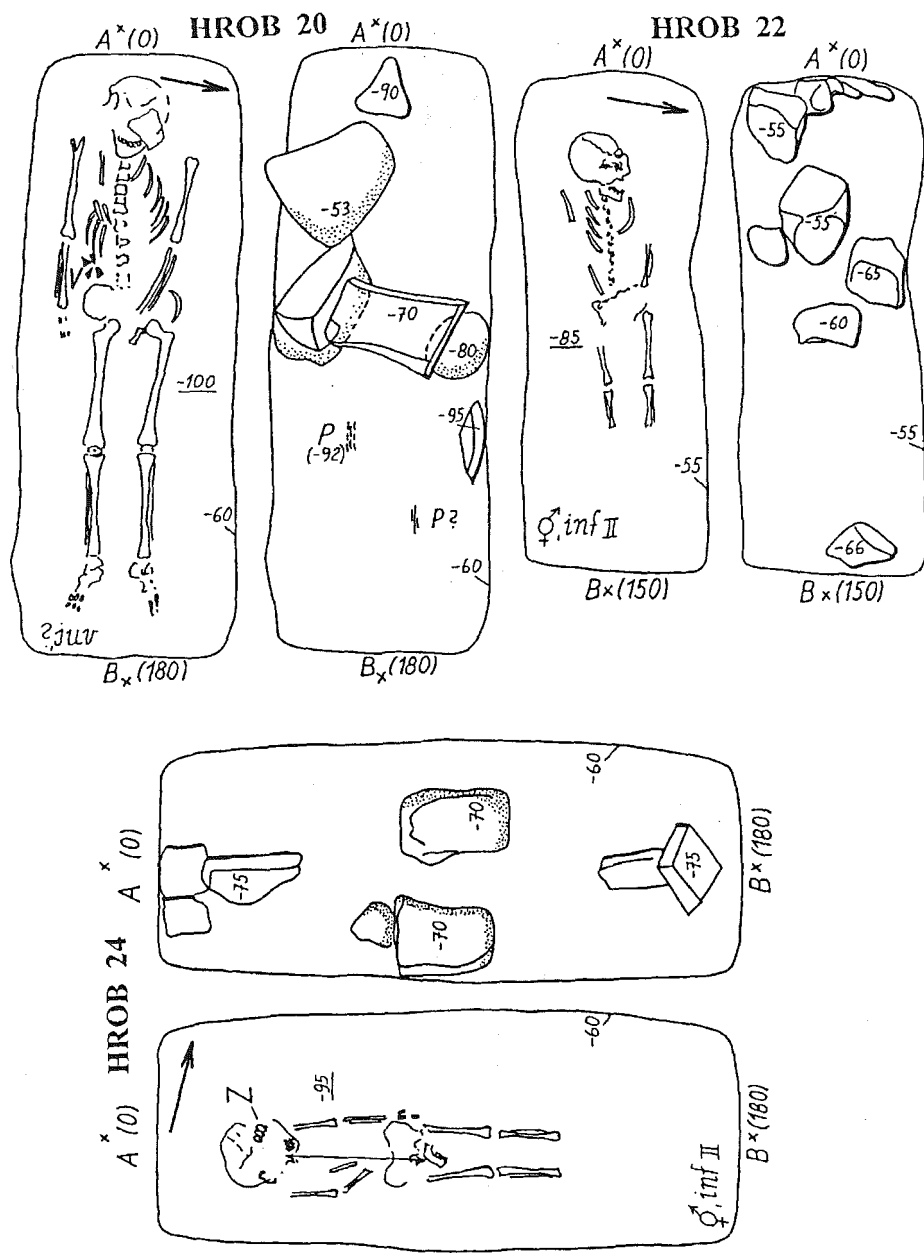

HROB 3

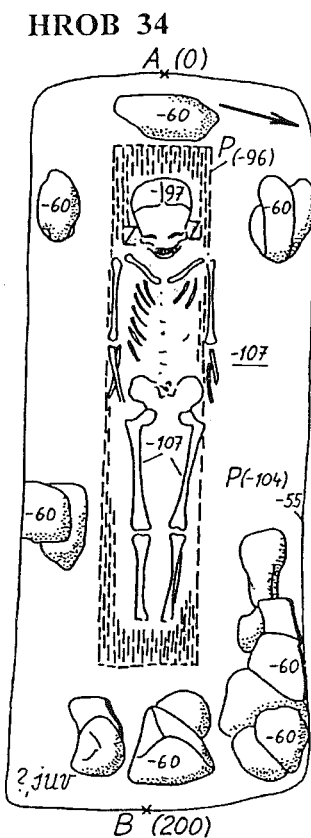
Obr. 3. Sulejovice, okr. Litoměřice. Plán naleziště a výzkumných sond, ca 1 : 250. 1 půdorys zkoumaného hrobu, 2 porušený hrob, 3 zničené hroby a jejich přibližné polohy (podle náčrtu V. Dřímala), 4 sonda, 5 výkopy pro inženýrské sítě, 6 sondáž vrty po odstranění ornice (v sondě 2 a 3). Poloha hrobu 53 viz *obr. 2*.

94

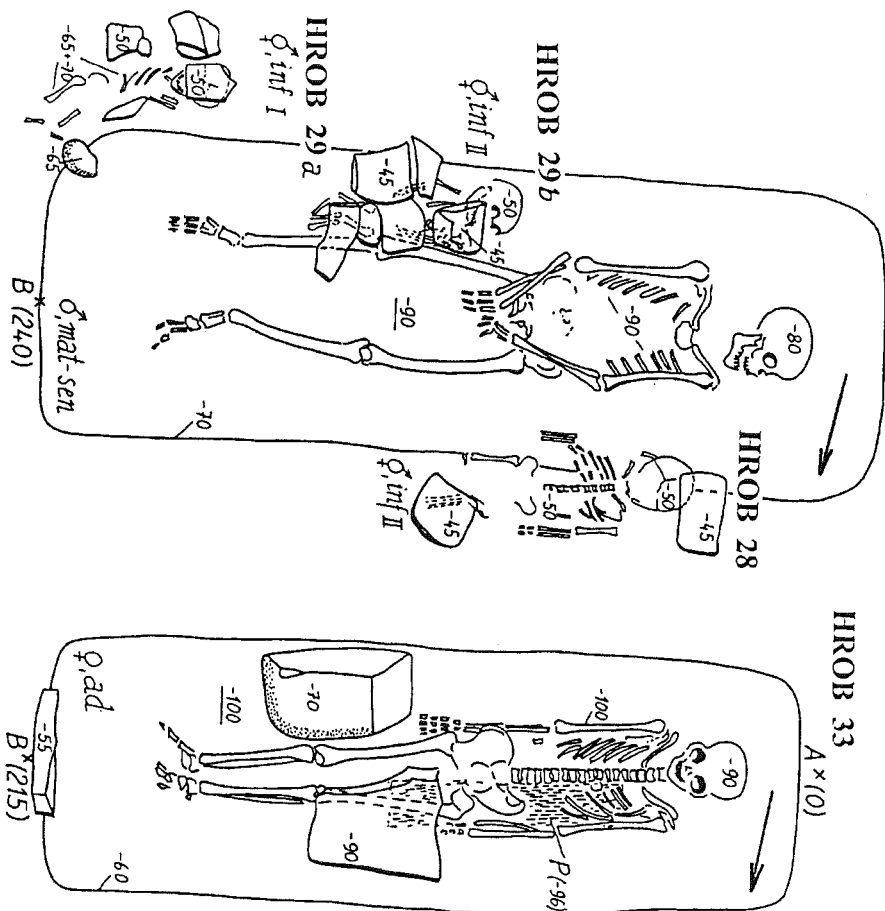

Obr. 7. Sulejovice, okr. Litoměřice. Slovanské pohřebiště. M. 1 : 20.

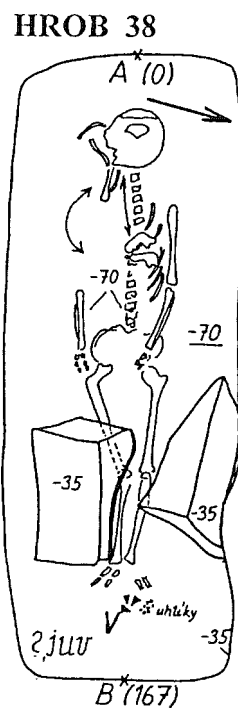
Obr. 8. Sulejovice, okr. Litoměřice. Slovanské pohřebiště. M. 1 : 20.

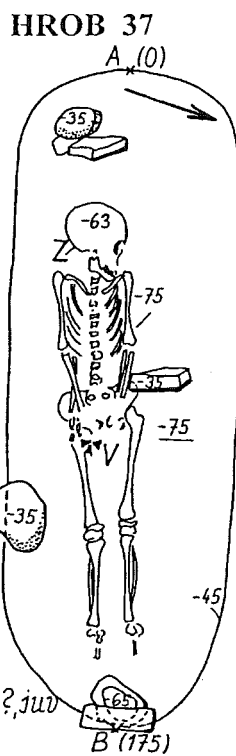
HROB 32 A*(0)

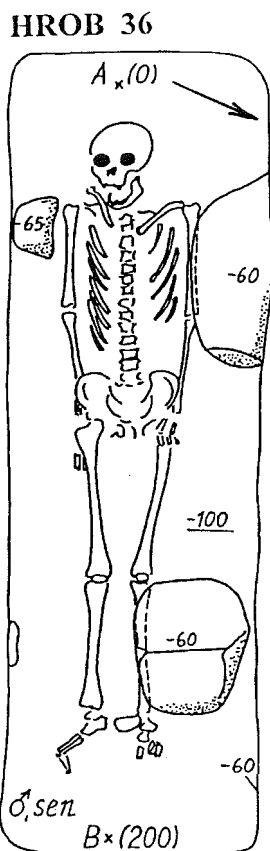
HROB 33 A*(0)

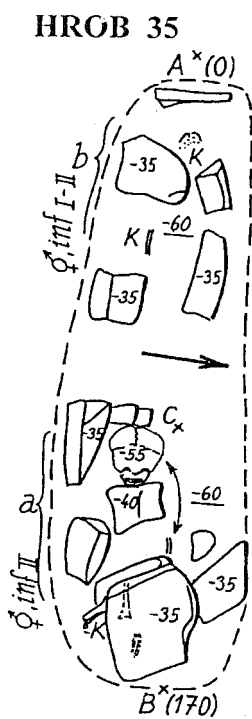
HROB 38

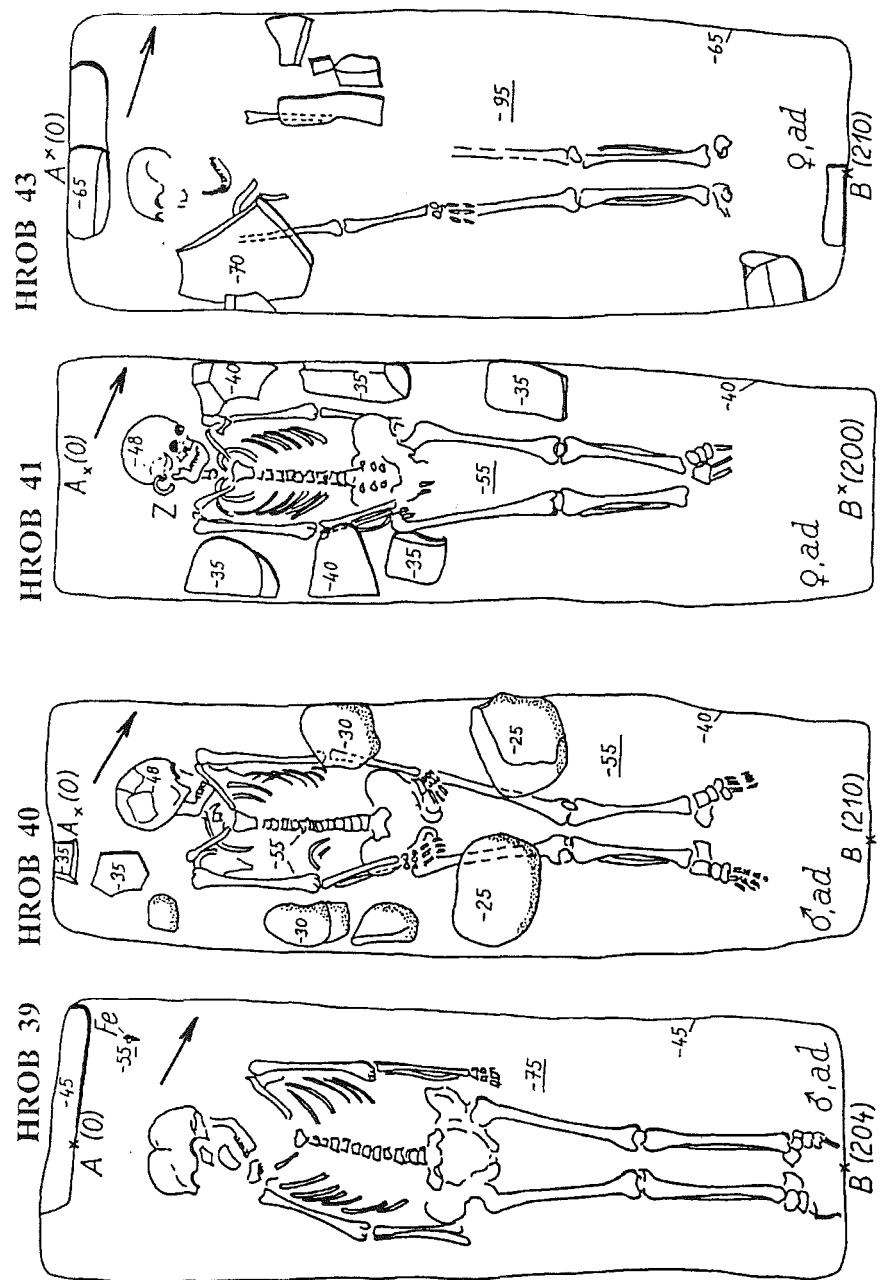
HROB 37

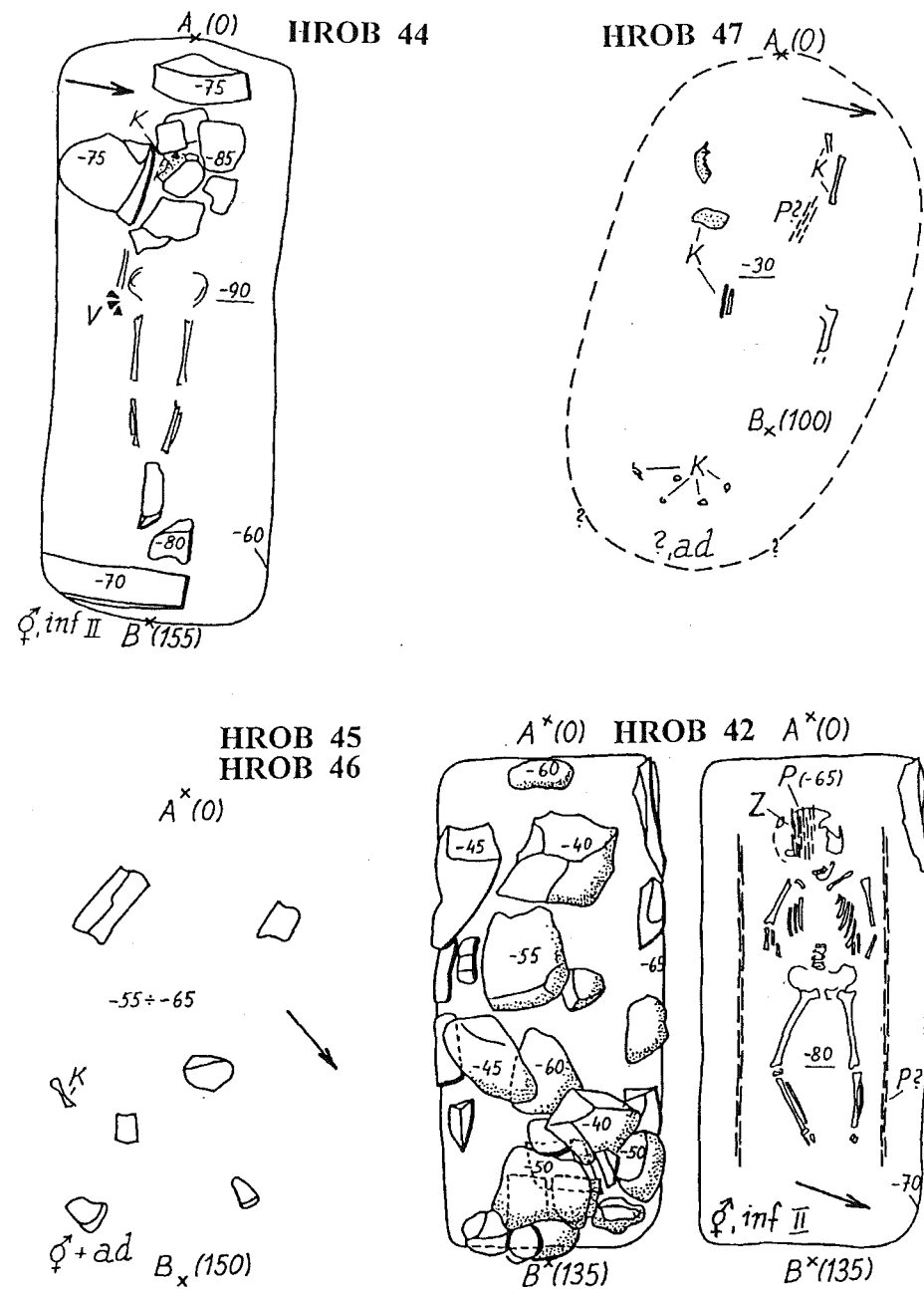
HROB 36

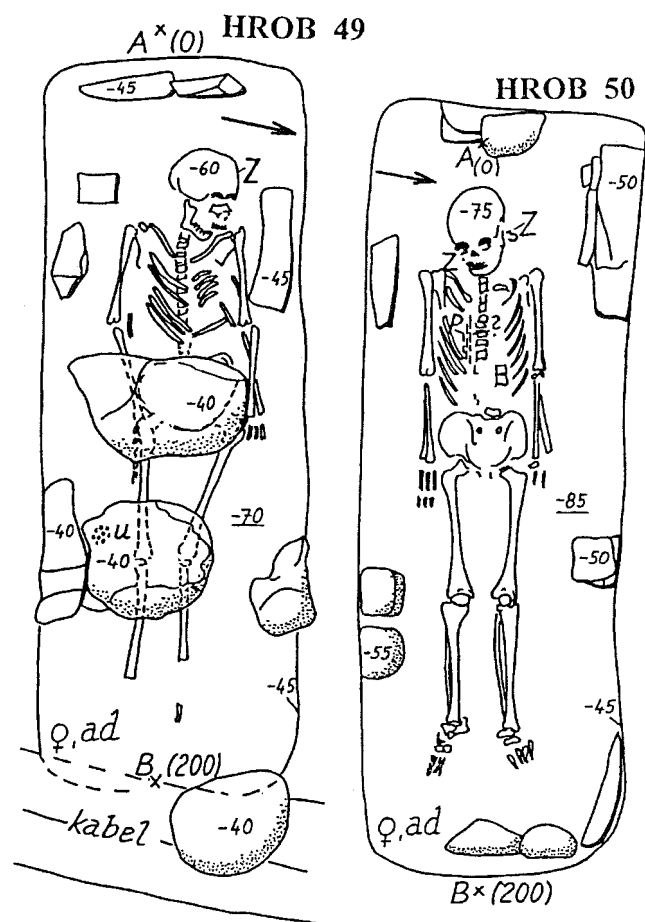
HROB 35

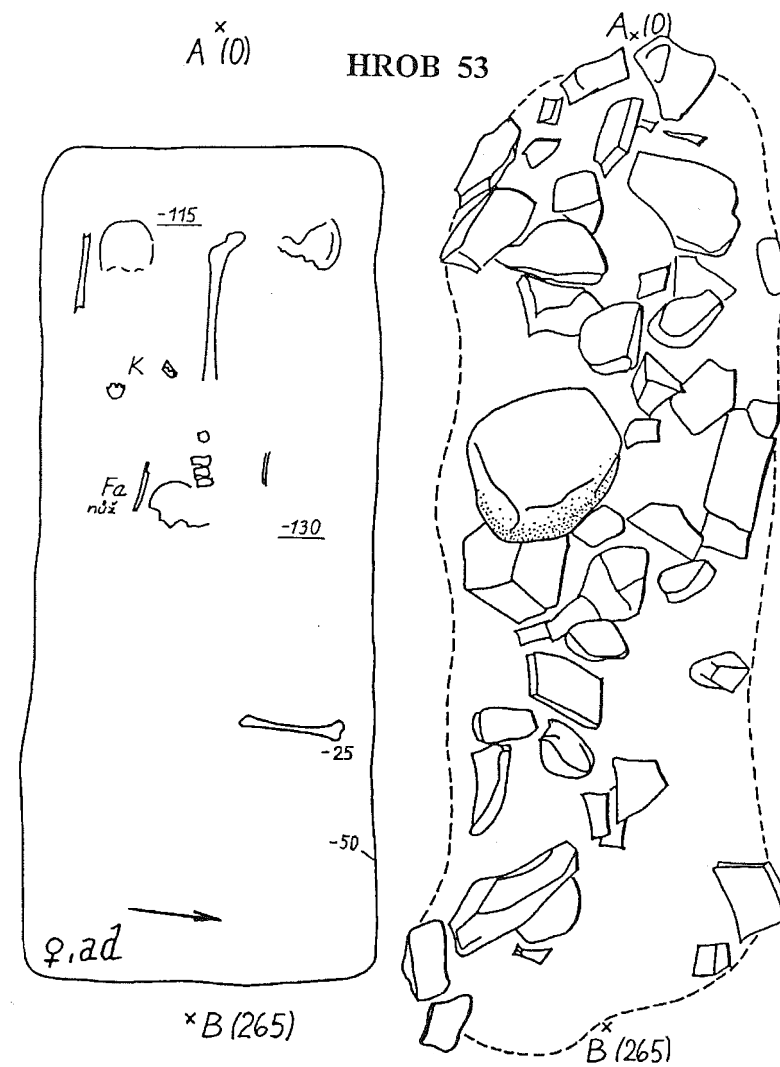
Obr. 11. Sulejovice, okr. Litoměřice. Slovanské pohřebiště. M. 1 : 20.

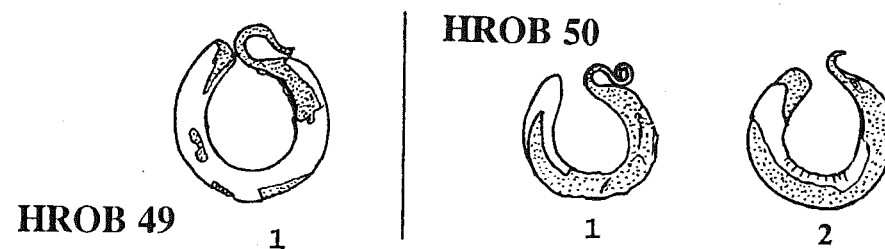
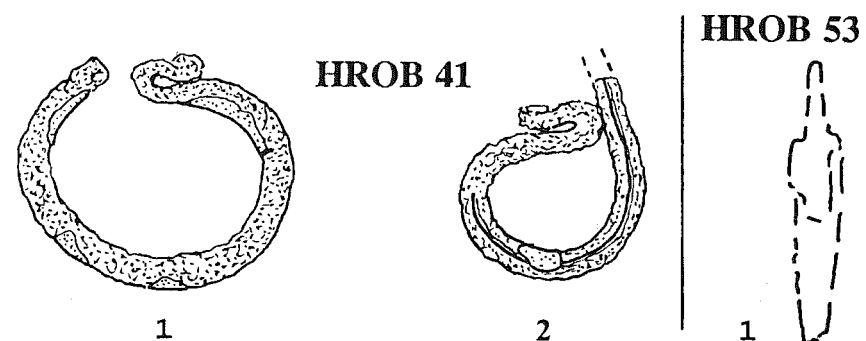
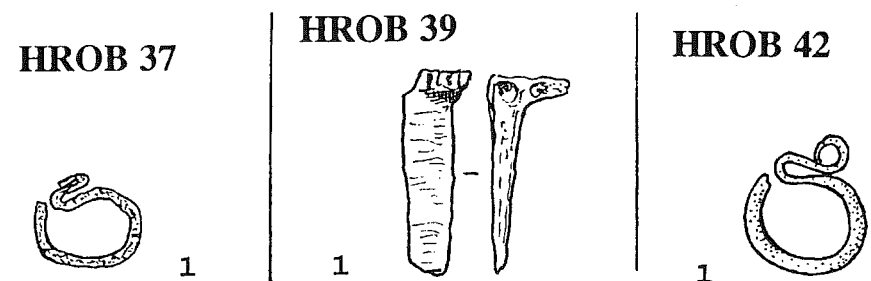
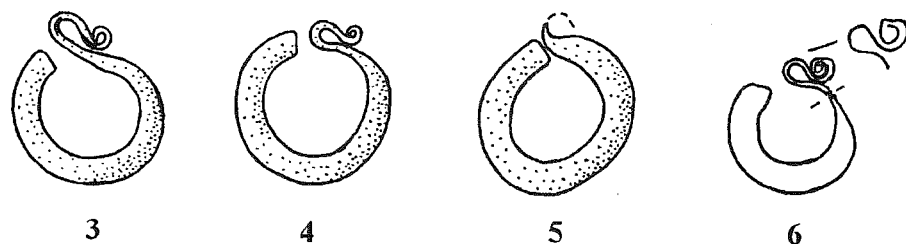
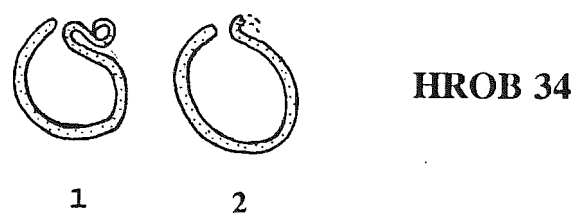
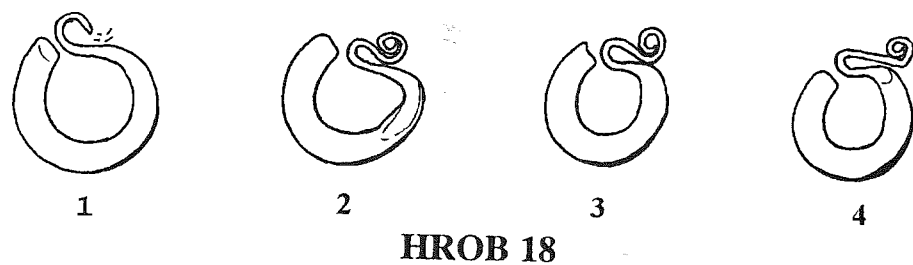
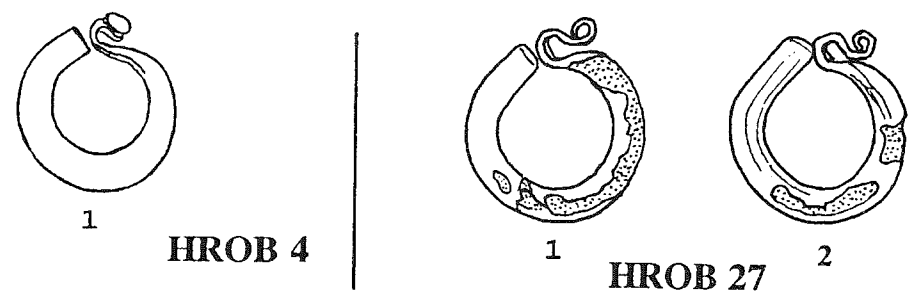
Obr. 12. Sulejovice, okr. Litoměřice. Slovanské pohřebiště. M. 1 : 20.

Obr. 13. Sulejovice, okr. Litoměřice. Slovanské pohřebiště. M. 1 : 20.

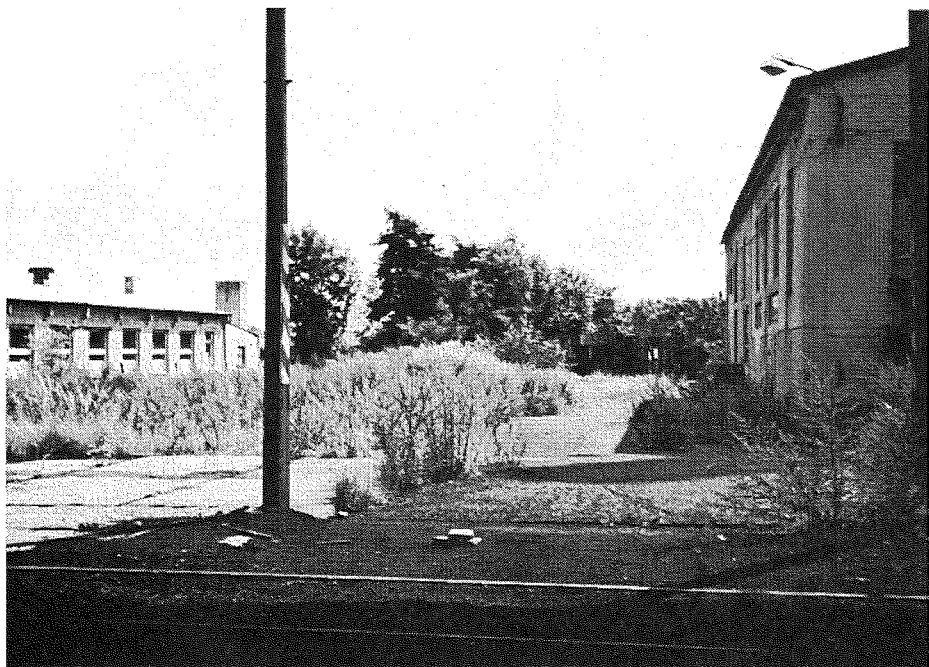
Obr. 14. Sulejovice, okr. Litoměřice. Slovanské pohřebiště. M. 1 : 20.

Obr. 15. Sulejovice, okr. Litoměřice. Nálezy z hrobů. M. 1 : 1.

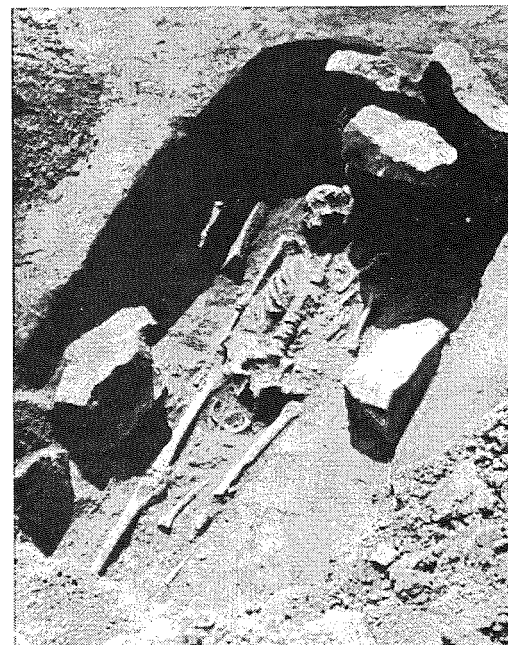
Obr. 16. Sulejovice, okr. Litoměřice. Nálezy z hrobů. M. 1 : 1.

1

2

Obr. 17. Sulejovice, okr. Litoměřice. 1 pohled na obec od západu. Vpravo objekty čížkovické cementárny, zcela vlevo objekt býv. továrny Fruta, 2 pohled od SZ na místo výzkumu (vlevo od budovy kotelny), v popředí konec vlečky, vlevo budovy Státních statků (záběr v srpnu 1999).

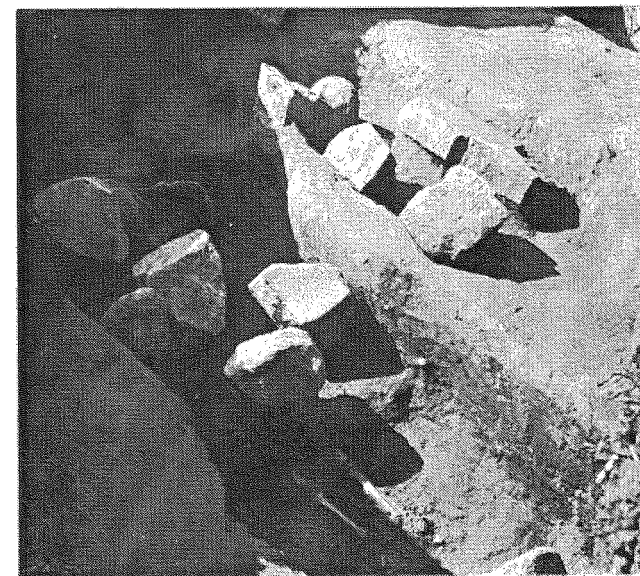

1

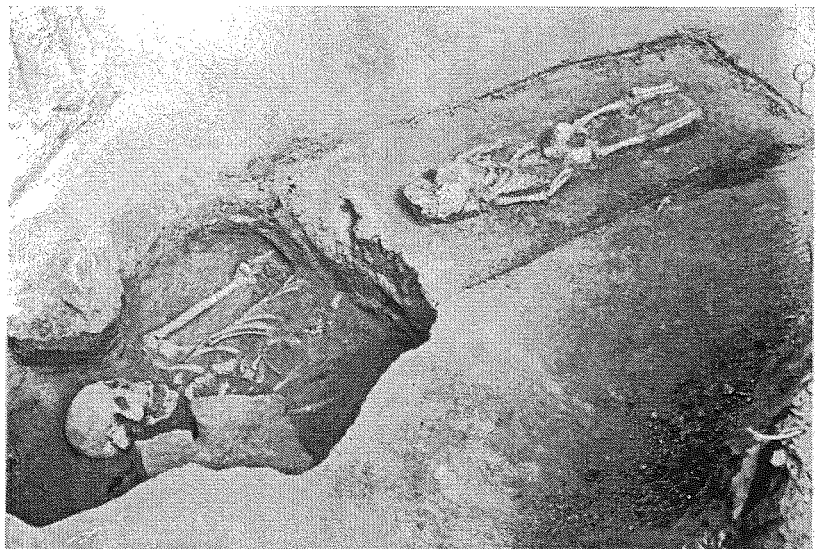
2

3

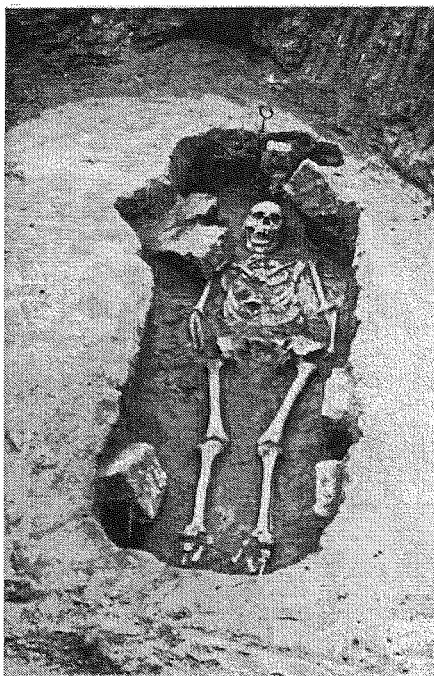
4

Obr. 18. Sulejovice, okr. Litoměřice. 1 hrob 11, 2 hrob 15 (kamenný překryv), 3 hroby 22 a 21 (vpravo), 4 pohřeb v hrobě 22.

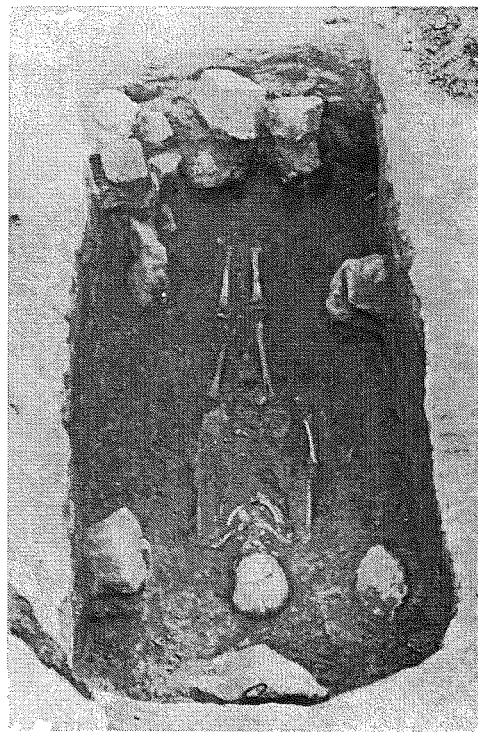

1

2

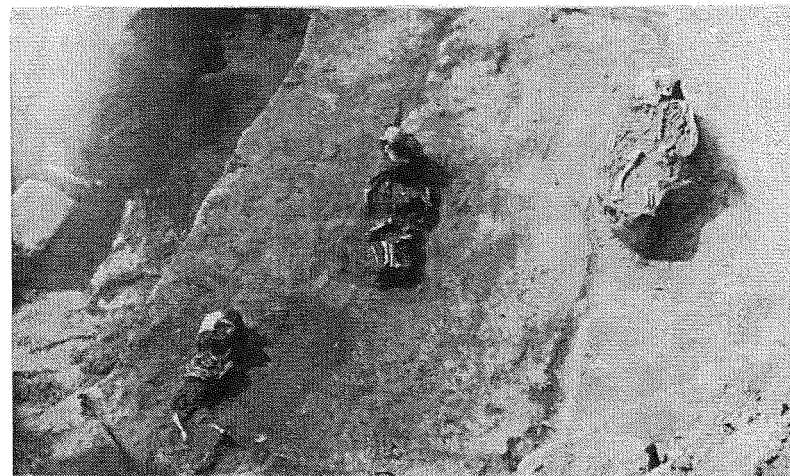
3

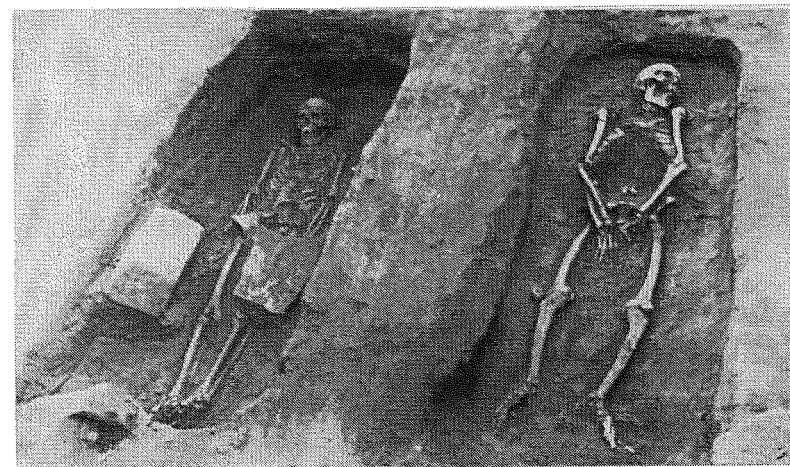
Obr. 19. Sulejovice, okr. Litoměřice. 1 hrob 27, 2 hrob 27 po vyzdvižení homího dětského pohřbu, 3 hrob 34.

1

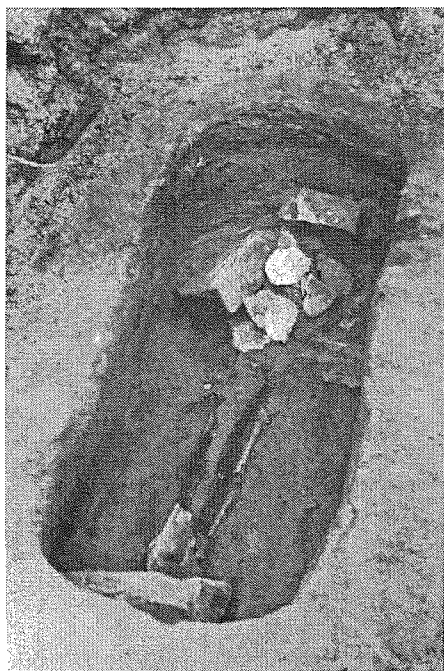

2

3

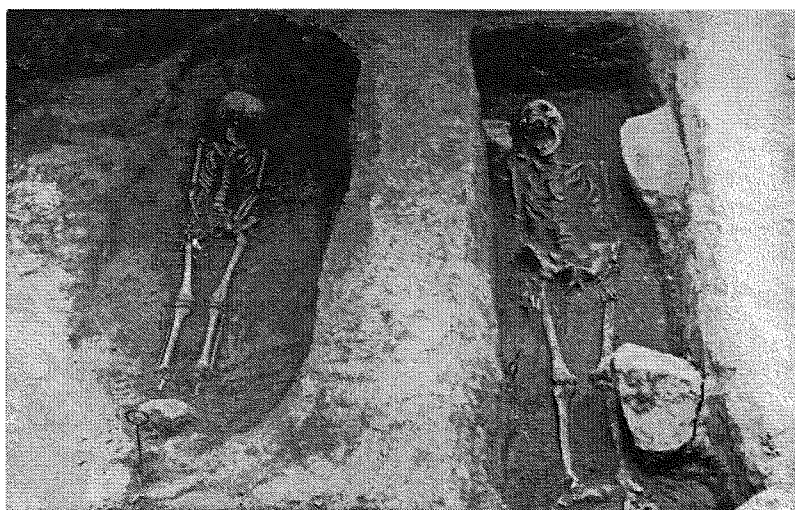
Obr. 20. Sulejovice, okr. Litoměřice. 1 obrisy hrobů 33 (vlevo) a 32, nad tímto dětské hroby s kamenným překryvem 29b a 28, 2 obrisy hrobu 32, nad ním dětské pohřby hrobů 29a (vlevo dole), 29b a 28, 3 hroby 33 (vlevo) a 32.

1

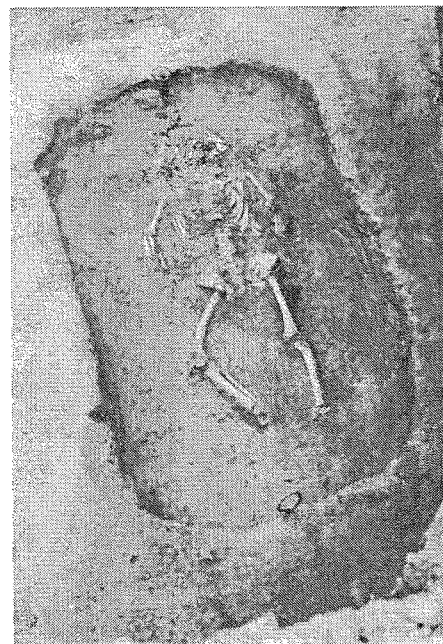

2

3

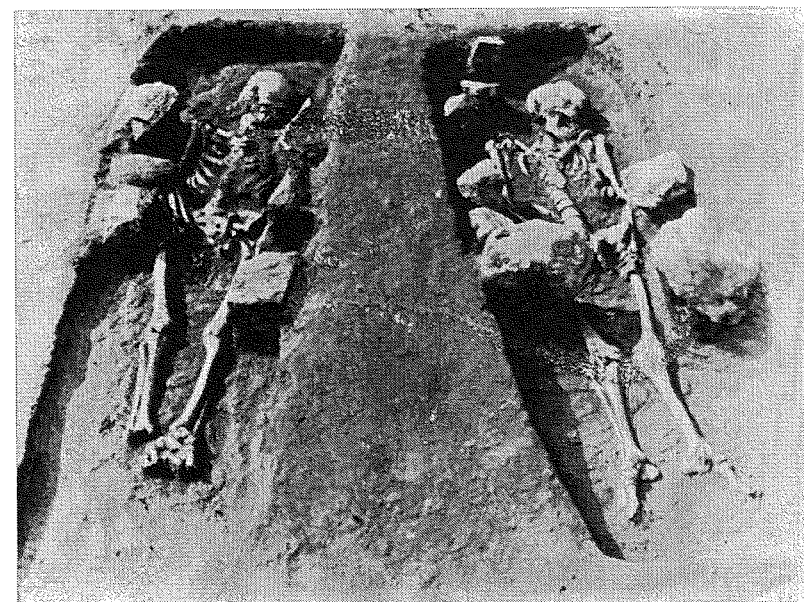
Obr. 21. Sulejovice, okr. Litoměřice. 1 hrob 44, 2 hrob 39, 3 hroby 37 (vlevo) a 36.

1

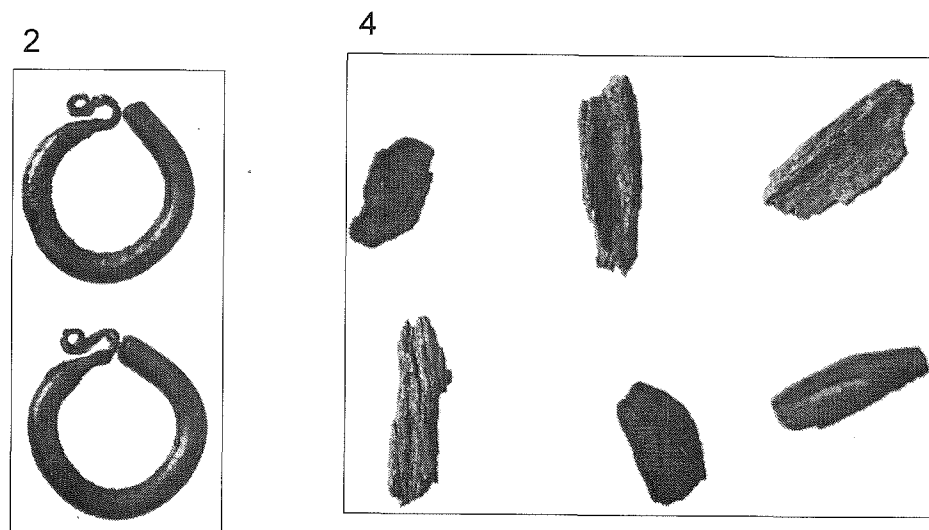
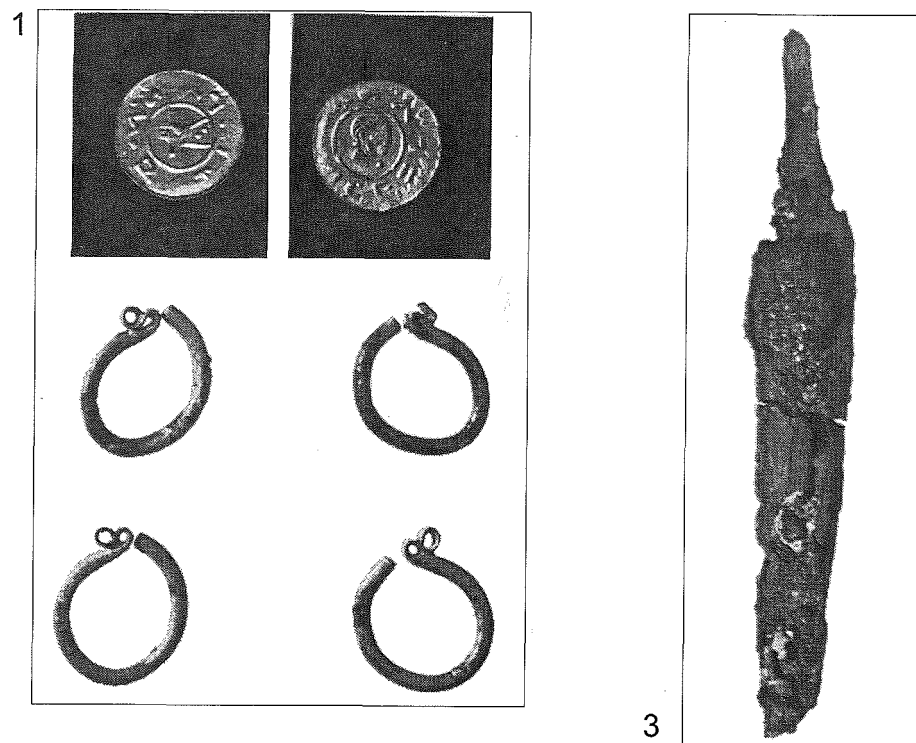

2

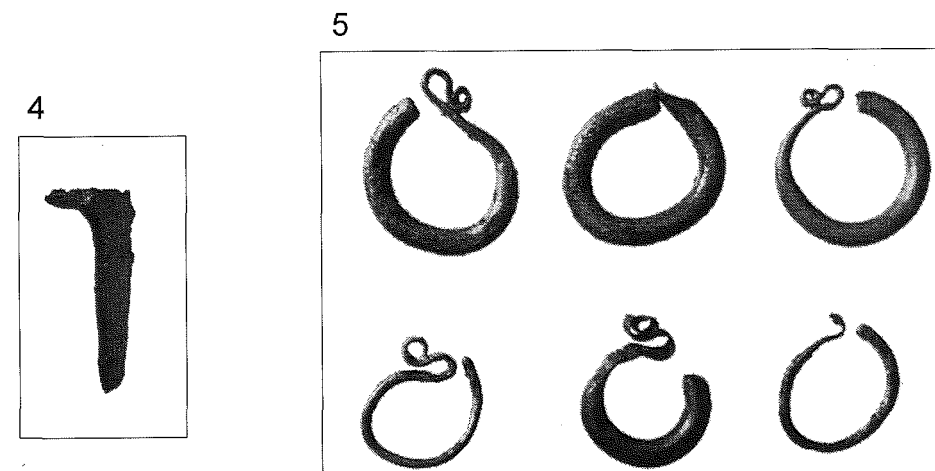
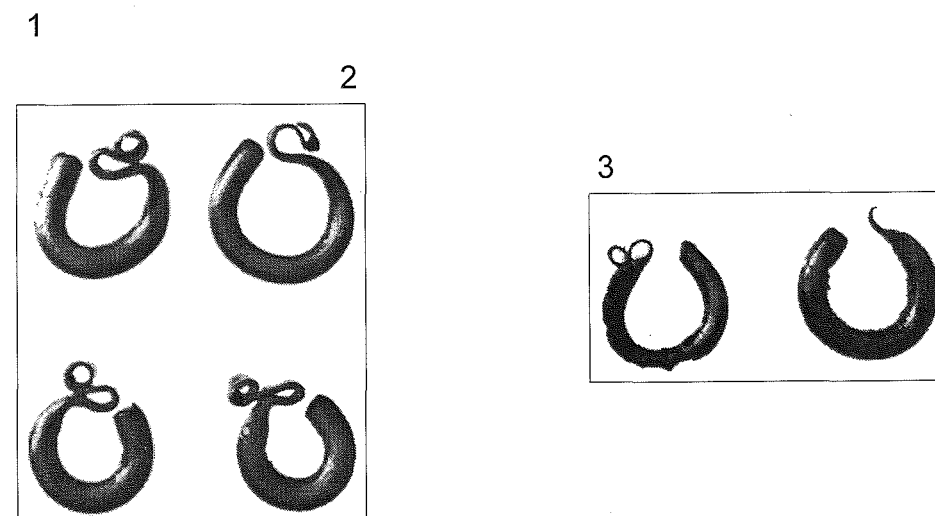
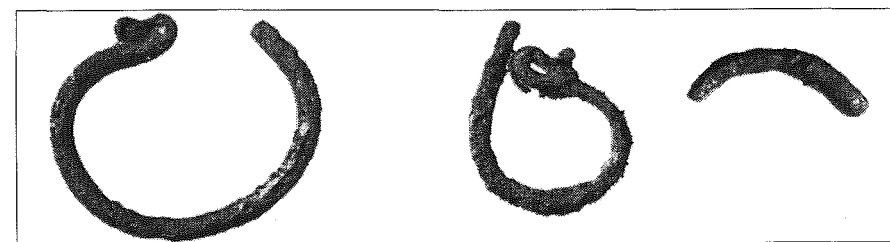

3

Obr. 22. Sulejovice, okr. Litoměřice. 1 hrob 42, 2 detail pohřbu v hrobě 41, 3 hroby 41 (vlevo) a 40.

Obr. 23. Sulejovice, okr. Litoměřice. Nálezy z hrobů. 1 denár Vratislava II a (ztracené) záušnice z hrobu 24, 2 bronzové stříbrem plátované záušnice z hrobu 27, 3–4 železný nůž v dřevěné pochvě (ztracen) a zlomky pochvy po konzervaci z hrobu 53.

Obr. 24. Sulejovice, okr. Litoměřice. Nálezy z hrobů. 1 olověné záušnice z hrobu 41, zlomek (vpravo) použit na analýzu, 2 stříbrné záušnice z hrobu 18, 3 bronzové stříbrem plátované záušnice z hrobu 50, 4 železný předmět z hrobu 39, 5 záušnice z hrobu 34: dvě menší a tři větší bronzové záušnice, jedna stříbrná (v dolní řadě uprostřed).

JÍŘÍ SLÁMA

HROB K1 NA PRAŽSKÉM HRADĚ

V souvislosti s dostavbou pražské svatovítské katedrály, s níž bylo započato v roce 1873 a jež trvala více než pět desetiletí, došlo na ploše katedrály i k několika menším archeologickým výzkumům, které významně napomohly ozřejmit historii této nejvýznamnější české sakrální stavby. Nepochybně historicky nejdůležitější objevy učinil v květnu 1911 Kamil Hilbert, po J. Mockerově úmrtí jeho nástupce ve funkci hlavního dómského stavitele; tomu se nejen podařilo pod barokní dlažbou Svato-václavské kaple odhalit její starší stavební fáze, ale především v nejnižším horizontu potom nalézt i nepatrné zbytky svatovítského chrámu stavěného knížetem sv. Václavem. Tyto nevelké relikty zdiva posloužily J. Cibulkovi, aby Václavovu svatyni rekonstruoval jako rozlehlou rotundu se čtyřmi podkovovitými apsidami, která měla uvnitř lodi ochoz s tribunou do prostoru chrámu otevřený arkádami stojícími na pilířích (*Cibulka 1934*, 548–585). Tato rekonstrukce byla potom akceptována mnohými uměleckými historiky; teprve v posledních letech jsou proti ní vznášeny vážnější námitky (naposledy *Frolík – Smetánka 1998*, 296–297).

Vedle zmíněných stavebních zbytků došlo uvnitř Václavovy rotundy i k nálezům dvou kostrových hrobů. O svých objevech informoval K. Hilbert odbornou veřejnost až po více než dvou desetiletích na stránkách Svatováclavského sborníku (*Hilbert 1934*, o hrobech na s. 223–224). Z publikovaných údajů je zřejmé, že hroby ležely v těsné blízkosti jižní apsidy a to v prodloužení její osy uvnitř předpokládaného ochozu kruhové lodi. Oba měly shodnou orientaci s hrobem sv. Václava ležícím ve středu vzpomínané apsidy. Byly překryty nevelkými zbytky podlahy tvořené vrstvou vápenné mazanice, do níž byly zatlačeny říční oblázky vytvářející rozvilinový ornament; naopak na jiných místech Václavovy stavby zjistil K. Hilbert zbytky nezdobené, na povrchu hlazené vápenné podlahové mazanice. Po vyzvednutí zdobené podlahy byly objeveny dvě hrobové jámy vyložené dřevem (K. Hilbert se mylně domníval, že se jednalo o zbytky dřevěných dlabaných rakví). Jižní hrob (ležící v bezprostřední blízkosti vstupu do apsidy u vítězného oblouku) obsahoval úplnou kostru dospělého jedince pohřbeného v poloze na zádech s lebkou na západní straně. Hrobová jáma byla zasypána podle Hilbertova údaje vápnem (rozumí se hlínou s vápnem). Pohřbeného označil prof. J. Matiegka s velkou pravděpodobností za muže. Severněji ležící druhý hrob byl téměř celý poničen stavbou Spytihněvovy baziliky

(a v moderní době navíc ještě betonovou podpěrou podlahy svatováclavské kaple); ze skeletu se dochovala pouze část pravé nohy s bércelem, což nepostačovalo k tomu, aby antropologové mohli blíže charakterizovat tam pohřbenou osobu. Z porušení tohoto hrobu mladší bazilikou je zřejmé, že doba vlády knížete Spytihněva II. je nejzazším datem ante quem, kdy tam zesnulý mohl být pochován. Shodná orientace obou vzpomínaných hrobů s pohřbem sv. Václava, ležícího od prvního ve vzdálenosti pouhých 3,6 m, i jejich uložení v ose jižní apsidy v místech, kde se do ní vstupovalo a přicházelo ke světcově oltáři, přivedlo K. Hilberta ke správnému závěru, že v hrobech musely být pochovány významné osoby buď knížecího rodu, nebo biskupského stavu. Právě z tohoto důvodu ponechal K. Hilbert oba skelety pietně na původním místě a celý prostor i s okolními zbytky svatováclavské rotundy překryl betonovou deskou. Poněvadž se neodvážil hroby přiřknout určitým konkrétním historickým osobám, označil je pouze neutrálně jako hrob K1 a K2; pod tímto pojmenováním vstoupily také do odborné literatury.

Teprve po více než šesti desetiletích došlo v roce 1974 v souvislosti s tehdy prováděným antropologicko-lékařským výzkumem nejstarších Přemyslovců k vyzvednutí skeletů z obou hrobů (v jednom případě ovšem pouze jeho nepatrného zbytku). I když byly tehdy získány o hrobech některé nové poznatky, přesto těžko pochopitelná absence archeologa při těchto pracech zavinila, že nedošlo ke sledování některých stratigrafických i dalších detailů důležitých pro historické zhodnocení obou hrobů. Poznatky získané K. Hilbertem byly v roce 1974 doplněny E. Vlčkem (1997, 55–56), který kostry tehdy vyzvedával, o několik přesnějších informací týkajících se vydrvení hrobů, ke kterému byly použity osekané polokulatiny vytvářející jakési srubové bednění s hrobovou dutinou o velikosti cca 220 x 55 cm. Na dně této hrobové schránky byla udusaná zemina. Až na detail, že lebka muže v hrobu K1 neležela na kameni (jak uvedl K. Hilbert), nepřineslo zkoumání v roce 1974 k uložení skeletu žádné nové poznatky. Důležité je však zjištění, že zesnulý v hrobě K1 měl pod zápěstím levé ruky uloženu železnou dýku v dřevěné pochvě a za týlem lebky zvřecí kosti (zuby vepře, rybí obratel a lopatku kozy). Nově provedená antropologická analýza skeletu z hrobu K1 dovolila podle E. Vlčka (1997, 57–62) přiřknout tam pochovaného jedince dospělému muži nadprůměrní výšky 168–169 cm s nápadně vyvinutou muskulaturou a se serologickou příslušností ke skupině B, která je charakteristická pro členy nejstarších přemyslovských generací. Údajně zemřel ve věku 35–40 let. Nutno ovšem upozornit, že tento výsledek se mimo jiné opírá o Gustafsonovu metodu sledující stárnutí organismu na podkladě studia změn tvrdé tkáně stálých zubů, jejíž věrohodnost je však nejnověji zpochybňována (Brůžek – Novotný 1999).

Již starší bádání shodně předpokládalo, že v hrobech K1 a K2 byli pohřbeni významní jedinci, i když se o konkrétních osobách neuvažovalo (Hilbert 1934, 224; Čarek 1948, 87; Pošmourný 1971, 460). S tímto opatrným přístupem se ztotožnil i J. Cibulka (1934, 389), který navíc uvedl důvody vylučující z okruhu možných osob knížete Břetislava I. a jeho manželku Jitku. Do popředí zájmu se tento problém dostal až v osmdesátých letech v souvislosti s prováděným antropologicko-lékařským výzku-

mem nejstarších Přemyslovců. Tehdy byla také vyslovena myšlenka, že v hrobě K1 mohl být pohřben první historicky doložený Přemyslovec kníže Bořivoj (Vlček 1983, 149; 1997, 62). Jedná se ovšem o pouhou domněnku, neboť ani datum Bořivojova úmrtí (muselo k němu dojít neznámo kdy před omuntesperchským jednáním Arnulfa se Svatoplukem v březnu 890) a ani místo, kde byl kníže pohřben, nejsou známy. Náзор označující hrob K1 z Pražského hradu za místo posledního odpočinku knížete Bořivoje našel však řadu zastánců, i když ti svůj souhlas s uvedenou hypotézou vyjadřovali někdy značně opatrně (Šolle 1996, 113; 1997, 28; Třeštík 1997, 452–453; Turek 1982, 161). Z přijetí této domněnky totiž nutně vyplýval i málo pravděpodobný závěr, že by podle hrobu K1 byla orientována nejen svatovítská rotunda (jejíž stavba započala téměř čtyři desetiletí po Bořivojově úmrtí), ale i samotný hrob knížete sv. Václava. Zatímco E. Vlčkovi (1997, 57, 62) tato okolnost nijak nevadila, jiní odborníci považovali podobný výklad za velmi málo pravděpodobný (Frolík – Smetánka 1997, 128). Konečně i R. Turek (1992, 45) v jedné ze svých vůbec posledních prací snažil se tuto určitou nelogičnost překonat výkladem označujícím K1 za přenesený Bořivojův hrob. Archeologický výzkum však žádné stopy po manipulaci se skeletem v tomto hrobě nezjistil. Nejnověji proto někteří odborníci hrob K1 s Bořivojem nespojují a pomýšlejí na jiná přemyslovská knížata (Lutovský 1998, 150, na Boleslava I. a Dvořák 1998, 82, na Spytihněva II.).

Obtíže s historickou interpretací hrobů K1 a K2 zvětšuje i špatné dochování skeletu v hrobě K2, u kterého ani nevíme, zda v něm byla pochována žena či muž. Největší komplikace však nepochybně zavinily určité nejasnosti v již vzpomenuté zprávě publikované o nálezů hrobů K. Hilbertem. V ní je totiž evidentní rozpor mezi obrazovou a slovně vyjádřenou dokumentací nejdůležitějšího místa nálezové situace, kde hroby K1 a K2 buď porušily podlahu či naopak jsou jí překryty (Hilbert 1934, 223, v protikladu jsou údaje na s. 228 a na tab. XXIV). Tato okolnost má zásadní význam pro posouzení vztahu hrobů ke svatovítské rotundě a je rozhodující i pro určení jejich stáří. Dosavadní bádání se k uvedené otázce vyjadřovalo nejednotně. Zatímco např. A. Merhautová (1966, 31) připouštěla, že by hroby K1 a K2 mohly být starší než hrob Václavův, naopak I. Borkovský (1968, 291) zastával názor opačný a zdůrazňoval, že vztah hrobů k jednotlivým podlahám dochovaným v interiéru Svatováclavské kaple není zcela jasný.

Uvedený problém pomohl rozřešit objev rukopisných záznamů pořizovaných během výzkumů v roce 1911, jež jsou uloženy v Archivu Pražského hradu (sign. 10201/115 a skicáře K. Hilberta z roku 1911) a na které mě upozornili J. Frolík a Z. Smetánka. Tyto záznamy obsahují některé údaje, které K. Hilbert ve své publikované zprávě neuvedl. Především se z nich dozvídáme, že podlaha s rozvilinovým ornamentem překrývala pouze hroby (byla jí tudíž pouze vyznačena a zvýrazněna jejich poloha), kdežto na ostatní ploše rotundy musela být podlaha jiná. Již dříve bez znalosti zmíněných archiválií povšimli si J. Frolík a Z. Smetánka (1997, 129), že dochovaný zbytek zdobené podlahy má jeden okraj rovný, takže ho dost dobře nelze umístit do vnitřku apsidy či lodě rotundy. Oba autoři správně usoudili, že zdobená podlaha mohla nejspíše kryt hroby K1 a K2.

Druhou velmi cennou informaci obsahoval K. Hilbertův vlastnoruční popis hrobu K1 pořízený v květnu 1911. Oproti publikované zprávě navíc uvádí, že v zásypu hrobu se vedle vápna objevovala též malta. Případnou námitku, že se mohlo jednat o K. Hilbertův omyl, zcela jednoznačně vylučují bohaté zkušenosti, které tento odborník s architekturou a se stavebními zbytky měl. Ze zmínky o zasypání těla je zřejmé, že se kousky malty neobjevovaly pouze ve svrchní části hrobové jámy (kde by bylo možné pomýšlet i na druhotnou intrusi), ale i v jejích spodních horizontech. Poněvadž malta se do tohoto hrobu nemohla dostat z přibližně 170 m vzdáleného Bořivojova kostela P. Marie, nutně musí pocházet z rotundy sv. Víta, jejíž stavbu započal kníže sv. Václav. Tato skutečnost ovšem vylučuje, abychom hrob K1 označovali za místo posledního odpočinku knížete Bořivoje. Tím ovšem padají i teorie, které se okolo tohoto mylného předpokladu nakupily. Především se to týká úvah o moravském původu Bořivoje opřenému o určité antropologicky prokázané podobnosti mezi zesnulým z hrobu K1 a pohřbeným v hrobové kapli velkomoravského chrámového komplexu v Sadech (Havlík 1998, 35).

Ve světle nově zveřejněných údajů je zřejmé, že hrob K1 je mladší než v jeho blízkosti ležící hrob knížete sv. Václava. Tělo tohoto světce mělo být podle Kristiánovy legendy (c. 8, Pekař 1906, 116) uloženo v Praze třetí rok po staroboleslavské vraždě. Nejnovější historické bádání však tento údaj zpochybňuje a Václavovu translaci spojuje až se snahami po založení pražského biskupství a klade ji kamsi do šedesátých let 10. století (Třeštík 1999, 7). Tím by se ovšem časový interval, kdy mohli být zesnutí uloženi do hrobů K1 a K2, zúžil asi na jedno století. V tomto časovém intervalu bude také zapotřebí hledat ony významné osoby, kterým se dostalo cti být pohřben v těsné blízkosti hrobu prvního českého světce.¹

Literatura

- Borkovský, I. 1968: recenze knihy A. Merhautové, Bazilika sv. Jiří na Pražském Hradě, Praha 1966, Pam. Arch. 59, 286–293.
 Brůžek, J. – Novotný, V. 1999: Jak starí umírali starí Přemyslovci, Vesmír 78, 453–455.
 Cibulka, J. 1934: Václavova rotunda sv. Víta. In: Svatováclavský sborník I. Kníže Václav svatý a jeho doba, Praha, 230–685.
 Čarek, J. 1948: Románská Praha. Praha.
 Dvořák, J. 1998: Kosterní pozůstatky prvních Přemyslovců na Pražském hradě. In: Ve službách archeologie, Brno, 78–85.
 Frolík, J. – Smetánka, Z. 1997: Archeologie na Pražském hradě. Praha – Litomyšl.
 Frolík, J. – Smetánka, Z. 1998: K archeologickému studiu Pražského hradu, Arch. Rozhledy 50, 295–307.
 Havlík, L. E. 1998: Toto sole oriente. K identifikaci patrociní zaniklých raně středověkých kostelů, Slavica Ant. 39, 9–42.
 Hilbert, K. 1934: O nálezech rotundy Václavovy. In: Svatováclavský sborník I. Kníže Václav svatý a jeho doba, Praha, 220–229.

¹ Nepochybně takovou osobou byl např. kníže Boleslav I., o kterém se v této souvislosti již uvažovalo (Lutovský 1998, 150). Pokud by byl správný odhad dožití věku jedince pohřbeného v hrobě K1 (podle E. Vlčka 35 až 40 let), potom by tento výklad nepřicházel v úvahu. Je ovšem nutno mít na paměti, že věrohodnost antropologických metod určujících stáří zesnulých prochází nyní diskusí.

- Lutovský, M. 1998: Bratrovrah a tvůrce státu. Život a doba knížete Boleslava I. Praha.
 Merhautová, A. 1966: Bazilika sv. Jiří na Pražském hradě. Praha.
 Pekař, J. 1906: Die Wenzels- und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians. Prag.
 Pošmourný, J. 1971: Svatováclavská rotunda na Pražském hradě ve světle rotund velkomoravských, Pam. Arch. 62, 457–487.
 Šolle, M. 1996: Od úsvitu křesťanství k sv. Vojtěchu. Praha.
 Šolle, M. 1997: Čechy v době velkomoravské. In: Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska, Wrocław, 25–30.
 Třeštík, D. 1997: Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935). Praha.
 Třeštík, D. 1999: Bratrovrahův syn, mnich Kristián, Dějiny a současnost 21 (6), 6–10.
 Turek, R. 1982: Čechy v raném středověku. Praha.
 Turek, R. 1992: Vývojový krok Vratislavova stavebnictví. In: Královský Vyšehrad, Praha, 44–57.
 Vlček, E. 1983: K chronologii nejstarších Přemyslovců z hlediska antropologicko-lékařského průzkumu jejich pozůstatků, Sborník Národ. Muz. Praha, ř. A 37 (2–3), 147–157.
 Vlček, E. 1997: Nejstarší Přemyslovci. Fyzické osobnosti českých panovníků I. Postavy českých dějin očima antropologa. Praha.

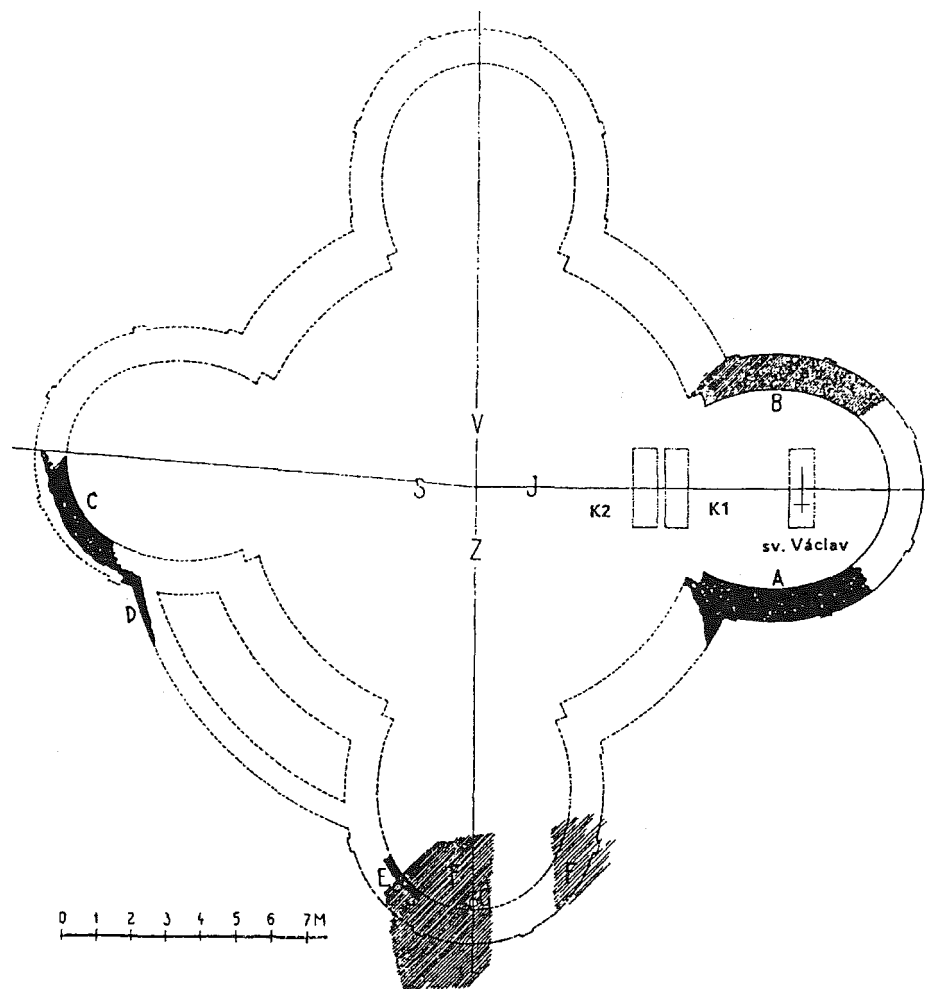
DAS GRAB K1 AUF DER PRAGER BURG

Zusammenfassung

Im Jahre 1911 sind unter dem Barockpflaster der Wenzelskapelle in der St.-Veits-Kathedrale auf der Prager Burg die ältesten Überreste des St. Veitsdomes, d. h. der durch den Fürsten hl. Wenzel gebauten Rotunde entdeckt worden. Innerhalb des Kirchenschiffes wurden zwei in der Nähe des Grabes des hl. Wenzel situierte Skelettgräber gefunden, zweifellos Bestattungen einiger bedeutsamen weltlichen oder geistlichen Persönlichkeiten. Eine ganze Reihe der Forscher vermutete, dass in einem dieser Gräber der erste historisch belegte Přemyslidenfürst Bořivoj bestattet wurde. Die Entdeckung der bei der Grabung im J. 1911 erstellten handschriftlichen Aufzeichnungen hat gezeigt, dass in der Grabaufschüttung Mörtelstücke gefunden wurden, welche aus der durch den hl. Wenzel gebauten Kirche stammten. Dies schliesst freilich aus, dass in dem Grab der etwa vier Jahrzehnte vor dem Bau dieser Kirche verstorbene Fürst Bořivoj liegen könnte. Wenn auch die neu erwogene zeitliche Einordnung der beiden Gräber (seit den sechziger Jahren des 10. bis zu den sechziger Jahren des 11. Jh.) den Kreis der Personen, die in den Gräbern bestattet sein könnten, eingeengt hat, eine eindeutige Zuschreibung dieser Gräber den konkreten historischen Persönlichkeiten ist bislang unmöglich.

(Deutsch von L. Košnar)

ZDENĚK SMETÁNKA

DEKORACE ARABSKÉHO POHÁRU Z PRAŽSKÉHO HRADU
(PROBLÉMY DESKRIPTCE A REKONSTRUKCE)

Obr. 1. Půdorys Václavovy svatovítské rotundy v pojetí J. Cibulky s vyznačením hrobů K1, K2 a sv. Václava. Podle J. Cibulky (upraveno).

Úvodní úvahy. Od nálezů „arabského poháru“ při stavebních úpravách v jihozápadním rohu románského opevnění Pražského hradu koncem roku 1937 a na počátku roku 1938 uplynulo již více než šedesát let. Poblíž Bílé věže byla tehdy objevena tzv. „románská studna“ a v její výplni, kromě množství keramiky a některých dalších drobných předmětů (např. hrací kostky, lící forma, kostěná jehla, kosti různých živočichů aj.), byly zjištěny i zlomky skla, z nichž objevitel studny I. Borkovský rekonstruoval štíhlý, kónicky se rozšiřující, zvonovitě ukončený pohár. Klíčovým dekoračním motivem poháru je pás s arabským nápisem v horní části poháru, který již při nálezů ozřejmil jeho význam. Zbývající zlomky skel zůstaly nezhodnoceny až do roku 1992, kdy se jich ujala E. Černá (Černá 1992) a uvedla je do souvislosti s kulturním okruhem, z něhož pochází i pohár. Až do této doby nebyl mezi domácími badateli nikdo, kdo by svědectví těchto skel mohl porozumět. Nezhodnocen zůstal dosud celý zbytek souboru, především keramika, protože neobvyklost jejích morfologických a technologických znaků, které nalezenou keramiku charakterizovaly, byla v té době, a ještě nejméně do druhé poloviny padesátých let, mimo možnost hlubšího poznání. I. Borkovský tušil, co soubor znamená (jako první v diskusích označoval některé tvary jako „kolonizační“ keramiku), a předpokládal, že soubor výhledově zpracuje (výběr Borkovský 1969, obr.31).

Největší pozornosti se dostalo pouze poměrně úplnému, a tedy rekonstruovatelnému torzu „arabského poháru“. V co nejkratší době po skončení války, vědom si dobře významu poháru jako historického pramene, I. Borkovský pohár jako singularitu předběžně vyznačil (Borkovský 1946).

Stav poháru a jeho vývoj. Zatímco rekonstrukce a dokumentace tvaru poháru, kterou v předběžné zprávě uvedl, je naprosto spolehlivá, o dekoru totéž již tak jednoznačně říci nemůžeme. Příčiny jsou čtyři: 1. Poněkud neúplný a místy poněkud méně jasný popis v době, kdy ještě povrch poháru nebyl tolik zasažen korozi jako později. 2. Publikovaná kresebná dokumentace, v níž se prolíná to, co z dekoru bylo skutečně zachováno, s tím, co z toho bylo rozšířením rekonstruováno. Dochovaná rekonstrukční kresba také nemohla vzhledem ke svému měřítku vyjádřit některé detaily. 3. Značné a průběžně se zvětšující šupinovitě olupování korozní vrstvy, která posléze zatáhla téměř celý povrch poháru a narušila části dekoru. 4. Dlouhodobě prováděný nevhodný a znejasňující způsob ošetření korodovaného povrchu poháru saponovým lakem.

Způsoby rekonstrukce a konzervace, které postupně zasáhly do dokumentární hodnoty poháru, nemůžeme přesně rekonstruovat. Kromě několika přímých, jen přibližně datovatelných vzpomínek autora tohoto článku, který si mohl v období mezi lety 1954 až 1977 pohár jen několikrát příležitostně prohlédnout, máme zatím k dispozici několik nedatovaných starších fotografií (před rokem 1946?), potom fotografie stavu před poslední restaurací v r. 1979 a tři publikované kresby, z nichž první (*Borkovský 1946*, 137) je z hlediska detailu velmi důležitá, zatímco kresba druhá, pozdější, sice poskytuje přehlednější informace, ale některé již tehdy pravděpodobně ztracené detaily, zjištěné na kresbě první, neregistruje (*Borkovský 1969*, 63). Třetí kresba (*Černá – Himmelová 1994*, 60) pracuje pravděpodobně s oběma kresbami.

Chybějící zlomky poháru nebyly ještě v polovině padesátých let doplněny. Později pokusy v tom směru prováděl I. Borkovský pomocí jakési voskové (parafinové?) směsi. Někdy v polovině šedesátých let (přesné datum se nepodařilo zjistit) byl pohár při výkladu I. Borkovského před kamerami televize rozbit a poté znovu slepen; kdy byl doplněn epoxidovou hmotou, jejíž odstraňování (zbytků?) činilo podle konzervátorky L. Chocholouškové obtíže při poslední restauraci v roce 1979, zatím nemůžeme určit. V současné době jsou chybějící části nahrazeny Kallocrylem 051166.

Složitější vývoj prodělal povrch poháru, a tedy i jeho dekorace. Již v době nálezů, a jistě v době, kdy psal I. Borkovský (*1946*, 137) svou předběžnou zprávu, byl povrch poháru ve špatném stavu, ale přece jen ještě ve stavu takovém, že popis (a částečně i kresba) mohly zachytit později již ztracené detaily na stylizované rybě (nikoliv delfínovi, jak se domníval I. Borkovský a jak jsme po něm dosud všichni opakovali), umístěné v horní části nad nápisem, a to poněkud vlevo od ryby, postavené víceméně svisle v části pod nápisem. V polovině padesátých let byl již povrch silně zatažen, ale bylo možno ještě při průhledu rozlišit části leptaných ploch v místech ryb, což koncem šedesátých let a v letech sedmdesátých již možné nebylo. Zlato bylo ve zbytcích zřetelné na nezatažených místech nápisu a jeho stopy ve viditelných částech různých linií a v různých částech „arkád“. Zato stopy karmínové pastosní barvy (email?), pokud byly na některých dosud nezatažených ploškách pozorovatelné, byly již většinou poškozené, ale zůstávaly po nich dosud jednak jakési transparentní stopy, jednak jakoby zvětralé pastosní zbytky. Identifikaci detailů ztěžovala též konzervace (spíše údržba) povrchu, která měla zpevnit odlupující se irisovou vrstvu. Podle receptury uvedené A. Stockým (*Stocký 1927*, 19), jemuž I. Borkovský jako svému učiteli i jako chemikovi důvěřoval, postupoval podobně jako u jiných nálezů i v případě skla. Odlupující se povrch čas od času zpevňoval saponovým lakem, který měl zpomalit odlupování a zlepšoval alespoň krátkodobě i vzhled poháru. Korozi však zřejmě trvale nezastavil.

Pohár choval I. Borkovský jako vybraný nález odděleně od ostatních depozit, a proto se jeho předání po r. 1976 z jeho pozůstalosti poněkud protáhlo až do r. 1977, kdy bylo možno jeho stav konsultovat s Ing. M. Soudným z konzervační a chemické laboratoře ARÚ ČSAV. Vzhledem k tomu, že laboratoř se speciální konzervací a rekonstrukcí skleněných nádob nezabývala a M. Soudný neshledal akutní ohrožení podstaty poháru, doporučil pohár neexponovat a uchovat ho v suchém prostředí bez velkých

tepelných výkyvů a hledat možnost konzervace a restaurace. Zároveň upozornil na nevhodnost napuštění povrchových korozních produktů lakem a předpokládal, že při řádném ošetření nastanou ztráty povrchových struktur. V roce 1979 požádal památkový odbor KPČSSR o zapůjčení poháru pro celostátní výstavu „Češi a Slováci v dávné minulosti“. Po odmítnutí, zdůvodněném stavem poháru, nabídl odbor zajištění konzervace a vybral pro tuto práci konservátorku L. Chocholouškovou z Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody, která konsultovala konzervaci s chemičkou, jmenovanou v její zprávě (přechovávané dnes v odboru památkové péče KP ČR), jako Dr. Šilhavá (správně Dr. A. Šilhová, dnes vedoucí chemické a konzervační laboratoře Archeologického ústavu AVČR v Praze). Očekávané a obávané ztráty povrchových struktur v menší míře postihly nápis, zcela zmizely stopy po vodorovných ztmavlých karmínových liniích a téměř po dvou vodorovných leptaných (a tedy původně zlacených) liniích v horní části poháru nad „arkádami“. Z nich zbyly jen nepatrné stopy. Vzhledem k historickému významu poháru je proto nutno se pokusit o kritickou deskripční a grafickou rekonstrukci dekorace poháru.

Popis dekorace. Soustava celého dekoru je dále z analytických důvodů rozložena na jednotlivé elementy (č. 1 až 14); jsou uvedeny v pořadí od horního okraje poháru směrem dolů k jeho dnu (*obr. 1*).

1. Přibližně 9 mm od okraje ústí probíhal nad „arkádami“ svazek tří vodorovných linek, z nichž obě krajní byly podle naleptání skla a stop zlata původně zlaté, a střední linka mezi nimi byla karmínově tmavá až začernalá (email?). Nelze bezpečně ověřit, zda barvy tří linek byly položeny vedle sebe, či zda tmavá linka byla položena přes zlatý pásek, který tak rozdělila na zlatou linku horní a dolní. Podle pozorování v č. 11 a snad i 14 byly s vysokou pravděpodobností obě zlaté linky nezávislé a navzájem oddělené a střední karmínová linka byla opravdu vložena. Na všech kresbách je tento svazek linek vyjádřen pouze zjednodušeně dvěma čarami. Na fotografiích, i na poháru samém, zjišťujeme jen sotva postižitelné, ale přece jen zřetelné stopy naleptání a náznak oddělení naleptaných, to jest původně zlatých linií. Naleptání skloviny je na celém poháru (viz dále) příznakem použití zlaté barvy.

2. Pod svazkem vodorovných linek je řada archivolt s dřiky a dekor je označován jako „arkády“. V místech dotyku obloučků jsou někdy poněkud šikmo proti sobě nebo vodorovně položené čárky, které podle I. Borkovského (dále I. B.) vytvářejí „jakoby hlavice sloupu“. Jejich zobrazení na kresbách i fotografiích je podobné. Zlatá barva byla dochována jen ve stopách; průběh „arkád“ byl zachován v naleptané podobě, což dovoluje uvažovat o celkovém zlatém provedení.

3. Pod „arkádou“, tedy v pásu vymezeném nahoře „arkádou“ a dole horním rámováním nápisového pole, jsou umístěny dvě vlevo plující ryby. Ryba umístěná v tomto pásu poněkud vlevo od ryby víceméně svislé, poněkud šikmo ukloněné, nalézající se v pásu pod nápisem, je velmi důležitá (*obr. 2*). Podle první kresby (*Borkovský 1946*, 137) na ní byly velmi pravděpodobně fragmentárně zachovány některé drobné detaily, jejichž platnost byla I. B. rozšířena i na ostatní vyobrazení ryb (podle I. B. delfinů, jejichž znaky však vyobrazení vodní živočichové bezpečně nemají). U této ryby se na místě hlavy a na jedné z blíže neurčitelných ploutví u hlavy

(I. B. uvádí u žaber, které nejsou na této důležité první, tj. nejstarší kresbě z r. 1946 zjištělné) byly nalezeny zbytky plošky zlaté barvy. Toto určení právě této ryby se zlatou ploškou barvy není naprosto jisté, je však nejpravděpodobnější. Protože těla všech ryb byla leptána, lze z toho usoudit, že všechny ryby byly původně provedeny zlatou barvou. Také I. B. toto své pozorování barevnosti na jedné rybě zřejmě správně rozšířil na všechny ryby na poháru. U téže ryby bylo možno podle I. B. pozorovat zarámování zlaté plochy těla linií karmínové barvy (zachován měl být malý úsek u hlavy). Žádná z dostupných kreseb tuto skutečnost graficky nevyjadřuje, na žádné z dostupných fotografií nelze tento detail identifikovat. Autor této popisové rekonstrukce si výše uvedený detail, na který ho upozornil I. B., pamatuje již jen v „transparentní“, ne již krycí, ale v opadané podobě. Domnívá se, že podobné zarámování původně leptaného, to jest zlatého těla, bylo pozorovatelné ve slabém zbytku i na části víceméně svisle postavené ryby v pásu pod nápisem. Podle vyobrazení na první, nejstarší kresbě, můžeme ještě u téže ryby horního pásu určit čárku úst a tečku oka. Čárku prostředkem jedné z blíže neurčených ploutví u hlavy, kterou pozoroval ještě I. B. (*Borkovský 1946*, 138) nelze identifikovat na žádném grafickém ani fotografickém dokumentu. Záznam o tomto detailu známe pouze ze zmínky I. B. v předběžné zprávě (*Borkovský 1946*). Co I. B. myslel nosními otvory na téže rybě, nelze říci. Ryba nosí otvory nemá. Z kreseb nelze něco podobného vyčíst.

4. Pod rybami začíná soustava linií těsně rámuječích nápisový pás. Horní linie je ne zcela pravidelně vlnitá. I. B. neuvádí barvu vlnité linie a také z žádného dostupného dokumentu ji nelze odvodit. Stopy naleptání vedou k závěru, že byla zlatá.

5. Těsně pod zlatou vlnitou linií byl svazek tří vodorovných čar (zlatá – karmínová – zlatá), jak byl svazek popsán pod č. 1., avšak je poněkud užší. Dostupná grafická vyjádření jsou nepřesná, zjednodušená.

6. Níže následuje vlastní arabský nápis, u něhož byla zachovány zbytky zlaté barvy, ale jinak byl identifikovatelný i podle naleptané skloviny. Jeho přepis (*obr. 3*) a překlad provedl orientalista prof. Felix Tauer v době, kdy nebyl ještě tolik znejasněn korosními produkty a lakovými přetahy. Přepis a překlad je v úplnosti publikován pouze v nejstarší publikaci (*Borkovský 1946*, 139–140) a zní: „*Sláva našemu vládci sultánu, králi moudrému, spravedlivému, bojujícímu za víru, obhajujícímu hranice, bránícímu marky, podporovanému Bohem, vítězímu, vítěznému, sultánu islámu a muslimů, deptajícímu nevěřící a mnohobožce, oživujícímu spravedlnost na světě, dospěl naproti.*“ Poslední dvě slova jsou považována za pouhou výplň nápisového pásu a nejsou uvedena ve dvou katalogích, které pohár registrují (*Smetánka 1989*, 58, No. 136; *Černá – Himmelová 1994*, 60).

7. Těsně pod nápisem je svazek vodorovných čar, jak byl popsán pod č. 1., ale poněkud užší, obdobně jako u č. 5. Dostupná grafická vyjádření jsou nepřesná, zjednodušená; na dostupných fotografiích jsou viditelné malé a dosti korozi znejasněné úseky svazku čar.

8. Těsně pod svazkem linií uvedených v č. 7 se nachází vlnice popsaná pod č. 4, která rovněž poskytuje stejné problémy jako vlnitá linie zmíněná pod č. 4. Souhrnně

lze konstatovat, že popis rámování vlastního arabského nápisu (č. 4, 5 a 7, 8) není v předběžné zprávě zcela přesný.

9. V širokém poli pod nápisem jsou umístěny tři (původně čtyři?) ryby, z nichž jedna pluje ve víceméně svislé, v mírně vpravo ukloněné poloze vzhůru; dvě ryby umístěné vodorovně, jedna výše a druhá níže, plují vpravo, tedy opačným směrem než ryby nad nápisovým pásem. Rekonstrukce druhé vzhůru plující ryby (*Borkovský 1969*, 63) na místě chybějící části pláště poháru je velmi pravděpodobná, ale doložitelná není. Identifikace ryb je i zde provedena na základě naleptaných plošek a jejich barevnost na základě stop zlaté barvy na jedné z ryb v horní části poháru (viz č. 3) a analogie s ostatními naleptanými ploškami a liniemi. Zmínky o detailech zde zobrazených ryb v popise I. B. nejsou uvedeny a nejsou zatím odvoditelné ani z dostupné grafické dokumentace ani z fotografií. Pouze na rybě vlevo od ryby plující vzhůru jsou na nejstarší kresbě (*Borkovský 1946*, 137) bez bližších údajů naznačena ústa; není jasné, zda jde jen o mechanické rozšíření poznatků získaných na rybě v horní části poháru (viz č. 3). U těchto ryb není zmíněno rámování těl karmínovou barvou, ale je velmi pravděpodobné (viz též domněnku autora článku o rámování vzhůru plující ryby, uvedenou pod č. 3). Pod korosními produkty nebyly později ryby vůbec pozorovatelné.

10. Z vyleptaných stop určil I. B. i soustavu linií oddělujících dole část se třemi (čtyřmi?) delfiny. První je vlnice, ale I. B. opět neuvádí, zda byla leptaná a tedy zlatá. Jen ze všeobecného vyjádření, že všechny linie této soustavy byly leptané (stopy bylo možno dobře pozorovat) je jasné, že vlnice byla zlatá. Pod korosními produkty nebyla na fotografiích vlnice nakonec pozorovatelná.

11. Následují v těsném kontaktu dvě zlaté linky, tentokrát dobře graficky vyjádřené, ne však identifikovatelné na fotografiích v důsledku silné korosní vrstvy. Pozoruhodné je, že na rozdíl od č. 1, 5 a 7 zde není ani v popise I. B., ani v žádném jiném dokumentu uvedena střední karmínová linka, vložená mezi dvě linky zlaté. Nelze rozhodnout, zda zde původně tato karmínová linka opravdu nebyla, nebo zda byla již v době před rokem 1946 zcela opadaná.

12. Vlnice pod dvojicí zlatých čar a v kontaktu s ní má stejný charakter, barvu, a problémy jako vlnice pod č. 10.

13. S menším odstupem, ale již blíže dna obkružovala tělo poháru stejná linie archivolt s dřiky, jenomže opačně orientovaná, tj. obrácená vrcholy obloučků dolů a dřiky vzhůru (tento útvar sotva tedy můžeme označit za „arkády“). Popis I. B. neuvádí barvu ani naleptání, ale jeho stopy jsou identifikovatelné na dochovaných fotografiích stavu před poslední restaurací; zlatá barva je tedy víc než pravděpodobná.

14. Těsně pod prstencem archivolt s dřiky jsou položeny dvě vodorovné linky opět barevně nepopsané, ale na fotografiích zjištělné jako leptané, tedy s velkou pravděpodobností linky zlaté; I. B. předpokládal, že snad možná mezi nimi existovala linka karmínová, ale v roce 1946 již nebyla zjištělná ani ve stopách (*Borkovský 1946*, 139). Z hlediska stylu dekoru na celém poháru je to sice možné, ale doložitelné to není.

Souhrn novějších poznatků o poháru. Revize deskripce poháru je prvním a základním krokem při studiu výpovědi tohoto pozoruhodného artefaktu z hlediska

kontaktní problematiky. Krok druhý představuje vytyčení, zdůvodnění a předběžné vyhodnocení hypotéz o možné formě kontaktu mezi Pražským hradem a Předním Východem, přesněji mezi oblastí syrsko-palestinskou, případně Egyptem a pražským dvorským prostředím. Výsledky tohoto studia (*Smetánka 1999*, tam další literatura) lze stručně shrnout do následujících tvrzení:

Pohár byl spíše vyroben v Damašku než v Aleppu, tedy nejspíše ve druhé polovině 13. století. Do Prahy doputoval nejspíše ještě v době panování Přemysla Otakara II., tedy před 1278. Dobu depozice do tzv. „románské studně“ bude snad možno přesněji určit až po zhodnocení celého rozsáhlého náleзовého souboru, do něhož pohár náleží. Podle předběžného vyhodnocení lze dobu depozice položit snad ještě do doby před konec vlády Přemysla Otakara II., nejpozději však do doby Václava II., nejspíše před konec osmdesátých let 13. století. Do dvorského prostředí se dostal spíše obchodem (možná prostřednictvím obchodních aktivit Benátek), což je s ohledem na novější nálezy podobných pohárů a orientálních skel v evropském i domácím městském prostředí pravděpodobnější než přenos prostřednictvím nějakého blíže neznámého poselstva k Přemyslu Otakaru II., nebo jako upomínka na putování některého z příslušníků nobility do Svaté země.

Třetí krok, který by měl pokud možno v dohledné době následovat a celou problematiku alespoň podmíněně uzavřít, by mělo být podrobné studium celého artefaktuálního kontextu „arabského poháru“ a tím snad i přesnější ověření doby depozice, což pro verifikaci nebo vyvrácení hypotézy o obchodním transferu poháru prostřednictvím Benátek v době Přemysla Otakara II. má zásadní význam. Transfer v době Přemysla Otakara I., k němuž později dospěl bez zdůvodnění I. Borkovský, nepovažujeme za pravděpodobný (*Borkovský 1969*, 65; nelze vyloučit tiskovou chybu).

Literatura

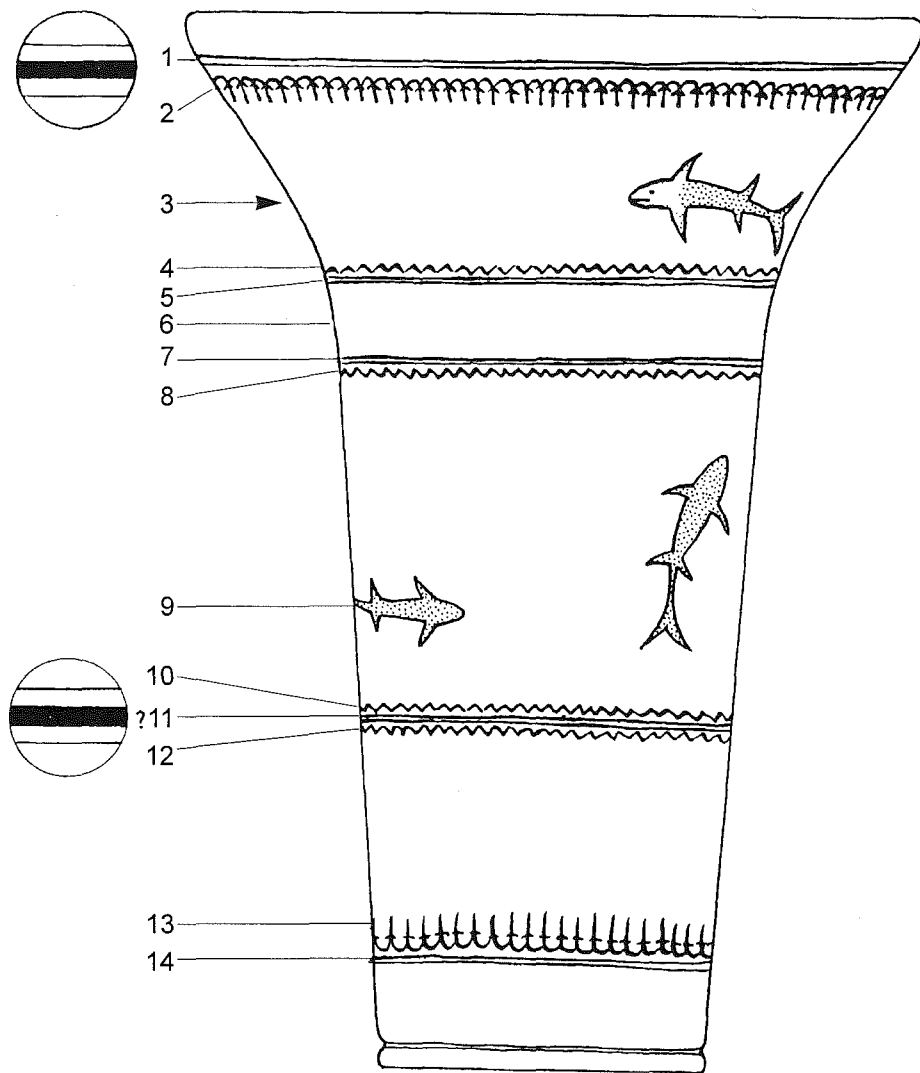
- Borkovský, I. 1946:* Nález skleněného poháru s arabským nápisem na Pražském hradě, *Časopis Společnosti přátel starožitností českých* 54, 136–139.
- Borkovský, I. 1969:* Pražský hrad v době přemyslovských knížat. Praha.
- Černá, E. 1992:* Soubor skel ze studny u Bílé věže na Pražském hradě, *Sborník Společnosti přátel starožitností* 3, 45–54.
- Černá, E. (red.). 1994:* Středověké sklo v zemích koruny české. Most.
- Černá, E. – Himmelová, Z. 1994:* Sklo vrcholného a pozdního středověku, 13.– polovina 14. století, In: *Černá (red.). 1994*, Most, 43–64.
- Kočí, J. – Vondruška, V. 1989:* Památky národní minulosti. Katalog historické expozice v Lobkovickém paláci Národního muzea v Praze. Praha.
- Stocký, A. 1927:* Konservace musejních předmětů. Praha.
- Smetánka, Z. 1989:* Pohár tzv. arabský, In: *Kočí – Vondruška 1989*, 58, No. 136.
- Smetánka, Z. 1999:* Poznámky k arabskému poháru z Pražského hradu, *Arch. Rozhledy* 51, 715–725. (Zde záměna Stocký, A. za Schráníl, J.)

THE ORNAMENT OF AN ARAB GLASS GOBLET FROM PRAGUE CASTLE (PROBLEMS OF DESCRIPTION AND RECONSTRUCTION)

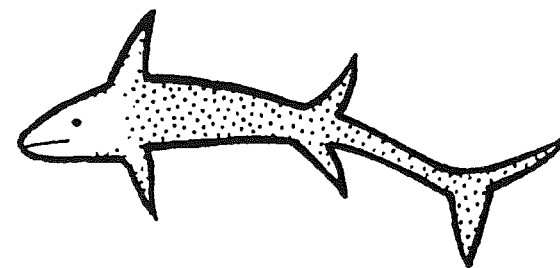
Summary

This is an attempt at both revision and reconstruction of the description of ornament of the so-called „Arab goblet“, datable into the second half of 13th century (*Fig. 1, 2, 3*). More than sixty years ago this exquisite piece of tableware turned up during excavations of the so-called „Romanesque well“ close to one of the Prague-Castle gates (Bílá věž, or White Tower) in the SW corner of its enclosure. At the moment of finding the goblet's decoration was in a deplorable state and it has kept deteriorating even afterwards. The matter was, in fact, worsened by a rather elementary level of the conservation process applied to bring the surface corrosion to a standstill. Both the summary description of the ornament published by its excavator (*Borkovský 1946*) and surviving photographs and drawings of the object are burdened by a series of inexact and contradictory data. This was the motive that prompted the author of the present article to undertake a critical revision and reconstruction of the original decoration form. The results are constituted by the adjoining drawings. Revision of the ornament represents the first step towards the full assessment of this important find which is so far unique in Bohemia. The second step is a morphological and historical analysis of the find resulting in a proposal of a hypothesis concerning commercial contacts between the Near East and the Prague court of king Přemysl Otakar II. (1253–1278), mediated by Venetian enterprise (*Smetánka 1999*). The verification or refusal of this hypothesis will depend on an overall assessment of the entire find context of the goblet, represented by a rich group of accompanying artifacts. It is to be hoped that work on this third step will start in the foreseeable future. (The height of the goblet: 185 mm)

(English by Petr Charvát)

Obr. 1. Rekonstrukce výzdoby „arabského poháru“; pravděpodobně druhá polovina 13. století. Pražský hrad, tzv. „románská studna“. Číslo 1 – 14 označují jednotlivé elementy výzdoby. Z = zlato; K = tmavá karmínová barva (email?); ? před velkým písmenem znamená nejistou, ale velmi pravděpodobnou barvu. Sestava barev: 1 – Z+K+Z, 1=5=7=asi11=asi14; 2 – Z, 2=13; 3 – Z+K, 3=9; 4 – ?Z, 4=8=10=12; 5 – Z+K+Z, 1=5=7=asi11=asi14; 6 – Z nápis; 7 – Z+K+Z, 1=5=7=asi11=asi14; 8 – ?Z, 4=8=10=12; 9 – Z+K, 3=9; 10 – ?Z, 4=8=10=12; 11 – Z+?K+Z, 1=5=7=asi11=asi14; 12 – ?Z, 4=8=10=12; 13 – Z, 2=13; 14 – Z+?K+Z; 1=5=7=asi11=asi14. Výška poháru 185 mm.

Obr. 2. Pokus o rekonstrukci zachování zlaté barvy na jedné z ryb v horním pásu s rybami; tečkovaná část ryby představuje naleptané sklo, bílá netečkovaná část předpokládané místo, kde byl zachován zbytek zlaté barvy; černé linie a tečka oka je tmavá karmínová barva.

عز لمولانا السلطان الملك العالم العادل المجاهد الم[رابط]
 المشاعر الموييد المظفر المنصور سلطان الاسلام والمسلمين
 قامع الكفرة والمشركين قاهر الخوارج والمتمردين محيي
 العدل في العالمين قابله

Obr. 3. Přepis arabského nápisu (umístěn v č. 6 na obr. 1), podle prof. Felixe Tauera; podle Borkovský 1946.

JAN KLÁPŠTĚ

ROMÁNSKÁ ČELENKA Z ČESKÝCH BUDĚJOVIC
A HLEDÁNÍ JEJÍHO VÝKLADU

Při regulaci jednoho z vltavských ohybů jižně od Českých Budějovic se v roce 1937 podařilo zachránit archeologický nález, který v našich fondech zaujal zcela jedinečné místo. Ze lžice bagru vypadla čelenka ze stříbrného plechu a osm esovitě zakončených stříbrných kruhů. Lokalitu ještě v den objevu, 13. 11. 1937, navštívil *V. Denkstein*, který po válečné přervě celý nález publikoval a s neobyčejnou důkladností se zabýval jeho výkladem (1951). Problematiku čelenky, předmětu tak výjimečného, však uzavřít nemohl a sám se k ní po léta vracel (např. 1989; cf. též *Turek* 1990). Ostatní domácí zájem si českobudějovické čelenky všiml spíše příležitostně (např. *Benda* 1984, 140; *Poche* 1983, 153). Z monografie o románském umění v českých zemích byla vyřazena pro předpokládaný (ale nedoložený) mimočeský původ (*Merhautová – Třeštík* 1983, 210). V zahraničí věnoval čelence z Českých Budějovic zvláštní studii *K. M. Swoboda* (1965) a nověji *R. Sachs* (1985; stručně 1989).

Souhrn názorů vyslovených od prvotního zveřejnění českobudějovického nálezu ukazuje nápadný rozpor. Zatímco o datování do závěru 12. stol. nebyly od Denksteinova rozboru vysloveny žádné pochyby, hledání smyslu výzdoby a účelu čelenky se dodnes nepodařilo uspokojivě uzavřít. Pokusme se proto o problémovou bilanci. Měla by ji provázet dostatečně přesná kresebná dokumentace, která zatím chybí. Ani tento dluh však nedokážeme napravit, od konce 80. let totiž čelenka slouží jako výstavní exponát uzavřený v pevné neotevratelné schránce, v níž je pohledově přístupná jen z jedné jediné strany. Předkládaná kresba (*obr. 1*) proto zůstává prozatímní skicou, která musela značnou měrou využívat různě hodnotné fotografie. Zároveň doplňujeme kresby stříbrných kruhů (*obr. 2*), nedávno opět fotograficky dokumentovaných *J. Militkým* a *P. Zavřelem* (1998, 417). Tři z těchto kruhů jsou z hladkého drátu a se čtyřmi podélnými žlábkami na esovitě zakončení (typ I). Pět tordovaných kruhů vzniklo ze zdvojeného drátu, mezi nímž se proplétá hladký (II.1) nebo tordovaný (II.2) drátek; jejich esovité zakončení vesměs zdobí tři podélné žlábkami.

Nesnáze s českobudějovickou čelenkou začínají už „předikonografickým popisem“, základní deskripční motivů, které pokrývají její přední část. Pětice razidel přenesla do měkkého plechu pět typů figurálních vyobrazení rámovaných arkádou.

A. Korunovaný panovník sedící na trůně, se vztyčeným pravým ukazovákem a se žezlem v levici (12 otisků).

B. Korunovaná stojící postava třímající v pravé ruce jakousi tyč, v levé zvedající dvojkónický předmět (4 otisky).

C. Stojící prostovlasý muž s pozdvíženým mečem v pravici a se vztyčeným levým ukazovákem (3 otisky).

D. Stojící prostovlasý muž zvedající v pravici dvojkónický předmět (3 otisky).

E. Sedící prostovlasý muž, který na pravém zápěstí drží ptáka a levou rukou pozdvihuje jakýsi kulovitý předmět (1 otisk).

V pěti typů se setkávají dvě vyhraněné skupiny, postavy korunované (A, B) a podřízené (C, D, E). Výška otisků jednotlivých razidel není přitom stejná, otisky A jsou nejvyšší, B a C prostřední, D a E nejmenší. Zřejmě i zde se projevuje jistá hierarchická následnost (cf. též *Swoboda 1965*, 281).

Popisné určení typu A nevyvolává žádné nejasnosti a pochybovat nebudeme ani nad typem C, zobrazujícím muže vzdávajícího hold slavnostně pozdvíženým mečem. Ostatní položky však provázejí otázky, které jen podle samotného obrazového vyjádření nedokážeme zodpovědět a více či méně směřodatnou součástí klasifikace se nám proto stávají obecnější interpretační úvahy. V pravici postavy typu B spatřovali *V. Denkstein (1951, 59)* i *K. M. Swoboda (1965, 271)* kopí, *R. Sachs (1985, 328)* tentýž předmět vyložil jako poutnickou hůl. Vlastní vyobrazení se jednoznačnému určení vymyká, chceme-li, může být prostý tyčovitý tvar sám o sobě spojen jak s poutnickou hůlí, tak s velmi schematizovaným kopím. Dvojkónické předměty pozdvíhané u typů B a D bývají považovány za nádoby na chrisma, na olej k církevnímu pomazání nastávajícího panovníka. Výrazná „různočtení“ provázejí typ E, pták na pravém zápěstí sedícího muže by měl být holubíci symbolizující Ducha svatého (*Denkstein 1951, 62; Sachs 1985, 328*) nebo orlem, symbolem svrchovanosti (*Swoboda 1965, 272*). Jakýsi kulovitý předmět, který táž postava drží v levici, byl považován za vladařské jablko, schránku na olej, ale i za drahokam či magickou kouli (*Denkstein 1951, 63; Sachs 1985, 328; 1989, 93*).

Z popsané pěti typů ražebních otisků byla na českobudějovické čelence vytvořena dvouřadá sestava, kterou pomocí zvolených symbolů můžeme vyjádřit následovně:

DBDBAAACAAAC

DBBAAAAACE

V dolní pásu se setkala 11 a v horním 12 vyobrazení. Dvanáct polí (6 dole a 6 nahoře) pokryl hierarchicky nejvýznamnější typ A, ovládající střed čelenky. Tím ovšem výzdoba postrádá řád stupňovaný směrem k nějakému hlavnímu bodu. Sled horní šestice majestátních panovníků navíc dělí obraz prostovlasého muže s taseným mečem. Na heraldicky pravé straně čelenky se setkaly stojící korunované postavy (B) umístěné ve dvojicích dole i nahoře, horní dvojici však opět rozdělil obraz osoby podřízené, typu D, vybavené dvojkónickým předmětem. Zvlášť nápadné svědectví jakési ikonografické libovůle shledáváme v umístění ojedinělého otisku razidla E. Ten se ocitl na levém dolním okraji a pohledově míří ven z celého výzdobného pásu.

Významové nesrovnalosti a protimluvy, které se ve výzdobném schématu českobudějovické čelenky projevují, vedou k pokusům o hledání hypotetické prvotní výzdobné sestavy, tedy uspořádaného obrazu stojícího „za“ posuzovaným řešením. Diskuse o základu, jehož dekompozicí by měl nám známý rozvrh vzniknout, spatřují své oprávnění v technice opakované ražby, určené k uměleckořemeslnému zmnožování a právě tím dovolující i vytváření různých kompozičních variant. Při naznačeném kroku zároveň předpokládáme, že z týchž částí a zřejmě v témž dílenském prostředí mohla vznikat obrazová sdělení s velmi rozrůzněnou obsahovou hloubkou.

Jestliže *V. Denkstein (1951)* v reliéfu spatřoval „souhrn panovnických popřípadě korunovačních motivů, sloužící oslavě vladařské funkce“, *K. M. Swoboda (1965)* toto pojetí rozvinul a na cestě za prvotní sestavou nacházel vyobrazení tří konkrétních přemyslovských panovníků: Vratislava II., Vladislava II. (oba typ B) a Jindřicha Břetislava (typ A). Naprosto odlišným směrem se vydal *R. Sachs (1985)* a jako hypotetický prvotní rozvrh nastínil obraz setkání Tří králů s Herodesem. Nabídl řešení formálně ucelené, typ A se stal Herodesem, jednoho ze Tří králů ztělesnil typ B (vybavený uvažovanou poutnickou hůlí a výjimečný svým dlouhým šatem se širokými rukávy), další dva krále ztvárnily typy D a E. Neurčitý kulovitý předmět v ruce typu E se změnil v drahokam či magickou kouli. Zmíněné (a zřejmě i další) kombinace jsou teoreticky proveditelné, svou inspiraci odvozují ze středověké ikonografie. Provází je jen jedna potíž: sotva dokážeme jejich skutečnou existenci. Krok od možnosti k důkazu by asi dovolila jediné identifikace předmětu se „správně uspořádanou“ sestavou ražebních otisků.

Základní typové určení českobudějovické čelenky nevyvolává otázky. Jak doložil již *V. Denkstein (1951, 57)*, náleží k prvotně byzantskému stemmatu s přívěsky, ke tvaru, který se dočkal značného evropského rozšíření. Rozměr čelenky, která při rozvinutí dosahuje délky 547 mm, by měl potvrzovat příslušnost k ženským ozdobám. Jakkoli dekomponovaná výzdoba nebránila funkčnímu užívání. O tom, že českobudějovická čelenka skutečně sloužila, svědčí dodatečné úpravy, při nichž byly horní okraje tylové části zúženy hrubými stříhy. Usuzujeme tedy, že v poměrně výlučném dílenském prostředí, ovládajícím práci s razidly, vznikl předmět s velmi volným řazením vyobrazení, který ale zároveň našel svého uživatele. Aditivní sestava ražebních otisků (ať již odvozených z jakéhokoli základu) nepochybně nesla svoje souhrnné sdělení. Vzhledem k použitým kolkům mohlo být sotva jiné než oslava vlády a panovnické moci.

Neodpovídá-li sestava výzdoby českobudějovické čelenky pevnému řádu příznačnému pro náročné umělecké projevy, poskytuje podobnou výpověď i sama hmotná podstata předmětu, „tenoučký stříbrný plech“, v němž na jeden díl stříbra připadly tři díly mědi (*Denkstein 1951, 66*). Souběh těchto údajů vyvolává zásadní pochyby o spojitosti českobudějovické čelenky se skutečně korunovanými hlavami. Odpadá rovněž možnost pohřebního užití, jemuž kromě jiného brání i jakkoli skoupé údaje o nálezových okolnostech.

Jedním z pokusů o řešení rozporů, které českobudějovickou čelenku provázejí, se staly úvahy o jejím votivním účelu. S jistým váháním takovou možnost naznačil *H. Fillitz (1977, 236–237)* a stručně se k ní přihlásil *E. Poche (1983, 153–154)*. Smysl

votivních korun u nás popsal už *K. Chytil* (1917, 15); hlavy korunované je zavěšovaly na posvátná místa, příslušná tradice sahá od antického Říma a zvláště se rozvinula ve vizigótském Španělsku 7. stol. (např. *Sasse-Kunst* 1999). Ze srovnání, které se v této úvaze nabízí, se ale budějovická členka opět vymyká jako předmět svou podstatou velmi prostý, postrádající i stopy po závěsech příznačných pro votivní koruny. Nadto bychom asi jihočeský nález obtížně spojovali s doklady časového a územního rozšíření votivních korun.

V odvážném řešení R. Sachs by českobudějovická členka souvisela se střediskem kultu Tří králů, s Kolínem nad Rýnem. Na místo nálezu se měla dostat ve spojitosti s cestou mezi Vídní a Řeznem, údajně překračující Českobudějovicko a vytvářející tak prý variantu spojnice mezi Uhrami a Kolínem (*Sachs* 1985, 330; 1989, 93). Zůstává záhadou, proč by uvažované tříkrálové téma mělo zcela zmizet, rozpuštěno do naprosto nespojitých a libovolně zmnožených částí. Úvaha o nenáročném odběrateli může být sotva uspokojivou odpovědí.

Hledáme-li k českobudějovické čelence blízkou obdobu, poskytuje ji relikť členky ze Střelice u Znojma, vytvořené rovněž ze stříbrného plechu velmi špatné kvality, nesoucí rovněž na spodním okraji řetízky s (dnes nedochovanými) závěsky. Tuto členku však pokrýval vytlačovaný geometrický ornament (*Hrubý* 1960). I střelický příklad pochází z majetkového depozitu, obsahujícího mj. 12 stříbrných esovitých záušnic a 1350 mincí. Datování odvozované z mincovní složky svědčí o uložení někdy po r. 1230. V. Hrubý v této čelence spatřoval svatební ozdobu určenou „zemanské nevěstě“ ze Střelice. Ani u českobudějovické členky nebudeme uvažovat o spojitosti s rodem Přemyslovců, svou funkci nepochybně naplňovala v podstatně nižší úrovni sociální struktury. Někdejší hodnotu raně středověkých nemincovních depozitů odhadujeme velmi nesnadno; můžeme ovšem říci, že ani stříbrné kruhy z Českých Budějovic, s úhrnnou hmotností 246 g, se z hodnotové úrovně soudobých depozitů nevymykají (cf. např. *Hrubý* 1960; *Klápště* 1994, 139).

Románská členka z Českých Budějovic si i po půl století uchovává otázky, na něž neznáme přesvědčivé odpovědi. Přesto se i pro nás vyznačuje výjimečnou informační hodnotou. Výlučné dílenské prostředí opustil předmět s pozoruhodnou plastickou výzdobou, sestavenou však značně volně a vtlačenu do kovu nevalné hodnoty. Tyto skutečnosti protirečí naší navyklé představě, znova a znova hledající vnitřně uspořádané systémy – u náročných předmětů složitější, u jednoduchých zjednodušené. Výpověď členky se neopřela o síť přesných vazeb v řazení jednotlivých ražebních otisků, sdělení spočinulo na celkové obecnější rovině. Našla přitom svého uživatele, v jehož prostředí poskytovala srozumitelné sdělení, určitě nebyla jen volnou hříčkou. Zapomeňme chvíli na matný povrch muzejního exponátu a představme si někdejší stříbrný třpyt, ještě zvýrazňující nakupení symbolů světské moci a její oslavy. Asi se nám vybaví pozorování mnohokrát obměňované kulturní antropologii: k zajištění moci často pomáhá právě lesk nevidaných předmětů. Jejich vnitřní hodnota bývá všelijaká.

Za pomoc při studiu českobudějovického nálezu děkuji paní dr. H. Johnové a paní dr. M. Rychlíkové.

jk

Literatura

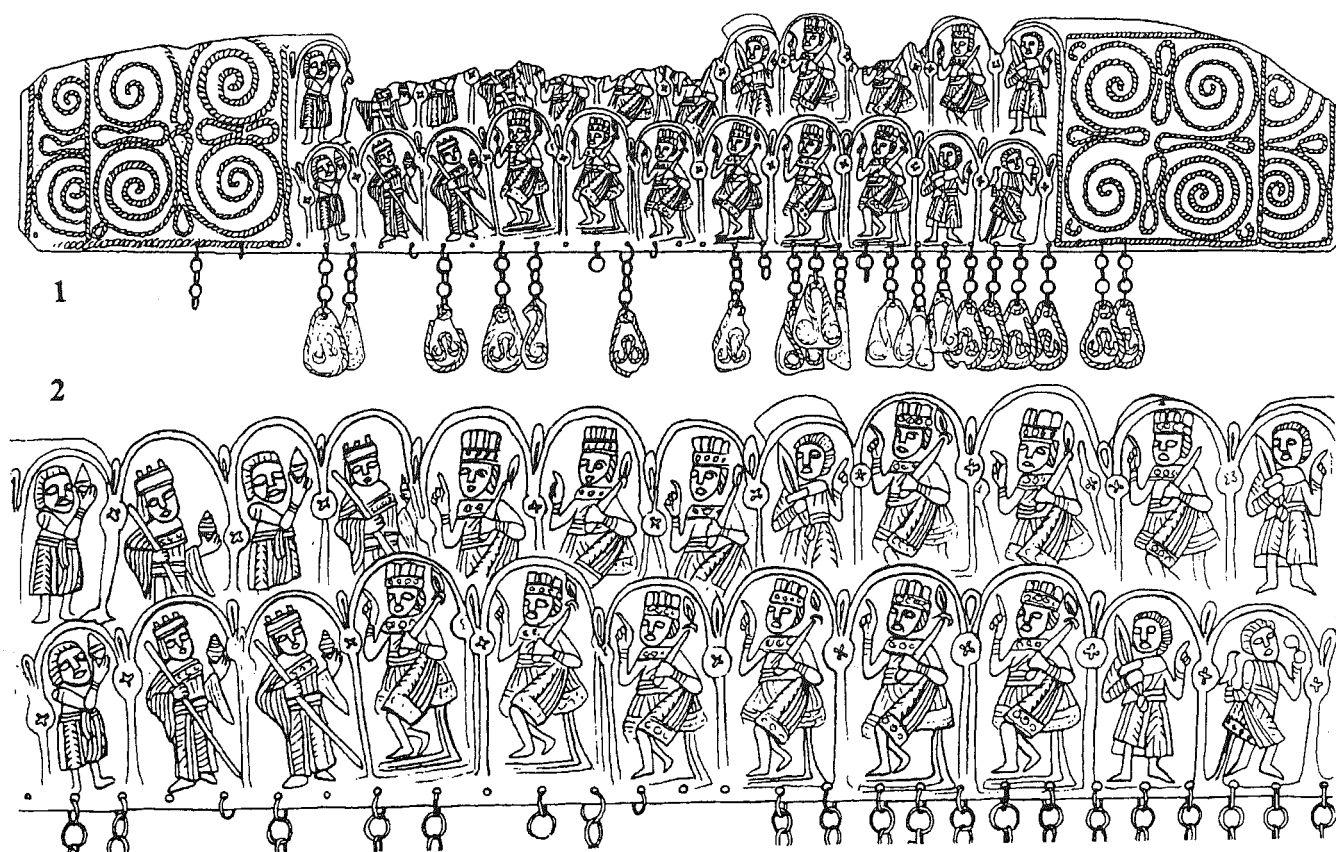
- Benda, K.* 1984: Románská umělecká řemesla. In: Dějiny českého výtvarného umění I.1. Praha, 129–142.
Denkstein, V. 1951: Románská členka z Českých Budějovic, Časopis Národ. Muz. – Oddíl Věd Spol. 117/119, 50–67.
Denkstein, V. 1989: Členka románská. In: J. Kočí – V. Vondruška a kol., Památky národní minulosti. Katalog historické expozice Národního muzea v Praze v Lobkovickém paláci, Praha, 48.
Fillitz, H. 1977: Das Kunstgewerbe der romanischen Zeit in Böhmen. In: Romanik in Böhmen (herausgegeben von E. Bachmann), München, 235–254.
Hrubý, V. 1960: Raně středověké poklady šperků na Moravě, Časopis Moravského Mus. Brno, Vědy Spol., 45, 83–106.
Chytil, K. 1917: Česká koruna královská a koruny panovníčů do XVII. století. Praha.
Klápště, J. 1994: Paměť krajiny středověkého Mostecka. Most.
Merhautová, A. – Třeštlík, D. 1983: Románské umění v Čechách a na Moravě. Praha.
Militký, J. – Zavřel, P. 1998: Raně středověké osídlení v okolí Českých Budějovic, Arch. Rozhledy 50, 397–432.
Poche, E. 1983: Umělecké řemeslo. In: Praha středověká. Čtvero knih o Praze. Praha, 143–161.
Sachs, R. 1985: Das mittelalterliche Stirnreif von Budweis (České Budějovice) und seine Interpretation, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 113, 325–332.
Sachs, R. 1989: Średniowieczny diadem z Czeskich Budziejowic i jego znaczenie, Acta Universitatis Wratislaviensis, Nr. 1112, Historia 76, 91–94.
Sasse-Kunst, B. 1999: Guarrazar. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde (Begründet von Johannes Hoops). Berlin – New York, Bd. 13, 129–132.
Swoboda, K. M. 1965: Zur Deutung eines silbernen Stirnreifes des 12. Jahrhunderts aus Budweis (Böhmen), Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 73, 269–291.
Turek, R. 1990: K stříbrné „čelence“ z Českých Budějovic, Časopis Národ. Muz., Řada Hist., 149, 110–111.

DER ROMANISCHE STIRNREIF AUS ČESKÉ BUDĚJOVICE (BUDWEIS) UND DIE SUCHE NACH SEINER BEDEUTUNG

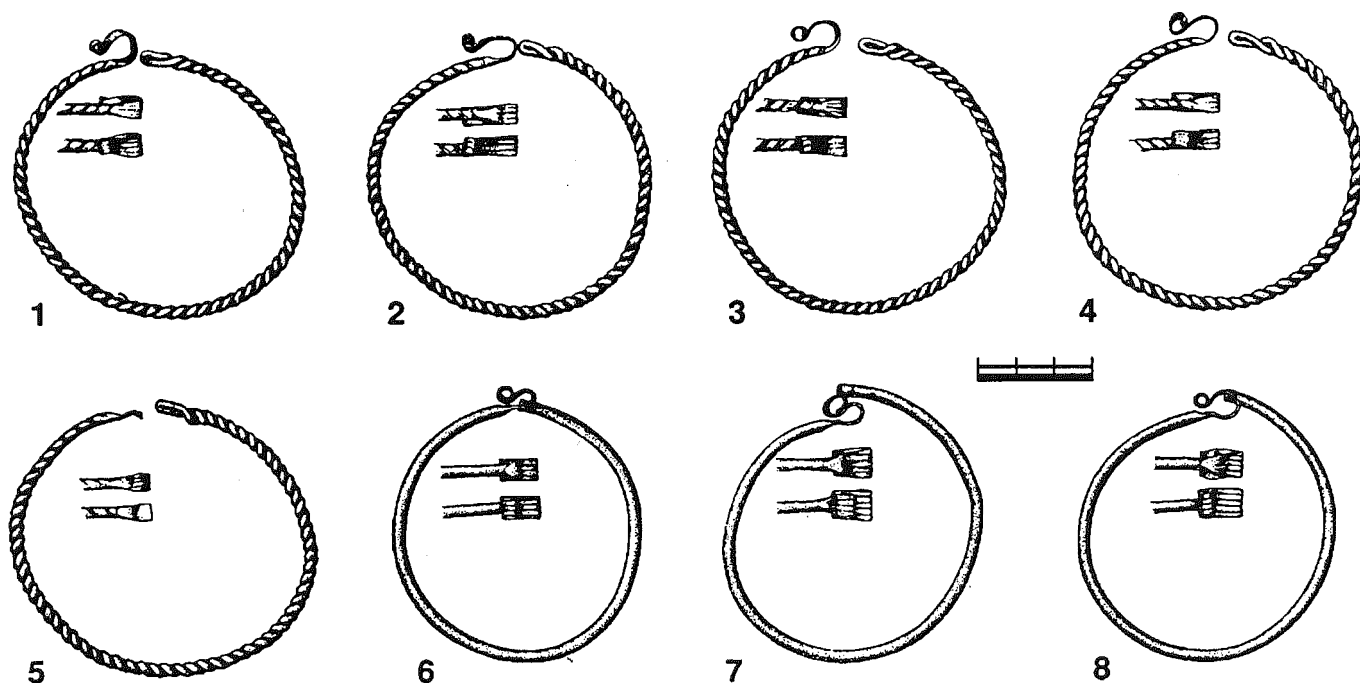
Zusammenfassung

Der Beitrag befasst sich mit einem Fund aus dem Jahr 1937, dem bereits durch *V. Denkstein* (1951), *K. M. Swoboda* (1965) und *R. Sachs* (1985) eigenständige Aufmerksamkeit zuteil geworden ist. In der Beschreibung wird abermals eine bestimmte ikonographische Willkürlichkeit der mit fünf Prägestempeln durchgeführten Verzierung konstatiert (*Abb. 1:1* Gesamtansicht, *1:2* Rekonstruktion der Felder mit figuraler Verzierung). Gleichzeitig wird daran erinnert, dass der Gegenstand aus Metall minderer Qualität hergestellt ist (ein Teil Silber, drei Teile Kupfer). Von seiner tatsächlichen Verwendungsart zeugen zusätzliche Herrichtungen. Der Autor äussert sich skeptisch über die Möglichkeiten der Suche nach einem „ursprünglichen“ Bildschema, durch dessen Dekomposition der Budweiser Stirnreif (L. 547 mm) entstanden wäre. Es scheint nämlich, dass diese Rekonstruktion (*K. M. Swoboda, R. Sachs*) zwar verschiedene Interpretationsansätze vorstellt, jedoch keinen Beweis für die Existenz einer einzigen Lösung anbietet. Zum Informationswert des Gegenstandes betont der Autor, dass der Gegenstand die Werkstätte bereits mit einer bemerkenswerten plastischen Verzierung verlassen haben musste, die jedoch aus sehr frei in das minderwertige Metall geprägten Motiven zusammengesetzt war. Die für einen Zusammenhang mit dem Geschlecht der Přemysliden genannten Gründe sind gänzlich unglaubwürdig, unannehmbar sind auch die Vermutungen über einen Votivzweck des Stirnreifs. Der Gesamtfund (zu dem auch acht Silberringe mit einem Gesamtgewicht von 246 g gehören, *Abb. 2*) entspricht vollkommen dem Niveau zeitgenössischer Deposita, die wohl vor allem mit der Welt des frühen Landadels in Verbindung stehen. Ohne Rücksicht auf den ursprünglichen Zweck der Stempel erscheint die Häufung der figuralen Abbildungen auf dem Budweiser Stirnreif als Häufung von Symbolen der weltlichen Macht und ihrer Verherrlichung. In diese Richtung wird auch der Kommunikationsinhalt des bewerteten Gegenstand gewandt gewesen sein.

(Deutsch von T. Mařík)

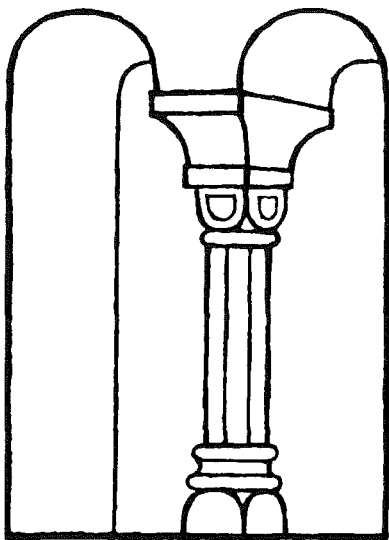

Obr. 1. České Budějovice, románská čelinka – 1 celková rozvinutá skica (skutečná délka 547 mm); – 2 rekonstrukce figurální výzdoby (kresba K. Macková a L. Raslová).

čís.	inv. čís.	rozměry	síla	šířka klíčky	hmotnost	typ
1	60771	100x92	4,5	6	30 g	II.1
2	60772	98x95	4,5	6	32 g	II.2
3	60773	100x95	4,5	6,5	32 g	II.2
4	60774	100x95	4,5	6	30 g	II.1
5	60775	95x100	4,5	6	34 g	II.2
6	60776	95x82	4	7,5	28 g	I.
7	60777	95x84	4	9	31 g	I.
8	60778	94x85	4	10	29,5 g	I.

Obr. 2. České Budějovice, stříbrné kruhy s esovitým zakončením doprovázející nález románské čelinky (kresba K. Macková).

STUDIA MEDIÆVALIA PRAGENSIA IV.

Redakční rada: prof. PhDr. Miroslav Buchvaldek,
doc. PhDr. Jan Klápště,
prof. PhDr. Jiří Sláma

Prorektor-editor: prof. MUDr. Pavel Klener, DrSc.

Vědečtí redaktoři: prof. PhDr. Miroslav Buchvaldek
prof. PhDr. Jiří Sláma

Recenzovali: prof. PhDr. Radomír Pleiner
doc. PhDr. Jan Klápště

Obálku navrhla a graficky upravila Kateřina Řezáčová

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3–5, 116 36 Praha 1

Praha 1999

Výtiskla tiskárna KOČKA, Masarykovo nám. 139, 274 01 Slaný

Vydání první. Náklad 500 výtisků

ISSN 0862-8017

ISBN 80-246-0068-4

Objednávky – Bestellungen: 1. Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum
Ovocný trh 3–5, 116 36 Praha 1

2. Ústav pro pravěk a ranou dobu
dějinnou, Celetná 20, 110 00 Praha 1
(také výměna – auch Bücheraustausch)